

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 3 (73) / 2024

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 3 (73)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словацька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунга Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: Volodymyr Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: Victor Mushenok — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: Oleksandr Ilchenko — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Литвин Наталя Анатоліївна, Ярош Анна Олександрівна**
ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ДОКАЗІВ У ЕЛЕКТРОННОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 11
- Макарова Тетяна Петрівна**
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИПЛАТИ ОДНОРАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ТА ЧЛЕНАМ ЇХ СІМЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 17
- Плехов Максим Вікторович**
ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 26

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Андрухів Євгенія Михайлівна**
ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ» У ПРОЦЕСІ РЕГУЛЮВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ 34
- Дутов Михайло Михайлович**
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛІМАТИЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ У ЄС: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ЗЕЛЕНИЙ КУРС 42

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Валянська Тетяна Петрівна**
ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ: ДОГОВІРНА ФОРМА ВРЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇЇ ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... 52

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Кушнір Ірина Павлівна, Адамчук Сергій Валерійович, Демчик Надія Петрівна**
АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЄДИНОГО
ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ..... 60
- Стешенко Тетяна Віталіївна, Сасенко Аміна Геннадіївна**
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЄДНАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З УКРАЇНОЮ
У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗАДЛЯ МИРУ 67
- Стешенко Тетяна Віталіївна, Чепурний Антон Сергійович**
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У США
ТА В УКРАЇНІ 74

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Винник Анна Олегівна
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ
КОМПЛЕКТУВАННЯ ПІД ЧАС ВРУЧЕННЯ ПОВІСТОК 83

Конюшин Юлія Іванівна
ДОПУСТИМІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ НАВІДНИХ ЗАПИТАНЬ У ПРЕД'ЯВЛЕННІ
ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ТА ОГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....90

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ракул Оксана Володимирівна
ОСОБЛИВОСТІ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВочИНІВ ЩОДО НЕРУХОМОГО МАЙНА
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС 100

Ільків Олег Васильович
АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДОСТУПНИМ ЖИТЛОМ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ..... 109

Маслова-Юрченко Катерина Олександрівна, Музика Тетяна Олександрівна
АВТОРСЬКІ ПРАВА В НАВЧАННІ ТА ВИКОРИСТАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ПРАВозАСТОСОВНА ПРАКТИКА ТА ЕТИЧНІ
ПИТАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ..... 115

ІНШЕ

**Мигаль Роман Васильович, Мазур Юрій Миколайович,
Працювятий Богдан Романович, Кузик Денис Олександрович,
Захарчук Іван Володимирович, Любчинський Володимир Ігорович,
Мельник Дмитро Володимирович**
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ НА ПІДПРИЄМСТВІ..... 123

**Скриньковський Руслан Миколайович, Петков Сергій Валерійович,
Корецький Олег Павлович, Гудима Віталій Валерійович, Козяр Роман Якович,
Чорній Богдан Ігорович, Корецька Вікторія Віталіївна, Чубенко Антон Григорович**
ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ, ІНШИМИ СКЛАДОВИМИ СИЛ
ОБОРОНИ ТА ПРЕДСТАВНИКАМИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 129

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОГО
КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ» 144

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Lytvyn Nataliia, Yarosh Anna**
THE PECULIARITIES OF PROVIDING THE EVIDENCE IN ELECTRONIC JUSTICE 11
- Makarova Tetiana**
CURRENT ISSUES OF THE PAYMENT OF ONE-TIME CASH AID TO MILITARY SERVICEMEN
AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE 17
- Pliekhov Maksym**
CONCEPT, CLASSIFICATION AND FEATURES OF FINANCIAL OFFENSES 26

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Andrukhiv Yevheniia**
THE SIGNIFICANCE OF THE CONCEPT OF “LEGAL REGULATION” IN THE PROCESS
OF REGULATING ECONOMIC CONTRACTUAL RELATIONS IN UKRAINE 34
- Dutov Mykhaylo**
LEGAL REGULATION OF CLIMATE NEUTRALITY IN THE EU: EUROPEAN GREEN DEAL 42

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Valianska Tetiana**
LAND DISPUTES: CONTRACTUAL FORM OF SETTLEMENT AND ITS LEGAL ASPECTS 52

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Kushnir Iryna, Adamchuk Serhii, Demchuk Nadia**
ANALYSIS OF LEGISLATIVE INITIATIVES REGARDING THE IMPLEMENTATION
OF THE PRINCIPLE OF ONE CITIZENSHIP IN UKRAINE 60
- Steshenko Tatyana, Saienko Amina**
CURRENT ISSUES OF THE UNION OF EUROPEAN COUNTRIES WITH UKRAINE IN
THE SPHERE OF LOCAL GOVERNMENT FOR PEACE 67
- Steshenko Tatyana, Chepurnyi Anton**
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT SYSTEM IN THE USA
AND IN UKRAINE 74

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Vynnyk Anna**
CRIMINAL LEGAL ASSESSMENT OF THE ACTIONS OF THE EMPLOYEES OF
THE TERRITORIAL RECRUITMENT CENTERS DURING THE DELIVERY OF SUMMONS 83

Konyushyn Yuliia
ADMISSIBILITY OF THE USE OF LEADING QUESTIONS IN PRESENTATION
FOR IDENTIFICATION AND EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS90

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Rakul Oksana
FEATURES OF REGISTRATION OF DEEDS REGARDING REAL PROPERTY ACCORDING
TO THE LEGISLATION OF UKRAINE AND EU COUNTRIES..... 100

Ilkiv Oleh
ANALYSIS OF THE PRACTICE OF PROVIDING AFFORDABLE HOUSING IN UKRAINE
AND THE WORLD 109

Maslova-Yurchenko Kateryna, Muzyka Tetiana
COPYRIGHT IN TEACHING AND USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: LAW AND
PRACTICE WITH ETHICAL ASPECT IN UKRAINE AND ABROAD..... 115

OTHER

**Myhal Roman, Mazur Yuriy, Pratsiuvytyi Bohdan, Kuzyk Denys,
Zakharchuk Ivan, Liubchynskyi Volodymyr, Melnyk Dmytro**
PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF THE WORK OF THE LEGAL SERVICE
AT THE ENTERPRISE..... 123

**Skrynkovskyy Ruslan, Petkov Sergey, Koretskyi Oleh, Hudyma Vitaliy,
Koziar Roman, Chorniy Bogdan, Koretska Viktoriia, Chubenko Anton**
INTERACTION BETWEEN THE ARMED FORCES OF UKRAINE, OTHER COMPONENTS
OF THE DEFENSE FORCES AND REPRESENTATIVES OF THE MEDIA IN THE CONDITIONS
OF MARTIAL LAW 129

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОГО
КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ» 144

УДК 347.94

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Литвин Наталя Анатоліївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Lytvyn Nataliia

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Service and Medical Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4199-1413*

Ярош Анна Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України*

Yarosh Anna

*Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of General Law Disciplines
National Academy of Security Service of Ukraine
ORCID: 0000-0002-0291-7061*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9694

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ДОКАЗІВ У ЕЛЕКТРОННОМУ СУДОЧИНСТВІ THE PECULIARITIES OF PROVIDING THE EVIDENCE IN ELECTRONIC JUSTICE

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей надання доказів у межах електронного судочинства. Зазначається, що проблематика надання доказів у межах електронного судочинства набуває надзвичайного значення в контексті повномасштабної війни, яку здійснює російська федерація проти України. У таких умовах, де відбувається вчинення воєнних злочинів, порушення принципів міжнародного гуманітарного права, агресії та геноциду, електронні докази стають ключовим елементом забезпечення правосуддя та встановлення відповідальності за вчинені злочини.

Акцентується увага на тому, що використання електронних доказів характерно для всіх, без винятку, категорій адміністративних справ. Між тим існує заборона щодо надання переваги одному виду доказів перед іншими, що визначається принципом рівності у судочинстві. Особливу важливість набуває виокремлення специфіки електронних доказів, їхньої достовірності та прийнятності для суду. В контексті цифрового середовища необхідно розглядати питання цифрового підпису, методів збереження електронної інформації та технічних засобів забезпечення конфіденційності. Розуміння цих аспектів стає визначальним для забезпечення надійності та законності використання електронних доказів у судових процесах.

Зауважується на тому, що при наданні електронних доказів у електронному судочинстві можуть виникати різноманітні проблеми, пов'язані з технічними, юридичними та етичними аспектами. Для уникнення таких проблем запропоновано розробити і впровадити чіткі нормативи, стандарти безпеки, а також постійне вдосконалення технологій та процедур у сфері електронного судочинства.

Зроблено висновок про те, що електронне судочинство вносить значні покращення в судову систему України, але є деякі аспекти, які потребують реформування для забезпечення його ефективності та успішності. На підставі цього запропоновано заходи, направлені на забезпечення ефективності діяльності електронного судочинства.

Ключові слова: докази, доказування, цифровізація, електронні докази, електронне судочинство, адміністративне судочинство, інформаційні технології, інформаційне забезпечення, недостовірні інформація, правосуддя, воєнний стан.

Summary. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of providing evidence in the framework of electronic justice. It is noted that the issue of providing evidence in e-justice is of paramount importance in the context of the full-scale war waged by the Russian Federation against Ukraine. In such circumstances, where war crimes, violations of the principles of international humanitarian law, aggression and genocide are committed, electronic evidence becomes a key element of ensuring justice and establishing responsibility for the crimes committed.

It is emphasized that the use of electronic evidence is typical for all categories of administrative cases, without exception. At the same time, there is a prohibition on favoring one type of evidence over another, which is determined by the principle of equality in justice. It is particularly important to identify the specifics of electronic evidence, its reliability and admissibility in court. In the context of the digital environment, it is necessary to consider the issues of digital signatures, methods of storing electronic information and technical means of ensuring confidentiality. Understanding these aspects is crucial to ensuring the reliability and legitimacy of electronic evidence in court proceedings.

It is noted that when providing electronic evidence in e-justice, various problems may arise related to technical, legal and ethical aspects. In order to avoid such problems, it is proposed to develop and implement clear regulations, security standards, and continuous improvement of technologies and procedures in the field of electronic justice.

It is concluded that e-justice brings significant improvements to the judicial system of Ukraine, but there are some aspects that need to be reformed to ensure its efficiency and success. On this basis, the author proposes measures aimed at ensuring the efficiency of e-justice.

Key words: evidence, proof, digitalization, electronic evidence, e-justice, administrative justice, information technology, information support, false information, justice, martial law.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку сучасних технологій і інформаційного прогресу, глибокі трансформації у сфері правосуддя неминуче визначають новий вектор розвитку. Ключовим фактором у модернізації правової системи є електронне судочинство, вплив якого визначається у спрощенні доступу до правосуддя, підвищенні ефективності та забезпеченні високої якості судового процесу. Ця новаторська парадигма у судовому вирішенні конфліктів володіє потенціалом не лише реформувати судочинство, але й встановити новий стандарт для справедливого, оперативного та доступного судового захисту для всіх громадян. Із використанням електронних технологій вона відкриває двері до судової системи для широкого кола людей, забезпечуючи ефективність та прозорість у процесі розгляду справ.

Так, у Рекомендаціях Рес (2001) 3 КМ РС державам-членам «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій» вказується на необхідність забезпечення можливості щодо:

- 1) відкриття провадження за допомогою електронних засобів;
- 2) здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження в середовищі електронного документообігу;
- 3) отримання відомостей про хід справи шляхом одержання доступу до судової інформаційної системи;
- 4) одержання інформації про результати провадження в електронній формі [1].

Вказане говорить про те, що електронне судочинство, як новаторський підхід до проведення судових процесів, передбачає використання різноманітних електронних засобів, таких як електронні документи, відеоматеріали, аудіозаписи та інші

електронні форми доказів. Цей електронний арсенал може легко впроваджуватися у судовий процес, забезпечуючи при цьому нові можливості для зручності та ефективності у розгляді справ. Поряд з цим виникає необхідність у вирішенні низки важливих аспектів, пов'язаних із використанням електронних засобів у судочинстві, що стосується питань забезпечення надійності електронних доказів, їх законності, захисту від несанкціонованого доступу, маніпуляцій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям дослідження стали праці учених, які займалися особливостями використання доказів у адміністративному судочинстві, зокрема, О. Бандурки, В. Бевзенка, Н. Блажівської, В. Богуцького, І. Бойко, І. Булгакової, О. Вершиніна, В. Гордеєва, О. Дубенка, А. Каламайко [5], А. Комзюка, І. Козинця [6], В. Кравченко [6], О. Лазько, М. Мельника, В. Самонової, С. Фурси, В. Шепітька [3] та ін. Зважаючи на багатогранність правових аспектів, пов'язаних із використанням доказів у адміністративному судочинстві, питання особливостей надання доказів у межах електронного судочинства залишається дослідженим не повною мірою.

Метою статті є дослідження особливостей надання доказів у межах електронного судочинства. Розгляд цього аспекту дозволить не лише поглибити розуміння впливу технологій на правосуддя, але й визначити виклики та перспективи, що супроводжують цей перехід у судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. Розвиток і широке застосування електронних засобів і технологій у судочинстві є глобальною тенденцією світового розвитку останніх десятиліть, що використовується для полегшення та оптимізації різних аспектів юридичного процесу. Зокрема: сторони адміністративного судочинства можуть подавати документи

в електронному форматі, що збільшує ефективність процесу та зменшує час на розгляд справ; електронні сесії дозволяють взаємодіяти з судом без фізичної присутності; електронні засоби можуть використовуватися для збору, аналізу та збереження доказів під час досудового розслідування. На сьогодні суб'єкти адміністративного судочинства взаємодіють, використовуючи електронний документообіг, який охоплює зазначену взаємодію між ними. З правової точки зору, засоби комунікації не впливають на юридичну значущість сформованих електронних документів.

Необхідно зазначити, що проблематика надання доказів у межах електронного судочинства набуває надзвичайного значення в контексті повномасштабної війни, яку здійснює російська федерація проти України. У таких умовах, де відбувається вчинення воєнних злочинів, порушення принципів міжнародного гуманітарного права, агресії та геноциду, електронні докази стають ключовим елементом забезпечення правосуддя та встановлення відповідальності за вчинені злочини.

У ст. 3 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачено мінімум зобов'язань сторін у разі збройного конфлікту щодо осіб, які не беруть активної участі в бойових діях. При цьому, є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння: а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; в) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; г) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні [2].

Встановлення фактів цілеспрямованого терору, масових убивств, окупації окремих територій країни, примусової депортації населення, викрадення людей і дітей потребують збирання, дослідження та подання до суду доказової інформації. У процесі доказування важливого значення набуває цифрова інформація, фіксація новітніми технічними засобами масштабів руйнувань, пошкоджених будинків, знищеної цивільної інфраструктури, жертв серед населення [3, с. 177–178].

Так, Кодекс адміністративного судочинства України відносить до доказів в адміністративному судочинстві будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутності обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги та заперечення учасників справи та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. Також вказаним вище Кодексом передбачено види доказів, серед яких у ст. 99 визначено електронні докази як інформацію в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають

значення для справи, зокрема електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема й у мережі «Інтернет»). Електронні докази потрібно подавати в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено електронний цифровий підпис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Законом може бути визначено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Це нововведення дає право учасникам справи подавати електронні докази на паперових копіях, засвідчених у порядку, визначеному законом, але паперова копія електронного доказу не буде вважатися письмовим доказом (ч. 3 ст. 99 КАСУ, так як електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом (ч. 3 ст. 94 КАСУ) [4]. Це питання потребує законодавчого регулювання, так як процес впровадження електронних доказів тільки розпочинається у судових процесах, перетворення паперових (письмових) документів в електронний формат стає актуальною та невідкладною задачею для кожного суду. На даний момент законодавство ще не регламентує цей процес перетворення у форму електронного документа.

Щодо поняття «електронні докази», то А. Ю. Каламайко визначає їх як передбачені законом процесуальні форми залучення текстової, звукової та візуальної інформації, яка створена та збережена за допомогою технічних та програмних засобів [5, с. 129]. Варто зазначити, що електронні докази відрізняються від інших видів лише тим, що для їх відтворення необхідне використання відповідних технічних засобів. Вони існують у нематеріальному вигляді, їх можна переносити чи копіювати на інші джерела, при цьому не втрачаються їх основні характеристики. Також вони можуть існувати в декількох місцях одночасно, наприклад, якщо зроблено копію з телефона на інший пристрій, то така інформація буде міститися на двох пристроях [6, с. 176].

Використання електронних доказів характерно для всіх, без винятку, категорій адміністративних справ. Між тим існує заборона щодо надання переваги одному виду доказів перед іншими, що визначається принципом рівності у судочинстві. Тут варто зацентувати увагу, що застосування електронних доказів, в першу чергу, є вибором сторін у справі.

Особливу важливість набуває виокремлення специфіки електронних доказів, їхньої достовірності та прийнятності для суду. У контексті цифрового середовища необхідно розглядати питання цифрового підпису, методів збереження електронної інформації та технічних засобів забезпечення конфіденційності. Розуміння цих аспектів стає визначальним для забезпечення надійності та законності використання електронних доказів у судових процесах.

Тому важливо розуміти, що будь-який документ, що передається через систему пристроїв, проходить цілий ряд копіювань та їх передачу, що передбачено самим функціоналом мереж. В той же час під час оцінювання такого доказу суд має переконатися, що файл не змінювався під час такого копіювання та передачі за допомогою, наприклад, системи «Електронний суд» [7].

Чинне законодавство не визначає чітких правил стосовно збору, забезпечення надійності та дослідження електронних доказів, а також процедур ідентифікації осіб, відповідальних за розміщення такої інформації. У зв'язку з тим, що законодавець визначив лише загальні принципи застосування електронних доказів на практиці, то виникає значна кількість невизначеностей у їх використанні. Зокрема, виникає питання щодо визначення статусу доказу, як копії чи оригіналу, оскільки в законодавстві відсутні чіткі критерії для їх розрізнення. Ці докази, незалежно від того, чи це оригінали чи копії, можуть знаходитися на картках пам'яті або зовнішніх дисках. Тому, у даному контексті електронний документ визнається оригіналом, якщо він містить всі необхідні реквізити та електронний підпис автора.

Козинець І.Г. та Кравченко В.Я. акцентують увагу на тому, що для взяття судом до уваги електронних доказів необхідно правильно їх закріпити, що унеможливує виключення під час розгляду суддею. Електронні докази мають бути належними, допустимими, достовірними і достатніми. У разі відсутності однієї з перерахованих особливостей доказів суд має право відмовитись брати до уваги доказ [6, с. 178].

Таким чином, варто зазначити, що електронні докази є інформаційними матеріалами, поданими у цифровій формі, які використовуються для підтвердження або спростування фактів у судовому процесі. Електронне судочинство охоплює використання інформаційних технологій у всіх аспектах судового процесу, включаючи подання позовів, обмін документами, електронні сесії суду, і вирішення справ у цифровому форматі. Завдяки електронному судочинству, судові рішення можуть бути більш ефективними та доступними. Електронні докази дозволяють збільшити швидкість обробки справ, зменшити витрати на паперову документацію та полегшити доступ до інформації

для всіх сторін, включаючи учасників судового процесу та громадськість.

Між тим, при наданні електронних доказів у електронному судочинстві можуть виникати різноманітні проблеми, пов'язані з технічними, юридичними та етичними аспектами, а саме:

- достовірність доказів — визначення достовірності електронних документів та їхніх джерел може стати складним завданням, а відсутність чіткого механізму підтвердження надійності доказів може порушити їх юридичну значущість;
- дотримання конфіденційності — зберігання та передача електронних доказів може викликати проблеми, пов'язані з конфіденційністю та захистом особистих даних, а недостатня кібербезпека може призвести до несанкціонованого доступу до інформації, порушуючи приватність та безпеку;
- труднощі ідентифікації — у віртуальному середовищі складно забезпечити достовірну ідентифікацію осіб, які представляють докази. Проблеми можуть виникнути при визначенні авторства та законності отримання інформації;
- справедливість та рівність — принципи справедливості та рівності можуть бути порушені через нерівний доступ до технологій у сфері електронного судочинства. Зокрема, обмежена доступність електронних засобів для всіх учасників може створити нерівний доступ до судового процесу;
- зовнішні атаки та маніпуляції — електронні системи судочинства стають предметом ризику кібератак і спроб впливу на електронні докази, що, у свою чергу, вимагає впровадження вдосконалених заходів у сфері кібербезпеки та контрманіпуляції;
- недостовірність інформації — у цифровому оточенні дезінформація може легше поширюватися, що може впливати на надійність та достовірність представлених в електронній формі доказів.

Тому, для уникнення таких проблем варто розробити і впровадити чіткі нормативи, стандарти безпеки, а також постійне вдосконалення технологій та процедур у сфері електронного судочинства. Зокрема, що стосується нормативів та стандартів безпеки, то тут варто встановити чіткі норми та стандарти для ефективної перевірки ідентифікації учасників електронного судочинства, включаючи використання механізмів двофакторного підтвердження ідентичності, біометричних методів та шифрування для забезпечення максимального рівня безпеки та достовірності.

Розробка та впровадження стандартів шифрування для забезпечення конфіденційності даних та доказів означає створення та впровадження конкретних правил і методів застосування криптографічних алгоритмів для захисту конфіденційності інформації та доказів у електронному судочинстві. Шифрування забезпечує те, що дані залишаються

непридатними для розшифрування або доступу без необхідного ключа. Це, у свою чергу, спрямовано на запобігання несанкціонованому доступу, забезпечення конфіденційності і недопущення несанкціонованого розголошення інформації. Розробка та впровадження стандартів шифрування повинні визначати чіткі вимоги та процедури для забезпечення найвищого рівня захисту електронних даних та доказів.

Важливим також є введення відповідних норм з кібербезпеки для ефективного захисту від кібератак та забезпечення надійності електронних систем. Введення таких нормативів дасть можливість ефективного захисту від кібератак і забезпечення надійності електронних систем. Це може включати в себе впровадження заходів з протидії кіберзагрозам, встановлення стандартів безпеки для програмного та апаратного забезпечення, а також регулярне оновлення та тестування систем на вразливості. Основна ціль полягає в тому, щоб створити ефективний механізм захисту, який забезпечить надійність і стійкість електронних систем по відношенню до кіберзагроз.

Висновки та перспективи. Незважаючи на те, що електронне судочинство вносить значні покращення в судову систему України, є деякі аспекти, які потребують реформування для забезпечення його ефективності та успішності. Крім того, використання електронних доказів у судочинстві не лише відкриває нові горизонти у поданні та оцінці доказів, але й ставить перед судовою системою завдання визначення стандартів їхньої достовірності та невід'ємності відправної точки.

Враховуючи вказане вище, доцільно виокремити заходи, направлені на забезпечення ефективності діяльності електронного судочинства, а саме:

- постійно вдосконалювати технічну інфраструктуру та програмне забезпечення, щоб забезпечити безперебійну роботу системи, уникати збоїв та забезпечити захист від кібератак;
- забезпечити належне навчання та підтримку для всіх учасників судового процесу, включаючи суддів, адвокатів, сторін справи та громадян, що у свою чергу, допоможе збільшити ефективність та впевненість у користуванні електронною системою;
- приділяти особливу увагу захисту конфіденційної інформації та персональних даних у судових процесах, так як системи електронного судочинства повинні відповідати високим стандартам кібербезпеки та забезпечувати безпеку та захист від несанкціонованого доступу;
- постійно аналізувати та оновлювати процедури та правила користування електронною системою, так як вони можуть бути складними або неоднозначними, зокрема, за допомогою зворотного зв'язку від користувачів, для забезпечення їхньої ефективності та зрозумілості;
- забезпечити широкий доступ до електронного судочинства для всіх верств населення, включаючи тих, хто може мати обмежений доступ до технологій або обмеження у цифровій грамотності. Важливо розглядати можливість надання допомоги та підтримки для цих груп, щоб забезпечити їхню можливість використовувати електронне судочинство на рівних умовах з іншими учасниками судових процесів.

Отже, виконання зазначених заходів забезпечить рівноправний доступ до електронного судочинства, який є критично важливим для забезпечення принципів справедливості та доступності правосуддя в сучасному суспільстві.

Література

1. Рекомендація Rec (2001) 3 КМ РЄ державам-членам «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій». Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28 лютого 2001 року. *Вища кваліфікаційна комісія суддів України: вебсайт*. 2001. URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-2001-3.pdf> (дата звернення: 08.02. 2024).
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 08.02. 2024).
3. Шепітько В. Ю. Використання цифрової інформації в доказуванні воєнних та інших злочинів під час війни Росії проти України. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків : Юрайт, 2023. С. 177–182.
4. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top> (дата звернення: 07.02. 2024).
5. Каламайко А. Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. *Право та інновації*. 2015. № 2. С. 127–132.
6. Козинець І. Г., Кравченко В. Я. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 173–177.
7. Електронні докази: як це працює в українських реаліях. *Юридична компанія «Армада»: вебсайт*. URL: <https://armada.law/blog/elektronni-dokazy-yak-tse-pratsyue-v-ukrainskikh-realiyakh/> (дата звернення: 07.02. 2024).

References

1. Rekomendatsiia Rec (2001) 3 KM RІe derzhavam-chlenam “Shehodo nadannia hromadianam sudovykh ta inshykh yurydychnykh posluh z vykorystanniam novitnykh tekhnolohii”. Ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 743 zasidanni zastupnykiv ministriv 28 liutoho 2001 roku. *Vyshcha kvalifikatsiina komisiia suddiv Ukrainy: vebсайт*. 2001. URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-2001-3.pdf> (date of access: 08.02. 2024).
2. Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 r. Konventsiiu ratyfikovano iz zasterezhenniamy Ukazom PVR URSR vid 03.07.1954. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (date of access: 08.02. 2024).
3. Shepitko V. Yu. Vykorystannia tsyfrovoy informatsii v dokazuvanni voiennykh ta inshykh zlochyniv pid chas viiny rosii proty Ukrainy. *Aktualni problemy protydii zlochynnosti ta koruptsii: zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kharkiv, 17 liutoho 2023 r.). Kharkiv: Yurait, 2023. S. 177–182.
4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36, № 37. St. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top> (date of access: 07.02. 2024).
5. Kalamaiko A. Іu. Mistse elektronnykh zasobiv dokazuvannia ta okremi pytannia yikh vykorystannia v tsyvilnomu protsesi. *Pravo ta innovatsii*. 2015. № 2. S. 127–132.
6. Kozynets I. H., Kravchenko V. Іa. Okremi pytannia dokaziv ta dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi na suchasnomu etapi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 2. S. 173–177.
7. Elektronni dokazy: yak tse pratsiuie v ukrainskykh realiiakh. *Yurydychna kompaniia “Armada”: vebсайт*. URL: <https://armada.law/blog/elektronni-dokazy-yak-tse-pratsyue-v-ukrainskikyh-realiyakh/> (date of access: 07.02. 2024).

Макарова Тетяна Петрівна

*аспірант кафедри публічного та приватного права
Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського;
адвокат*

Національна асоціація адвокатів України

Makarova Tetiana

*PhD Student of the
Tavriysk National University named after V.I. Vernadskyi;
Lawyer*

National Association of Lawyers of Ukraine

ORCID: 0000-0002-2311-8939

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9756

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИПЛАТИ ОДНОРАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ТА ЧЛЕНАМ ЇХ СІМЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CURRENT ISSUES OF THE PAYMENT OF ONE-TIME CASH AID TO MILITARY SERVICEMEN AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Анотація. Вступ. Захист України є конституційним обов'язком кожного її громадянина. В свою чергу, одним із головних обов'язків держави під час дії воєнного стану є захист прав тих, хто захищає Україну, віддаючи своє здоров'я та життя. Досвід провідних країн світу підтверджує важливість забезпечення повного та всебічного захисту прав та свобод, а також відновлення їх у випадках порушень для осіб, які перебувають на військовій службі. Тому реформування оборонної сфери й необхідність реального гарантування прав та свобод військовослужбовців України потребує створення нових організаційних механізмів. Україна захищає не тільки свою державність, а й існування своїх громадян. Саме в ці складні часи для України є актуальним завданням створення досконалого адміністративно-правового механізму всебічного захисту соціальних прав та гарантій військовослужбовців та членів їх сімей. Процес трансформації адміністративно-правового механізму держави має відбуватися задля забезпечення її обороноздатності. Початок такого процесу має відбуватися шляхом створення нових підходів та механізмів виконання державою своїх обов'язків щодо захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей. Трансформація адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців та членів їх сімей має охопити всі сфери життя країни. Одне із гарантій держави є виплата одноразової грошової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей. Механізм цієї виплати є складним та недосконалим, іноді таким, що не відповідає інтересам військовослужбовців. В окремих випадках військовослужбовці та члени їх сімей можуть бути позбавлені можливості отримати одноразову грошову допомогу, що змушує їх відстоювати свої законні прав та інтереси в судовому порядку. Враховуючи те, що отримання такої допомоги членами сім'ї військовослужбовця можливо у разі його загибелі, то додаткові психологічні або фізичні навантаження на родину військовослужбовця є недопустимими. Військовослужбовець, віддаючи своє здоров'я або життя обороні держави, має бути впевнений, що держава належним чином потурбується про його сім'ю. Діджиталізація процесів отримання інформації, збору документів, усунення зайвої «паперової роботи» та штучних ускладнень, організація взаємодії між державними органами щодо обміну інформацією має створити умови для вдосконалення та осучаснення реалізації прав військовослужбовців та членів їх сімей на отримання одноразової грошової допомоги.

Створення справедливого, простого та зрозумілого механізму призначення та виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей є актуальним питанням сьогодення та одним із основних обов'язків держави в умовах воєнного стану.

Мета. Метою дослідження є розкриття особливостей захисту соціальних прав військовослужбовців членів їх сімей в умовах тривалого періоду воєнного стану задля створення сучасного адміністративно-правового регулювання забезпечення прав та гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, пошук шляхів запровадження справедливого та

прозорого адміністративно-правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців, механізму нарахування та виплати військовослужбовцям та членам їх сімей одноразової грошової допомоги в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правове забезпечення щодо регулювання виплати одноразової грошової допомоги; праці вітчизняних авторів, що провадять науково-практичні дослідження в галузі соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей.

При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з національними нормативно-правовими актами України та судовою практикою, які регулюють питання захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Результати. У науковій статті розкрито особливості поняття соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей; визначена характеристика видів одноразової грошової допомоги, проаналізовані умови виплати одноразової грошової допомоги, визначене коло осіб, які мають право на грошову допомогу. Визначені проблемні питання при призначенні та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця у разі його загибелі при виконанні обов'язків військової служби в умовах воєнного стану. Запропоновані шляхи для подолання деяких проблемних питань, які будуть сприяти вибудовуванню зрозумілого та справедливого механізму призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця у разі його загибелі при виконанні обов'язків військової служби в умовах воєнного стану.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на адміністративно-правовому механізмі діджиталізації Електронного кабінету військовозобов'язаного та його зв'язку із системою «Дія», організації взаємодії між державними органами задля створення умов для вдосконалення та осучаснення гарантій держави щодо соціального захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей та виконання державою своїх обов'язків. Це надасть можливості пошуку дієвих шляхів для створення справедливого, простого та зрозумілого адміністративно-правового механізму призначення та виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей в умовах воєнного стану.

Ключові слова: адміністративне право, соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей, гарантії держави, одноразова грошова допомога, члени сім'ї військовослужбовця.

Summary. Introduction. Protection of Ukraine is a constitutional duty of every citizen. In turn, one of the main responsibilities of the state during martial law is to protect the rights of those who defend Ukraine, giving their health and lives. The current experience of the world's leading countries confirms the importance of ensuring full and comprehensive protection of rights and freedoms, as well as their restoration in cases of violations for persons in military service. Therefore, the reform of the defence sphere and the need to really guarantee the rights and freedoms of Ukrainian servicemen require the creation of new organizational mechanisms. Ukraine protects not only its statehood, but also the existence of its citizens. It is in these difficult times that the creation of a perfect administrative and legal mechanism for the comprehensive protection of social rights and guarantees of military personnel and their family members is an urgent task for Ukraine. The process of transformation of the administrative and legal mechanism of the state must take place in order to ensure its defence capability. The beginning of such a process should take place through the creation of new approaches and mechanisms for the state to fulfil its obligations to protect the social rights of military personnel and their family members. The transformation of the administrative and legal provision of the rights of servicemen and their family members should cover all spheres of the country's life. One of the guarantees of the state is the payment of one-time cash assistance to military personnel and their family members. The mechanism of this payment is complex and imperfect, sometimes in such a way that it does not correspond to the interests of military personnel. In some cases, servicemen and members of their families may be deprived of the opportunity to receive one-time monetary assistance without legal protection. Considering the fact that the family members of a serviceman may receive such assistance in the event of his death, additional psychological or physical burdens on the family of a serviceman are unacceptable. A military serviceman, devoting his health or life to the defense of the state, must be sure that the state will properly take care of his family. Digitization of the processes of obtaining information, collecting documents, eliminating unnecessary "paperwork" and artificial complications, organizing interaction between state bodies regarding information exchange should create conditions for improving and modernizing the implementation of the rights of servicemen and their family members to receive one-time cash assistance.

The creation of a fair, simple and understandable mechanism for the appointment and payment of one-time monetary assistance to military personnel and their family members is an urgent issue today and one of the main responsibilities of the state in the conditions of martial law.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the features of the protection of the social rights of military personnel and their family members in the conditions of a long period of martial law in order to create a modern administrative and legal regulation of ensuring the rights and guarantees of military personnel and their family members, to find ways to introduce a fair and transparent administrative and legal mechanism for the protection of the social rights of military personnel, the mechanism of calculation and payment of one-time cash benefits to military personnel and members of their families in the conditions of martial law.

Materials and methods. The materials of the research are: normative and legal support for the regulation of the payment of one-time cash assistance; works of domestic authors conducting scientific and practical research in the field of social security of military personnel and their family members.

When conducting the research, general scientific methods of analysis, synthesis and formal legal method were used. The use of the specified methodological toolkit made it possible to analyze and isolate information from the specified sources and legal acts, to find out the content of the legal norms of these acts and to obtain new knowledge, which was reflected in the presented material. The specified methods were used when working with national normative legal acts of Ukraine and judicial practice, which regulate the issue of protection of social rights of military personnel and their family members.

Results. The scientific article reveals the peculiarities of the concept of social protection of servicemen and their family members; the characteristics of the types of one-time cash assistance are determined, the conditions for the payment of one-time cash assistance are analyzed, the circle of persons entitled to cash assistance is determined. Problematic issues in the appointment and payment of one-time cash assistance to the family of a serviceman in the event of his death while performing military service duties under martial law are identified. Proposed ways to overcome some problematic issues that will contribute to building an understandable and fair mechanism for the appointment and payment of one-time cash assistance to the family of a serviceman in the event of his death while performing military service duties under martial law

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the administrative and legal mechanism of digitization of the Electronic cabinet of the conscript and its connection with the "Action" system, the organization of interaction between state bodies in order to create conditions for the improvement and modernization of state guarantees regarding the social protection of the rights of servicemen and members their families and effective performance by the state of its duties. Searching for ways to create a fair, simple and understandable administrative and legal mechanism for the appointment and payment of one-time cash assistance to servicemen and their family members under martial law.

Key words: administrative law, social protection of servicemen and their family members, state guarantees, one-time cash assistance, family members of a serviceman.

Постановка проблеми. Військовослужбовці, виконуючи свій конституційний обов'язок із зброєю в руках захищають Україну та протидіють ворогу вже третій рік поспіль. Кожна родина в Україні відчула на собі наслідки війни, яка вплинула на всі сфери суспільного життя. Гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей є одним із головних напрямків дії держави під час дії воєнного стану. Реалізація цих завдань можлива шляхом створення державою досконалого адміністративно-правового механізму всебічного захисту соціальних прав та гарантій військовослужбовців та членів їх сімей. Створення справедливого, простого та зрозумілого механізму призначення та виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей є актуальним питанням сьогодення та одним із основних обов'язків держави в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження за даною темою ґрунтувалось на працях українських вчених, які зробили внесок у розвиток національної правової доктрини. Аналіз наукових праць таких теоретиків права та вчених, які досліджують теоретико-методологічні проблеми взаємодії громадянського суспільства і держави, розвиток їх відносин в сучасний період демократичної модернізації України, взаємодію в захисті прав і свобод людини і громадянина, в процесі здійснення державної влади та місцевого самоврядування, зокрема Оніщенко Н. М. [1], Скрипнюк О. В., Шемшученко Ю. С. [2], Кучук А. М. [3], Сущенко В. М. [4], адміністративного та військо-

вого права Коротатніка І. М. [5], Петкова С. В. [6], Шопіної І. М. [7] надав можливість встановлення загальнотеоретичних положень адміністративної галузі юридичної науки. Теоретично-правові думки таких вчених як Копотун І. М. [8], Армаш Н. О. [9], Попков Б. О. [10], Джус О. А. [11], Микитюк М. А. [12], Журавльов Д. В. [13], Герасименко О. В. [14] стали основою для здійснення подальшого наукового пошуку, оскільки відносини, які виникають у сфері адміністративно-правового забезпечення державою соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей, що є предметом регулювання адміністративного права. Слід зазначити, що наукові праці наведених українських вчених об'єднує спільна ідея побудови в Україні демократичної держави, яка забезпечує права людини та основоположні свободи, збереження демократичних цінностей під час тривалої війни. Одним із ключових питань досліджень вказаних науковців під час повномасштабної війни в Україні є дослідження проблем соціального захисту військовослужбовців та розроблення адміністративно-правового механізму для його осучаснення, тобто створення умов для реалізації ідеї: «Держава для людини, а не людина для держави». Професор Петков С. В. в своїх роботах неодноразово наголошував, що фундаментальним принципом сучасних демократичних країн є орієнтація на забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод особистості та рівності перед законом. Держава як результат самоорганізації індивідів має виходити з першочерговості розробки, впровадження і дотримання умов реалізації людиноцентристського підходу, бути сервісом,

спрямованим на реалізацію публічного інтересу та надання відповідних послуг.

Повномасштабна війна в Україні стала поштовхом для перезавантаження всіх сфер життя країни, впровадження нових адміністративно-правових механізмів збереження демократичних цінностей, захисту прав людини та її основоположних свобод та одночасно збереження територіальної цілісності та державності країни, організації національного спротиву воєнній агресії московії.

Метою статті є дослідження особливостей захисту соціальних прав військовослужбовців членів їх сімей в умовах тривалого періоду воєнного стану задля створення сучасного адміністративно-правового регулювання забезпечення прав та гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, пошук шляхів запровадження справедливого та прозорого адміністративно-правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців, зокрема призначення та виплати військовослужбовцям та членам їх сімей одноразової грошової допомоги в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з національними нормативно-правовими актами України та судовою практикою, які регулюють питання захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Реалізація поставленої мети вимагає виконання наступних дослідницьких завдань: надання характеристики поняттю соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей; характеристика видів одноразової грошової допомоги, аналіз умов виплати одноразової грошової допомоги, визначення кола осіб, які мають право на грошову допомогу, визначення проблемних питань при призначенні та отриманні одноразової грошової допомоги у разі загибелі військовослужбовця та пошук шляхів для їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей відповідно до Конституції України [15] визначені в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [16]. Цим Законом встановлена єдина система їх соціального та правового захисту, зазначені гарантії військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах, умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулювання відносин у цій галузі.

Нормативне поняття соціального захисту військовослужбовців закріплене в статті 1 цього Закону — це діяльність держави, яка спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

В зв'язку із особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені вказаним Законом пільги, гарантії та компенсації. Однією із гарантій держави є одноразова грошова допомога військовослужбовцям та членам їх сімей.

Стаття 16 вказаного Закону встановлює, що одноразова грошова допомога — це гарантована державою виплата, яку можна умовно поділити на два види. Перший вид — одноразова грошова допомога, яка призначається членам сім'ї військовослужбовця у разі його загибелі (смерті) під час виконання службових обов'язків військової служби. Другий вид — одноразова грошова допомога військовослужбовцю, яка призначається у разі встановлення інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності.

Військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби, за умов, визначених Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [17].

На виконання вказаних положень Кабінетом Міністрів України визначений Порядок та умови призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), поранення (контузії, травми або каліцтва) чи інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, та інвалідності звільнених з військової служби (зборів) осіб [18].

На призначення та отримання одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовці під час виконання ним обов'язків військової служби мають право батьки, один із подружжя, який не одружився вдруге, діти, які не досягли повноліття, утриманці загиблого (померлого). Утриманцями вважаються члени сім'ї, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [19] за загиблого (померлого) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста (особу, звільнену з військової служби, смерть якої настала протягом року після звільнення).

Порядок призначення та виплати, розмір одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця в період дії воєнного стану визначено Постановою Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 168 [20] та Наказом Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку і умов призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Збройних Сил України в період дії воєнного стану» від 25.01.2023 № 45 [21].

На даний час, сім'я кожного захисника, який загинув у війні з Росією, можуть отримати від держави одноразову грошову допомогу у розмірі 15 мільйонів гривень.

Для отримати одноразової грошової допомоги, сім'ї загиблих військовослужбовців, які проходили військову службу в Збройних Силах України, мають звернутися до районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ТЦКСП) незалежно від місця реєстрації.

Сім'ї загиблих військовослужбовців, які проходили військову службу в Нацгвардії, Служби безпеки України, Службі зовнішньої розвідки, Головному управлінні розвідки Міністерства оборони України, Держспецз'язку, Державній прикордонній службі, Державній спеціальній службі транспорту та інших відомствах, для отримання одноразової грошової допомоги мають звернутися безпосередньо до цих формувань.

Для оформлення одноразової грошової допомоги у разі загибелі/смерті військовослужбовця Збройних сил України, військова частина зобов'язана надати до ТЦКСП такі документи: витяг з наказу командира військової частини про виключення зі списків військової частини у зв'язку із загибеллю/смертю військовослужбовця; витяг з послужного списку особової справи про склад сім'ї військовослужбовця; грошовий атестат із зазначенням інформації про виплату винагороди, передбаченої пунктом 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168, або витяг з наказу про виплату такої винагороди.

Особи, які мають право на отримання грошової допомоги від держави, для призначення та виплати зобов'язані підготувати і подати до районного (міського) ТЦКСП заяву та документи відповідно до вимог Наказу Міністерства оборони № 45. Перелік документів, які мають подані до заяви є досить об'ємним та складається з 12 пунктів. При цьому, більшість інформації, яку необхідно подати заявникам вже наявна у відповідних Територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (ТЦКСП), у відповідних державних реєстрах та військових частинах, в яких проходив службу загиблий військовослужбовець.

Призначення, нарахування та виплати одноразової грошової допомоги реалізовується наступним чином: Районний (міський) ТЦКСП отримує заяву та певні документи від заявник та відправляє їх на перевірку в обласний ТЦКСП, а той — до Міноборони, де документи опрацьовують відповідні підрозділи і подають на розгляд комісії, яка протягом місяця ухвалює рішення про призначення або відмову у призначенні виплат. Районний (міський) ТЦКСП має про це рішення повідомити заявників. Після цього, Департамент соціального забезпечення Міністерства оборони України перераховує грошові кошти на рахунок командування Сухопутних військ Збройних Сил України, далі кошти надходять до ТЦКСП, і наразі на рахунки членів сім'ї загиблого військовослужбовця.

Сума призначеної одноразової грошової допомоги розподіляється порівну між кожним членом сім'ї, який має право на цю виплату. Виплата здійснюється частинами, а саме: перша виплата складає 1/5 від призначеної суми одноразової грошової допомоги, а її залишок — 4/5 суми, держава виплачує частинами щомісячно впродовж 40 наступних місяців.

Одноразова грошова допомога розподіляється рівними частинами між всіма отримувачами — членами сім'ї загиблого військовослужбовця. За отриманням одноразової грошової допомоги у разі загибелі або смерті військовослужбовця необхідно звернутися не пізніше ніж 3 років з дати смерті військовослужбовця, зазначеної у свідоцтві про смерть.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як вбачається з наведеного, існуючий механізм призначення та отримання одноразової грошової допомоги є досить складним і потребує значних зусиль від військовослужбовця або членів його сім'ї для реалізації своїх прав.

Складнощі починаються з етапу збору всіх необхідних документів, оскільки кількість документів, які слід зібрати є досить великою. Велика кількість інстанцій та установ, в яких необхідно запитувати необхідні документи, також не сприяють швидкому збору документів. Також термін очікування одноразової грошової допомоги є досить тривалим. Нерідко військовослужбовці та члени їх сімей змушені «пройти» довгий шлях судових процесів з метою відстоювання своїх прав та законних інтересів. У мирний час питання соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, зокрема отримання одноразової грошової допомоги та пенсійного забезпечення, займало питому вагу серед справ, які перебували на розгляді в адміністративних судах. Нажаль, на сьогоднішній день таких звернень стало значно більше.

Тому, саме в умовах воєнного стану до військовослужбовців, які стали на захист України та віддають своє здоров'я та життя, держава зобов'язана гарантувати реалізацію захисту прав

військовослужбовцям та членам їх сімей. В такій ситуації адміністративний апарат держави зобов'язаний дотримуватись принципу «держава для людини», а тому, має бути розроблений адміністративно-правовий механізм дієвої реалізації державою своїх зобов'язань перед військовослужбовцями та членами їх сімей. Недопустимо, що військовослужбовець, який втратив здоров'я був вимушений займатися збором документів та «бігати» по інстанціям, збираючи необхідні папери замість того, щоб відновлювати свій стан здоров'я. Або старенькі батьки, чи дружина, зазнавши тяжку втрату, постають перед аналогічною проблемою, замість того, щоб спрямувати свої сили на майбутнє нації — дітей та онуків. В чисельних випадках без сторонньої допомоги не обійтись при зборі необхідного пакету документів, або при захисті прав в судовому порядку. До речі, практика показує, що судових процесів може бути декілька, як в адміністративному судочинстві, так і в цивільному.

Отже, перше питання, що потребує вирішення — це законодавче покладення обов'язків інформування сім'ї загиблого військовослужбовця про право на отримання одноразової грошової допомоги та збору документів для її отримання на районні територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (ТЦКСП). Оскільки, у разі призову на службу (мобілізації) вся вичерпна інформація про військовослужбовця має бути наявна в електронному вигляді в ТЦКСП та в Електронному кабінеті військовозобов'язаного. На даному етапі має бути розуміння, як у військовослужбовця, так і посадових осіб ТЦКСП, що військова служба в країні, яка перебуває у стані війни пов'язана з певними ризиками. Саме на цьому етапі у ТЦКСП є всі можливості отримати вичерпні відомості про військовослужбовця та членів його сім'ї, як потенційних спадкоємців, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги у разі його загибелі.

Тим більше, що Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168 зазначено, що державні органи, мають право отримувати інформацію з державних реєстрів щодо осіб, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги шляхом доступу до таких реєстрів та/або шляхом електронної інформаційної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів у порядку, встановленому законодавством. Крім цього відповідальність за повноту та своєчасність збору таких документів має бути покладена також на ці органи.

Друге проблемне питання стосується виплати одноразової грошової допомоги членам сім'ї, які не перебували у шлюбі з військовослужбовцем. Тривалий час у Верховному суді відбувались дискусії в якому судовому провадженні мають розглядатися такі справи — в цивільному або адміні-

стративному. Нарешті Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21 [22] вказала, що справи про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу із загиблим військовослужбовцем підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства незалежно від мети звернення до суду, зокрема, підтвердження соціального статусу для призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця. Але зрозуміло, що будь-який судовий процес є додатковим навантаженням на людину, яка втратила близького, як психологічним, так і фінансовим.

Отже, не можна звужувати права та позбавляти військовослужбовця самостійно, шляхом свого вільного волевиявлення визначити спадкоємців у разі його загибелі. На даний час пропорційний поділ такої допомоги серед кола спадкоємців першої черги за законом не завжди відповідає інтересам військовослужбовця та залишається поза його волею. Пропорційний підхід ніколи не відображав дійсні реалії сімейних стосунків. В даному випадку доцільне збереження правила обов'язкової частки у спадщині відповідно до статті 1241 Цивільного кодексу України.

Саме військовослужбовець, який ризикує своїм життям заради свободи, заради своєї родини, захищаючи свою країну, має пріоритетне право за життя розпорядитися розподілом суми одноразової грошової допомоги держави у разі своєї загибелі серед спадкоємців.

Третє проблемне питання виникає при дослідженні руху грошових коштів одноразової грошової допомоги від Департаменту соціального забезпечення Міністерства оборони України до членів сім'ї загиблого військовослужбовця. Між першим розподільцем державних коштів та кінцевим набувачем наявні ще два отримувача — Командування Сухопутних військ збройних сил України та Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки. Відсутня доцільність існування таких двох отримувачів грошових коштів, оскільки зрозуміло, що додаткова кількість інстанцій через які прямують грошові кошти до їх кінцевого набувача затягує час їх отримання та штучно робить таку процедуру більш дорожчою. В більшості випадків, кінцевому набувачу незрозуміло і навіть неможливо відстежити на якому етапі виникла затримка. Проходження грошових коштів через ці організації є необґрунтованим витрачанням державних коштів на банківське обслуговування та призводить до затримки отримання цих коштів кінцевому набувачу — родині загиблого військовослужбовця. При наявності діджиталізації процесів, такі додаткові штучні перепони є зайвими та економічно недоцільними. Одноразова грошова допомога родині загиблого військовослужбовця мають надходити безпосередньо від Департаменту

соціального забезпечення Міністерства оборони України, суб'єкта, який і призначає цю допомогу.

Четверте актуальне питання стосується встановленого трирічного процесуального строку на звернення за отриманням одноразової грошової допомоги. На даний час початок перебігу цього строку рахується з дати загибелі або смерті військовослужбовця, зазначеної у свідоцтві про смерть. Досить часто трапляється ситуація, коли дата смерті або загибелі військовослужбовця є не відомою, або її неможливо встановити та своєчасно видати свідоцтво про смерть. Такі ситуації відбуваються, якщо смерть військовослужбовця настала у полоні, якщо військовослужбовець загинув на тимчасово окупованій території, якщо неможливо впізнати загиблого. Отже з моменту смерті до моменту видачі свідоцтва про смерть може пройти більше трьох років. В таких випадках, родина загиблого військовослужбовця може процесуальний строк звернення з заявою на отримання одноразової грошової допомоги виключно в судовому порядку. Тому, з метою уникнення зайвих судових процесів, доцільно на законодавчому рівні визначити початок перебігу цього процесуального строку датою видачі свідоцтва про смерть.

Для вирішення наведених питань виникає гальмна потреба узагальнення всіх нормативно-правових актів, що стосуються соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у відповідності до Конституції України та внесенні відповідних змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», налагодження взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування.

Україна проголошує створення цифрової держави у центрі якої є людина за допомогою сервісу «Дія», метою створення якого є створення прозорої і зрозумілої держави для людей.

Тому, актуальним питанням постає переведення сервісу «Дія» із пасивного в активний засіб, пов'язаного з Електронним кабінетом військовозобов'язаного.

Тобто, створення такої бази, за допомогою якої, кожний військовослужбовець та член його сім'ї буде знати свої права та шляхи їх реалізації та, яка буде містити всю необхідну інформацію про військовослужбовця для забезпечення соціального захисту його та членів його сім'ї. Законодавчо покласти обов'язок на органи державної влади та місцевого самоврядування акумулювати та надавати через цей застосунок актуальну інформацію щодо соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, в тому числі пенсійного забезпечення, виплат одноразової грошової допомоги, інших виплат, пільг та гарантій держави.

В умовах війни в Україні, яка захищає не тільки свою державність, а й існування своїх громадян, має відбуватися процес трансформації адміністративно-правового механізму держави. Шлях України має бути спрямований на посилення її обороноздатності через довіру суспільства. Початок такого процесу має започатковуватися створенням дієвого та справедливого механізму виконання державою своїх обов'язків щодо захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей. Трансформація адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців та членів їх сімей має охопити всі сфери життя країни.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на адміністративно-правовому механізмі діджиталізації Електронного кабінету військовозобов'язаного та його зв'язку із системою «Дія», організації взаємодії між державними органами задля створення умов для вдосконалення та осучаснення гарантій держави щодо соціального захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей та виконання державою своїх обов'язків. Це надасть можливості пошуку дієвих шляхів для створення справедливого, простого та зрозумілого адміністративно-правового механізму призначення та виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей в умовах воєнного стану.

Література

1. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / за ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.
2. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина перша). *Публічне право*. 2015. № 3. С. 12–19.
3. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
4. Суценок В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки*. 2012. С. 28–31.
5. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / І. М. Коропатнік та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 442 с.
6. Адміністративно-правова реформа в Україні : навчальний посібник / Н. О. Армаш та ін.; за заг. ред. С. В. Петкова. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.

7. Військове право : підручник / І. М. Шопіна, та ін.; за ред. І. М. Коропатнік, Київ : Алерта, 2019. 648 с.
8. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану / Укл.: І. М. Копотун, Київ : ВД «Професіонал», 2023. 692 с.
9. Адміністративна діяльність органів публічної влади. Сучасний стан та перспективи розвитку / С. В. Петков, та ін. Київ : КНТ, 2019. 207 с.
10. Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія / За заг. ред. Б. О. Попков. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 272 с.
11. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарти НАТО) / укл. О. А. Джус та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 594 с.
12. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / укл. І. М. Копотун та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 442 с.
13. Мобілізація і мобілізаційна підготовка в Україні 2022: Основне законодавство, коментарі та роз'яснення, правові позиції Верховного суду / упоряд. С. В. Петков та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 330 с.
14. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки: методичний посібник / О. В. Герасименко та ін. Київ : НДЦГПЗС України, 2023. 130 с.
15. Конституція України : Закон України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
16. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
17. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
18. Порядок та умови призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), поранення (контузії, травми або каліцтва) чи інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, та інвалідності звільнених з військової служби (зборів) осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 травня 2008 р. N499. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/499-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
19. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
20. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
21. Про затвердження Порядку і умов призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Збройних Сил України в період дії воєнного стану : Наказ Міністерства оборони України від 25.01.2023 № 45. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0176-23#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
22. Велика Палата Верховного Суду: Постанова від 18 січня 2024 року справа № 560/17953/21. *Єдиний Державний реєстр судових рішень: база даних*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563> (дата звернення: 01.03.2024).

References

1. Onishchenko N. M. *Spryiniattia prava v umovakh demokratychnoho rozvytku: problemy, realii, perspektyvy: monohrafiia* / za red. akademika NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv: Yurydychna dumka, 2008. 320 s.
2. Shemshuchenko Yu. S., Skrypniuk O. V. *Suchasni konstytutsiyni protsesi i problemy vdoskonalennia rehuliuвання zakhystu prav liudyny v Konstytutsii Ukrainy (chastyna persha)*. *Publichne pravo*. 2015. № 3. S. 12–19.
3. Kuchuk A. M. *Osnovy teorii pravovoho politysentryzmu: monohrafiia*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, Lira LTD, 2017. 312 s.
4. Sushchenko V. M. *Problemy realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini*. *Naukovi zapysky NaUKM A. Tom 129. Yurydychni nauky*. 2012. S. 28–31.

5. Mobilizatsiini pidrozdily: v orhanakh derzhavnoi vlady, inshykh derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriumstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiah, yaki maiut mobilizatsiini zavdannia (zamovlennia) / I.M. Koropatnik ta in. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 442 s.

6. Administratyvno-pravova reforma v Ukraini: navchalnyi posibnyk / N.O. Armash ta in.; za zah. red. S.V. Pietkova. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia, 2020. 180 s.

7. Viiskove pravo: pidruchnyk / I.M. Shopina, ta in.; za red. I.M. Koropatnik, Kyiv: Alierta, 2019. 648 s.

8. Pensiine zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv v umovakh voiennoho stanu. Zahalne pensiine zabezpechennia v umovakh voiennoho stanu / Ukl.: I.M. Kopotun, Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 692 s.

9. Administratyvna diialnist orhaniv publichnoi vlady. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku / S.V. Pietkov, ta in. Kyiv: KNT, 2019. 207 s.

10. Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiikosti kriz pryzmu naukovykh doslidzhen: monohrafiia / Za zah. red. B.O. Popkov. Kyiv: Vydavnytstvo Lira- K. 2023. 272 s.

11. Derzhavni harantii zakhystu sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei: zahalnyi sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei; sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv i chleniv yikh simei v osoblyvyi period (zokrema pid chas voiennoho stanu); mizhnarodnyi aspekt sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv (standarty NATO) / ukl. O.A. Dzhus ta in. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 594 s.

12. Mobilizatsiini pidrozdily: v orhanakh derzhavnoi vlady, inshykh derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriumstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiah, yaki maiut mobilizatsiini zavdannia (zamovlennia) / ukl. I.M. Kopotun ta in. Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 442 s.

13. Mobilizatsiia i mobilizatsiina pidhotovka v Ukraini 2022: Osnovne zakonodavstvo, komentari ta roziasnennia, pravovi pozytsii Verkhovnoho sudu / uporiad. S.V. Petkov ta in. Kyiv: VD «Profesional», 2022. 330 s.

14. Sotsialnyi suprovid viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy ta chleniv yikh simei: praktychni aspekty diialnosti posadovykh osib viiskovykh chastyn, terytorialnykh tsentriv komplektuvannia ta sotsialnoi pidtrymky: metodychni posibnyk / O.V. Herasymenko ta in. Kyiv: NDTsHPZS Ukrainy, 2023. 130 s.

15. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 01.03.2024).

16. Pro sotsialni i pravovi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1991 roku № 2011-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (date of access: 01.03.2024).

17. Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 roku № 2232-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (date of access: 01.03.2024).

18. Poriadok ta umovy pryznachennia i vyplaty odnorazovoi hroshovoi dopomohy u razi zahybeli (smerti), poranennia (kontuzii, travmy abo kalitstva) chy invalidnosti viiskovosluzhbovtziv, viiskovozoboviazanykh i rezervistiv, pryzvanykh na navchalni (abo perevirochni) ta spetsialni zbory, ta invalidnosti zvilnenykh z viiskovoi sluzhby (zboriv) osib: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 travnia 2008 r. N499. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/499-2008-%D0%BF#Text> (date of access: 01.03.2024).

19. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakyykh inshykh osib: Zakon Ukrainy vid 9 kvitnia 1992 roku № 2262-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (date of access: 01.03.2024).

20. Pytannia deiakyykh vyplat viiskovosluzhbovtziv, osobam riadovoho i nachalnytskoho skladu, politseiskym ta yikh simiam pid chas dii voiennoho stanu: Postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 liutoho 2022 r. № 168. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text> (date of access: 01.03.2024).

21. Pro zatverdzhennia Poriadku i umov pryznachennia ta vyplaty odnorazovoi hroshovoi dopomohy u razi zahybeli (smerti) viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy v period dii voiennoho stanu: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 25.01.2023 № 45. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0176-23#Text> (date of access: 01.03.2024).

22. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu: Postanova vid 18 sichnia 2024 roku sprava № 560/17953/21. *Yedynyi Derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: baza danykh*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563> (date of access: 01.03.2024).

Плехов Максим Вікторович

*викладач кафедри адміністративного права та процесу, фінансового і інформаційного права
Львівський університет бізнесу та права*

Pliekhov Maksym

*Lecturer at the Department of Administrative Law and Process, Financial and Information Law
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0009-0000-0608-9630

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9695

ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ CONCEPT, CLASSIFICATION AND FEATURES OF FINANCIAL OFFENSES

Анотація. У статті досліджено поняття, класифікацію та особливості фінансових правопорушень. Відзначено, що фінансове право впливає на суспільні відносини, встановлюючи права та обов'язки між залученими особами та забезпечуючи їх реалізацію через можливі державно-правові обмеження щодо запланованого формування, розподілу та використання державою централізованих і децентралізованих ресурсів. Зауважено, що об'єктивна сторона фінансового правопорушення – це встановлена фінансово-правовими нормами сукупність ознак, що характеризують зовнішнє вираження протиправної поведінки та достатні для кваліфікації діяння як фінансове правопорушення. Констатовано, що фінансові правопорушення є одним із багатьох правопорушень, визначення фінансових правопорушень має містити як загальні, так і специфічні ознаки, властиві всім правопорушенням. Наголошено, що предметом фінансових правопорушень є певні правовідносини, які охороняються нормами фінансового права та гарантуються фінансово-правовою відповідальністю. Встановлено, що юридичний склад фінансових правопорушень виявляє свою специфіку та відмінності від структури інших видів правопорушень у тому, що суб'єктами злочинів можуть бути не лише фізичні, а і юридичні особи. З'ясовано, що підставою для виділення фінансового правопорушення як самостійного юридичного правопорушення насамперед можуть бути реквізити фінансових правовідносин, що є предметом правопорушення. Виявлено, що ознаки фінансового правопорушення повинні бути врегульовані законом, а кваліфікація протиправних дій, тобто аналіз і порівняння протиправних дій з вимогами правових норм, дозволяє зробити висновок про наявність у поведінці суб'єкта ознак фінансового правопорушення. Зауважено, що наявність фінансового правопорушення є підставою для визнання діяння фінансовим, що є підставою для застосування фінансово-правових санкцій, тобто основною правовою підставою притягнення суб'єкта фінансових правовідносин до фінансово-правової відповідальності є наявність у делікті сукупності суб'єктивних та об'єктивних проявів. У перспективі рекомендуємо дослідити особливості контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням.

Ключові слова: фінансове право, юридична відповідальність, фінансове правопорушення, дія, бездіяльність, делікт, фінансове законодавство України.

Summary. The article examines the concepts, classification and features of financial offenses. It is noted that financial law influences public relations, establishing rights and obligations between the parties involved and ensuring their implementation through possible state legal restrictions on the planned formation, distribution and use of centralized and decentralized resources by the state. It is noted that the objective side of a financial offense is a set of signs established by financial and legal norms that characterize the external expression of illegal behavior and are sufficient to qualify the action as a financial offense. It has been stated that financial offenses are one of many offenses; the definition of financial offenses should contain both general and specific features inherent in all offenses. It is noted that the subject of financial offenses are certain legal relations that are protected by the rules of financial law and guaranteed by financial and legal responsibility. It has been established that the legal composition of financial offenses reveals its specificity and differences from the structure of other types of offenses in that the subjects of crimes can be not only individuals, but also legal entities. It was found that the basis for identifying a financial offense as an independent legal offense, first of all, may be the details of financial legal relations that are the subject of the offense. It has been revealed that the signs of a financial offense must be regulated by law, and the qualification of illegal actions,

that is, the analysis and comparison of illegal actions with the requirements of legal norms, allows us to conclude that there are signs of a financial offense in the subject's behavior. It has been noted that the presence of a financial offense is the basis for recognizing the act as financial, which is the basis for the application of financial and legal sanctions, i.e. manifestations. In the future, we recommend studying the features of control in the field of preventing financial crimes.

Key words: financial law, legal liability, financial offense, action, omission, tort, financial legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. Процес глобалізації та наслідки науково-технічного прогресу відкривають нові форми та методи вчинення фінансових правопорушень, які є своєрідною передумовою для виникнення порушення законодавства у фінансовій сфері. Крім того, зростання масштабів фінансових правопорушень загрожує національній безпеці, гальмує соціально-економічний розвиток і підриває авторитет держави та всієї фінансової системи. Україна щодня втрачає величезні суми коштів через незаконні внутрішні та міжнародні фінансові потоки та діяльність, пов'язану з ухиленням від сплати податків і митних платежів і відмиванням коштів.

На цьому тлі Україна має посилити міжнародне співробітництво для активної боротьби з фінансовими правопорушеннями. Крім того, враховуючи створення та реформування деяких чинних державних інституцій, у тому числі запобігання фінансовим правопорушенням (зокрема правоохоронним, митним та податковим), постає питання про склад цілей боротьби з цим видом правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику фінансових правопорушень фрагментарно досліджували Г. Давтян [1], Д. Кобелька [2], В. Мушенюк [3], А. Нестеренко [4–6], Ю. Оніщик [7], Г. Россіхіна [8], Л. Уртаєва [9–11], Г. Філоненко [12] та інші вчені й практики.

Мета статті. Метою статті є дослідити поняття, класифікації та особливостей фінансових правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дотримання фінансової дисципліни всіма суб'єктами є наслідком профіциту бюджетів і створення сильної економіки. У зв'язку з цим усі розвинені країни світу працюють над визначенням ефективних механізмів, спрямованих на забезпечення добровільної сплати податків, подання звітності та інших дій, пов'язаних із фінансовим сектором. У випадку України, враховуючи введення воєнного стану, це питання набуло нового виміру та актуальності. Протягом року в країні було вжито низку заходів, спрямованих на послаблення податкової системи та створення сприятливих умов для ведення та підтримки бізнесу в сучасних умовах.

Це засвідчило здатність країни своєчасно та ефективно реагувати на нові виклики та загрози. У міру розвитку соціальних відносин фінансові правопорушення змінюються та диференціюються за межі традиційних категорій. Фінансове право впливає на суспільні відносини, встановлюю-

ючи права та обов'язки між залученими особами та забезпечуючи їх реалізацію через можливі державно-правові обмеження щодо запланованого формування, розподілу та використання державою централізованих і децентралізованих ресурсів.

Усі правопорушення вчиняються в конкретному місці, у певний час і за конкретних обставин, а правопорушники діють належним чином і зазвичай використовують певні засоби для досягнення своїх цілей. Такі ознаки правопорушення є факультативними, оскільки вони характерні для кожного правопорушення і включаються до складу лише в тому випадку, якщо вони впливають на суспільну небезпеку правопорушника. Місце, час і обставини вчинення правопорушення іноді впливають на небезпеку, яку правопорушник становить для суспільства. Слід зазначити, що такі причинно-наслідкові зв'язки мають місце лише у кримінальних правовідносинах. У цьому випадку є різниця у фінансових відносинах, а саме те, що фактор вибору не настільки важливий. Отже, об'єктивна сторона фінансового правопорушення — це встановлена фінансово-правовими нормами сукупність ознак, що характеризують зовнішнє вираження протиправної поведінки та достатні для кваліфікації діяння як фінансове правопорушення.

Фінансове правопорушення необхідно визначати як у найширшому, так і у вузькому значеннях. У вузькому розумінні — це суспільно шкідливе, протиправне та недбале діяння суб'єкта делікту, що порушує врегульований правовими нормами порядок утворення, розподілу та використання публічних коштів, за яке законом встановлено матеріальну відповідальність. Водночас у найширшому розумінні фінансове правопорушення — це суспільно шкідлива, протиправна та недбала дія суб'єкта правопорушення, яка порушує регламентовані законодавчо встановленими правовими нормами процедури формування, розподілу та використання публічних коштів і підлягає фінансовій, адміністративній та кримінальній відповідальності. Юридичний склад фінансового правопорушення включає мету (регульований правовими нормами порядок утворення, розподілу та використання суспільних коштів), об'єктивну сторону (діяння, суспільну шкоду, протиправність), суб'єктивну сторону (вину) та суб'єкта правопорушення, а також охоплює вид юридичної відповідальності, що виникає за таке правопорушення: у вузькому розумінні — суто фінансову, а в ширшому — адміністративну, кримінальну та фінансову [7].

Правопорушення у фінансовій сфері — це суцільно шкідлива або небезпечна недбалість, протиправні дії (дії або бездіяльність) протиправних груп, які прагнуть порушити норми фінансового законодавства за допомогою правових норм щодо мобілізації (створення, формування), поширення (перерозподілу), здійснення централізованим і децентралізованим шляхом [2].

Визначення поняття «фінансове правопорушення» містить Інструкція про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним сектором Державної судової адміністрації України, що затверджена Наказом Державної судової адміністрації України від 04.02.2005 р. № 11 [13], під якою розуміються дії чи бездіяльність посадових осіб суду загальної юрисдикції, територіальних управлінь і підприємств Державної судової адміністрації, організацій, що входять до сфери управління Державної судової адміністрації України щодо невідповідності фінансово-правовим нормам.

Фінансове правопорушення являє собою порушення норм фінансового права, які регулюють відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням публічних коштів. Загальні цілі фінансових правопорушень такі: державні та місцеві органи влади захищені заходами фінансово-правової відповідальності. У рамках загальної мети фінансового правопорушення можна розрізнити загальну мету та конкретну мету правопорушення [6].

Фінансове правопорушення характеризується систематичним складом суб'єкта правопорушення на основі підвидів фінансово-правової відповідальності. Іншими словами, проблема фінансових правопорушень може виникнути в таких сферах, як податкові відносини, банківська справа, валютні та грошові відносини. Проте, якщо проаналізувати чинне законодавство, спрямоване на розвиток фінансового сектору, то можна дійти висновку, що норми чинного фінансового права не враховують усіх проявів фінансових правопорушень [4].

Поняття фінансових правопорушень включає низку істотних ознак цього явища, серед яких: 1) діяння (дія або бездіяльність); 2) протиправність (порушення фінансового законодавства); 3) вина; 4) правопорушення вчинено конкретною групою; 5) судимість (наявність матеріальної відповідальності) [4].

Порушення фінансового законодавства кваліфікуються як фінансові правопорушення на всіх стадіях провадження. Практична можливість забезпечення точної та повної кваліфікації значною мірою залежить від обсягу та правдивості інформації про обставини вчинення правопорушення, у зв'язку з чим для кожного рівня пред'являються різні вимоги до обсягу кваліфікації. Завдання першого етапу кваліфікації часто полягає в тому, щоб визначити, до якого виду правопорушення відноситься справа, що розглядається (проступок, тяжкий злочин, дисциплінарний проступок, цивільне право-

порушення тощо). Обсягу наявної інформації іноді достатньо лише для того, щоб зробити висновок про протиправність дії. У рамках фінансово-правового розслідування правоохоронні органи вирішують, яким нормам закону про фінансові правопорушення відповідає таке діяння. Отримані знання зазвичай відображаються у відповідних правових актах. На цьому етапі, коли правоохоронні органи розглядають справи про порушення фінансового законодавства, вони дають остаточну правову оцінку вчиненому правопорушенню. Після перевірки орган (посадова особа) погоджується на попередню кваліфікацію або дає висновок про іншу кваліфікацію цього правопорушення. Це враховано і відображено в постанові про припинення фінансових санкцій. Однак ця кваліфікація не завжди є остаточною [8].

Враховуючи те, що фінансові правопорушення є одним із багатьох правопорушень, визначення фінансових правопорушень має містити як загальні, так і специфічні ознаки, властиві всім правопорушенням.

Безпосереднім предметом фінансових правопорушень є певні правовідносини, які охороняються нормами фінансового права та гарантуються фінансово-правовою відповідальністю. Фінансові правопорушення спрямовані проти осіб (фізичних чи юридичних), які порушують фінансове законодавство та можуть бути притягнуті до фінансової та юридичної відповідальності відповідно до чинного законодавства. Фінансові правопорушення від інших видів правопорушень відрізняє ідентифікація суб'єкта правопорушення. Компанії можуть здійснювати лише фінансові правопорушення [6].

Важливим аспектом дослідження цільової групи фінансових правопорушень є визначення їх правової природи. Суб'єкти фінансових правопорушень характеризуються ознаками, що дозволяють колективно застосовувати заходи фінансово-правової відповідальності. Ця інформація відрізняється для фізичних і юридичних осіб. Фінансова правосуб'єктність — це юридичний актив, наданий суб'єкту фінансових правовідносин. У вузькому розумінні фінансова правосуб'єктність — це здатність суб'єкта фінансових правовідносин брати безпосередню участь у фінансовому правовідношенні. Фінансова правосуб'єктність включає правоздатність і дієздатність [6].

Суб'єкти фінансових правопорушень можуть бути загальними або конкретними. Прикладами перших є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства всіх форм власності, об'єднання громадян, державні службовці, громадяни України та іноземні громадяни [1].

Проблема фінансових правопорушень має багато важливих аспектів, актуальних для правових, соціальних і психологічних досліджень. Першим кроком у вирішенні проблеми є визначення вихідного поняття на правовому рівні. Тому що чіткість

у правовій сфері є найважливішою запорукою подальшого розвитку систем запобігання фінансовим правопорушенням.

Юридичний склад фінансових правопорушень виявляє свою специфіку та відмінності від структури інших видів правопорушень у тому, що суб'єктами злочинів можуть бути не лише фізичні, а і юридичні особи. Винність суб'єкта визначається заздалегідь. Водночас об'єктивна сторона чітко виражена в характері фінансових правопорушень, які є повторними та можуть бути безперервними [6].

Ознаками фінансових правопорушень є загальні ознаки (як і для всіх видів порушень) [11]:

- 1) дія, що виражається у формі дії або бездіяльності;
- 2) суспільно шкідливе або небезпечне протиправне діяння, що порушує норми фінансового законодавства і зачіпає фінансові інтереси країни;
- 3) встановлення юридичної відповідальності за вчинення правопорушення;
- 4) об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що складаються у сфері оподаткування: управління митними платежами, бюджетними процедурами, проведення розрахунків у національній та іноземній валюті, здійснення готівкових та безготівкових розрахунків, здійснення ліцензованої господарської діяльності, банківської діяльності, страхування тощо;
- 5) предметна спрямованість — оподаткування відповідно до закону, управління митними платежами, бюджетними процедурами, обчисленням внутрішньої та іноземної валюти, проведенням готівкових та безготівкових розрахунків, коштами до сплати в процесі здійснення ліцензійної господарської діяльності, банківської діяльності, страхування тощо;
- 6) фінансово-правова визначеність — охоплює види фінансових правопорушень, за які передбачена відповідальність чинним законодавством;
- 7) суб'єкт злочину — платник податків, податковий агент та/або їх посадові особи, посадові особи контролюючого органу [11].

Характеристикою фінансових правопорушень може бути висока латентність і різноманітність методів правопорушення. Приклади загальних характеристик включають ієрархії та пірамідні схеми. Це пояснюється тим, що кожна система є частиною іншої більшої системи, а її елементи можна розглядати як незалежні системи. Рівень складності низький таких систем. Фінансові правопорушення є частиною ширшої злочинної системи (економіки), але фінансові правопорушення, які її складають, можна згрупувати в окремі групи, щоб сформулювати певні види незаконної діяльності або конкретні типи правопорушень (наприклад, побутові правопорушення, податкові правопорушення). Це означає, що рівень складності підсистеми низький [10].

Суцільна інституціоналізація банківського та фінансового права призвела до кодифікації відповідних правових блоків шляхом прийняття Бюджетного кодексу України [14] та Податкового кодексу України [15]. У кожному з цих кодифікованих законів законодавці намагаються встановити важливі положення щодо відповідальності за відповідні правопорушення. В окремих положеннях цих нормативних актів законодавець формалізує поняття бюджетного чи податкового правопорушення.

Відповідно до статті 116 Бюджетного кодексу України 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами) [14] учасники бюджетного процесу отримують звіти про складання, розгляд, затвердження бюджету, внесення змін, порядок виконання бюджету, визначеного цим кодексом. Інші нормативно-правові акти визнаються бюджетними правопорушеннями.

Від бюджетних правопорушень можуть постраждати лише ті, хто бере участь у бюджетному процесі. Відповідно до статті 20 Бюджетного кодексу України [14] до бюджетного процесу залучаються установи та посадові особи, які мають бюджетні повноваження. З урахуванням положень цієї статті суб'єктом бюджетного правопорушення може бути учасник бюджетного правопорушення, який не є державним органом, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування або бюджетним органом. В окремих випадках це передбачено безпосередньо статтею 21 Бюджетного кодексу України [14], де зазначено, що учасниками бюджетних правопорушень є фізичні та юридичні особи, які не мають статусу бюджетних установ (одержувачі бюджетних коштів). Отже, одержувачі бюджетних коштів також повинні розглядатися як потенційні учасники бюджетного процесу, а отже, потерпілі від бюджетних правопорушень [14].

Натомість у попередніх редакціях Податкового кодексу України [15] термін «податкове правопорушення» використовувався для позначення протиправних дій (дій чи бездіяльності) платників податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, а також контролюючих органів. Невиконання або неналежне виконання вимог цього кодексу та інших законів, а також контроль за дотриманням покладено на контролюючий орган.

Відповідно до статті 109 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами) [15] податкові правопорушення — це неправомірні дії (дії чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання зобов'язань. Контроль за неналежним виконанням, дотриманням вимог, встановлених цим кодексом та іншими законами, покладається на орган контролю.

Залежно від деталей об'єкта правопорушення можна виділити два види податкових правопорушень:

- правопорушення, що впливають на податкові відносини та безпосередньо завдають фінансових збитків органам державної влади та місцевого самоврядування у зв'язку з безпосереднім здійсненням справляння податків;
- правопорушення, що посягають на відносини, що забезпечують дотримання встановленого адміністративного порядку у сфері оподаткування [3].

Сучасна вітчизняна доктрина у сфері фінансових правопорушень розвивається у двох напрямках: розглядає фінансові правопорушення як підставу фінансово-правової відповідальності та розглядає фінансові правопорушення як самостійну систему фінансового права. Дослідники обирають такі основні підходи до визначення фінансових правопорушень:

- 1) функціональний, де фінансові правопорушення складають основу фінансово-правової відповідальності);
- 2) тимчасові, за яких фінансові правопорушення стають безумовною підставою фінансової відповідальності та окремих дій;
- 3) адміністративна діалектика, в якій фінансове правопорушення стає основою адміністративної відповідальності;
- 4) інтеграція поєднує функціональні підходи та визнає фінансові правопорушення основою кримінальної, цивільної, адміністративної та інших видів діяльності;
- 5) підхід, який визнає фінансові правопорушення правопорушеннями фінансового права [5].

Підставою для виділення фінансового правопорушення як самостійного юридичного правопорушення насамперед можуть бути реквізити фінансових правовідносин, що є предметом правопорушення. Найпоширеніші ознаки фінансового правопорушення включають:

- проявляється у формі дії (тобто дії чи бездіяльності);
- носить небезпечний і суспільно шкідливий характер;
- це протиправне діяння, яке порушує норми фінансового права та зачіпає фінансові інтереси країни;
- передбачає юридичну відповідальність [10].

Для фінансових правопорушень характерні загальні ознаки (всі види порушень) і специфічні (видові) ознаки (тобто ознаки, які в сукупності дають змогу відрізнити один вид порушення від іншого). Підставою для виділення фінансового правопорушення як самостійного юридичного правопорушення є деталі фінансових правовідносин, що є предметом правопорушення. При цьому до найпоширеніших ознак фінансових правопорушень можна віднести: поведінку, яка виражається у формі дії або бездіяльності; протиправну дію, яка порушує норми фінансового права та завдає шкоди фінансовим інтересам країни [10].

Характеристикою фінансових правопорушень може бути висока латентність і різноманітність методів правопорушника [12; 16–18]. Характеристика складу фінансового правопорушення складається з об'єкта, об'єктивних сторін (дії, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними), суб'єктивної сторони (вини) та суб'єктивної сторони об'єкта, а також інших ознак, зокрема мотивів, методів, інструментів тощо, хоча це не є обов'язковим. Саме наявність конструкта фінансового правопорушення дає змогу розмежувати законну та протиправну діяльність у сфері фінансових відносин, а також фінансове правопорушення та інші правопорушення у цій сфері [10].

Нині в законодавстві України питання про встановлення факту порушення фінансового права вирішується шляхом встановлення нормативних ознак окремих видів фінансових правопорушень та характеру відповідальності особи. Фінансові правовідносини, в яких можуть бути вчинені фінансові правопорушення, характеризуються складністю та чіткою диференціацією залежно від спрямованості. Підставою для виділення фінансового правопорушення як самостійного виду юридичного правопорушення є специфіка фінансових правовідносин, які є предметом правопорушення. Одним із критеріїв, за якими можна юридично класифікувати фінансові правопорушення, є вид відповідальності, до якої буде притягнуто суб'єкта правопорушення [9].

Забезпечення ефективних механізмів протидії фінансовим правопорушенням в Україні не повинно обмежуватися одноразовими заходами, а мати комплексний та концептуальний характер, визначаючи сферу адміністративної юрисдикції органів загальних та спеціальних повноважень щодо сфери протидії фінансовим правопорушенням. Інститути громадянського суспільства відіграють особливу роль у запобіганні фінансовим правопорушенням. Новий підхід до вирішення проблеми фінансових правопорушень має бути зосереджений на здійсненні профілактичних заходів проти злочинної поведінки, аналізі чинників та умов, що призводять до протиправної поведінки, усунення та вирішення конфліктів. Тільки за цих умов використання профілактичних заходів допоможе досягти очікуваних результатів, які виражаються у зведенні фінансових порушень до мінімуму.

Час, коли було скоєно фінансове правопорушення, зазвичай можна визначити за допомогою відповідного програмного забезпечення або банківської системи безпеки, якщо вона використовувалася під час злому. Взагалі фінансові правопорушення можуть починатися з моменту внесення відповідних даних у документ і закінчуватися несплатою відповідного платежу протягом певного часу. Залежно від виду виплати тривалість делікту може становити дні, місяці та навіть роки [10].

Фінансове правопорушення можна визначити як суспільно шкідливе (небезпечне) діяння (дія

чи бездіяльність), протиправне (порушення норм фінансового права) або необережне діяння протиправного суб'єкта (фізичної чи юридичної особи), яке завдає шкоди фінансовій сфері. Законом охороняються інтереси держави та суспільства та встановлюється фінансово-правова відповідальність. Якщо в поведінці є всі перераховані вище ознаки, то можна стверджувати, що в поведінці є ознаки кримінального правопорушення. Якщо діяння не має жодної з перелічених ознак, воно не вважається злочином.

Конструкт фінансового правопорушення — це нормативно сконструйована правова модель, яка репрезентує типові прояви протиправних дій, що порушують фінансові норми, за які фінансове право передбачає фінансово-правову відповідальність. Те, що становить фінансове правопорушення, є критерієм правдивої кваліфікації правопорушення і, таким чином, визначає правомірність накладення фінансових і правових санкцій. Наявність у делікті ряду суб'єктивних та об'єктивних проявів є основною правовою підставою притягнення суб'єкта фінансових правовідносин до фінансово-правової відповідальності. Розглядаючи основу фінансового правопорушення ширше, необхідно також брати до уваги інші основи, зокрема нормативні, фактичні та процесуальні підстави.

Ознаки фінансового правопорушення повинні бути врегульовані законом, а кваліфікація протиправних дій, тобто аналіз і порівняння протиправних дій з вимогами правових норм, дозволяє зробити висновок про наявність у поведінці суб'єкта ознак фінансового правопорушення. Фактична основа повинна бути включена в підхід суб'єкта, правова основа повинна бути включена в правові вимоги та відповідні процесуальні формулювання для фінансових правопорушень.

Широкий спектр тем, що стосуються фінансової та юридичної відповідальності, ілюструє різноманіття правовідносин, які охороняються фінансовим правом. Ще однією особливістю складу об'єктів фінансових правопорушень є широке представництво юридичних осіб як суб'єктів юридичної відповідальності, а не лише платників податків. Фінансова правосуб'єктність — це гарантована державою властивість суб'єкта, який володіє та набуває нових прав та обов'язків у сфері фінансових правовідносин і несе відповідальність за неналежне здійснення прав або невиконання обов'язків, що випливають із цих прав залежно від деталей фінансової діяльності та функцій державного обслуговування.

Виключна зосередженість права, в тому числі фінансового, на психологічній концепції провини певною мірою нівелює цей важливий елемент. Діалектичний характер режиму провини вимагає, щоб при концептуалізації цього поняття не відходили від протистояння психологічної, нор-

мативної, оцінної та інших сутностей провини, а знаходили компроміс у симбіозі та поєднанні з іншими визначеними поняттями. Лише за цих умов можливий повний і комплексний підхід до визначення сутності фінансового правопорушення.

Наявність фінансового правопорушення є підставою для визнання діяння фінансовим, що є підставою для застосування фінансово-правових санкцій. Тобто основною правовою підставою притягнення суб'єкта фінансових правовідносин до фінансово-правової відповідальності є наявність у делікті сукупності суб'єктивних та об'єктивних проявів.

Ці ознаки складу фінансового правопорушення передбачені законом. Кваліфікація делікту полягає в аналізі та зіставленні делікту з вимогами правових норм. Це дозволяє з'ясувати, чи містить поведінка суб'єкта ознаки конкретної злочинної конструкції.

Фактичною підставою є дії суб'єкта, правовою — вимоги закону і тому процесуально оформлені факти, які призводять до вчинення фінансового правопорушення. В основі фінансово-правової відповідальності лежить склад фінансового правопорушення, який характеризується соціальною шкідливістю (небезпекою), протиправністю та почуттям провини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна сформулювати такі висновки, що:

по-перше: проблема фінансових правопорушень має багато важливих аспектів, актуальних для правових, соціальних і психологічних досліджень;

по-друге: підставою для виділення фінансового правопорушення як самостійного юридичного правопорушення, насамперед, можуть бути реквізити фінансових правовідносин, що є предметом правопорушення;

по-третє: забезпечення ефективних механізмів протидії фінансовим правопорушенням в Україні не повинно обмежуватися одноразовими заходами, а мати комплексний та концептуальний характер, визначаючи сферу адміністративної юрисдикції органів загальних та спеціальних повноважень щодо сфери протидії фінансовим правопорушенням;

по-четверте: конструкт фінансового правопорушення — це нормативно сконструйована правова модель, яка репрезентує типові прояви протиправних дій, що порушують фінансові норми, за які фінансове право передбачає фінансово-правову відповідальність;

по-п'яте: ознаки фінансового правопорушення повинні бути врегульовані законом, а кваліфікація протиправних дій, тобто аналіз і порівняння протиправних дій з вимогами правових норм, дозволяє зробити висновок про наявність у поведінці суб'єкта ознак фінансового правопорушення.

У перспективі подальших досліджень рекомендуємо дослідити особливості контролю у сфері запобігання фінансовим правопорушенням.

Література

1. Давтян Л.Г. Суб'єктивний аспект податкових злочинів // *Новітні кримінально-правові дослідження — 2015*: збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 193–196. URL: <http://hdl.handle.net/11300/4673> (дата звернення: 03.01.2024).
2. Кобелька Д.М. До проблеми визначення правопорушень у фінансовій сфері // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 11, Т. 1. С. 195–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11%281%29__57 (дата звернення: 03.01.2024).
3. Мушенюк В.В. Фінансове правопорушення та відповідальність за його вчинення в системі державної фінансової політики України // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_5_31 (дата звернення: 03.01.2024).
4. Нестеренко А.А. Поняття фінансового правопорушення: український та закордонний досвід // *Правова держава*. 2016. № 24. С. 110–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2016_24_20 (дата звернення: 03.01.2024).
5. Нестеренко А.А. Щодо підходів до визначення фінансового правопорушення // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 23. С. 92–95. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc23/26.pdf> (дата звернення: 03.01.2024).
6. Нестеренко А.А. Юридичний склад фінансового правопорушення // *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. редкол.), Л.І. Кормич (голов. ред.), А.В. Полухіна (відп. ред.) [та ін.]; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Фенікс, 2016. Вип. 58. С. 292–304. URL: <http://hdl.handle.net/11300/8807> (дата звернення: 03.01.2024).
7. Оніщик Ю.В. Проблеми визначення поняття «фінансове правопорушення»: сучасний стан та перспективи розвитку // *Фінансове право*. 2015. № 2 (32). С. 8–11.
8. Россіхіна Г.В. Щодо питання про особливості та класифікацію актів застосування фінансово-правових норм // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 1062, Вип. 14. С. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1062_14_19 (дата звернення: 03.01.2024).
9. Уртаєва Л.Г. Видова градація фінансових правопорушень у законодавстві України // *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 102–107. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.15>.
10. Уртаєва Л.Г. *Теоретико-правові засади запобігання фінансовим правопорушенням*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 198 с.
11. Уртаєва Л.Г. Фінансове правопорушення: економіко-правова природа // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 396–398. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/93>.
12. Філоненко Г.Г. *Особливості розслідування ухилення від сплати податку на прибуток підприємств* : монографія. Київ : Юстініан, 2014. 259 с.
13. Інструкція про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним відділом Державної судової адміністрації України : Затверджено Наказом Державної судової адміністрації України від 29.07.2011 р. № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0120750-11#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
14. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
16. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Проць І.М., Лозинський Ю.Р., Скриньковський Р.М., Кайдрович Х.І. *Адміністративно-правовий захист прав платників податків* / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛІОМ, 2021. 240 с.
17. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Проць І.М., Скриньковський Р.М., Лозинський Ю.Р. *Фінансове право України* / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛІОМ, 2022. 394 с.
18. Сопільник Р.Л., Ковалів М.В., Проць І.М., Хмиз М.В., Скриньковський Р.М. *Податкове право України* / Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права». Львів : СПОЛІОМ, 2023. 362 с.

References

1. Davtian L. H. Subiektyvnyi aspekt podatkovykh zlochyniv // *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia — 2015*: zbirnyk naukovykh prats / vidp. red. d-r yuryd. nauk, prof. O. V. Kozachenko. Mykolaiv: Ilion, 2015. S. 193–196. URL: <http://hdl.handle.net/11300/4673> (date of access: 03.01.2024).
2. Kobelka D. M. Do problemy vyznachennia pravoporushen u finansovii sferi // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Yurysprudentsiia*. 2014. № 11, T. 1. S. 195–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11%281%29__57 (date of access: 03.01.2024).
3. Mushenok V. V. Finansove pravoporushennia ta vidpovidalnist za yoho vchynennia v systemi derzhavnoi finansovoi polityky Ukrainy // *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy*. 2014. № 5. S. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_5_31 (date of access: 03.01.2024).

4. Nesterenko A.A. Poniattia finansovoho pravoporushennia: ukrainskyi ta zakordonnyi dosvid // *Pravova derzhava*. 2016. № 24. S. 110–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2016_24_20 (date of access: 03.01.2024).
5. Nesterenko A.A. Shchodo pidkhodiv do vyznachennia finansovoho pravoporushennia // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu. Serii: Yurytsprudentsiia*. 2016. № 23. C. 92–95. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc23/26.pdf> (date of access: 03.01.2024).
6. Nesterenko A.A. Yurydychnyi sklad finansovoho pravoporushennia // *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. / redkol.: S.V. Kivalov (holov. redkol.), L.I. Kormych (holov. red.), A.V. Polukhina (vidp. red.) [ta in.]; NU "OIuA", Pivdenoukr. tsentr hender. problem. Odesa: Feniks, 2016. Vyp. 58. S. 292–304. URL: <http://hdl.handle.net/11300/8807> (date of access: 03.01.2024).*
7. Onishchuk Y.V. Problemy vyznachennia poniattia «finansove pravoporushennia»: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku // *Finansove pravo*. 2015. № 2 (32). S. 8–11.
8. Rossikhina H.V. Shchodo pytannia pro osoblyvosti ta klasyfikatsiiu aktiv zastosuvannia finansovo-pravovykh norm // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Pravo*. 2013. № 1062, Vyp. 14. S. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1062_14_19 (date of access: 03.01.2024).
9. Urtaieva L.H. Vydova hradatsiia finansovykh pravoporushen u zakonodavstvi Ukrainy // *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2023. № 1. S. 102–107. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.15>.
10. Urtaieva L.H. *Teoretyko-pravovi zasady zapobihannia finansovym pravoporushenniam: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 — administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 2021. 198 s.*
11. Urtaieva L.H. Finansove pravoporushennia: ekonomiko-pravova pryroda // *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 2. S. 396–398. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/93>.
12. Filonenko H.H. *Osoblyvosti rozsliduvannia ukhlyennia vid splaty podatku na prybutok pidpriumstv: monohrafiia*. Kyiv: Yustinian, 2014. 259 s.
13. Instruktsiia pro poriadok provedennia kontrolnykh zakhodiv kontrolno-reviziinym viddilom Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy: Zatverdzheno Nakazom Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 29.07.2011 r. № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0120750-11#Text> (date of access: 03.01.2024).
14. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI (iz zminamy) // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 50–51. St. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (date of access: 03.01.2024).
15. Podatkovy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI (iz zminamy) // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. St. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (date of access: 03.01.2024).
16. Kovaliv M.V., Yesimov S.S., Prots I.M., Lozynskyi Y.R., Skrynkovskyy R.M., Kaidrovych K.I. *Administratyvno-pravovy zakhyt prav platnykiv podatkov / Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav*. Lviv: SPOLOM, 2021. 240 s.
17. Kovaliv M.V., Yesimov S.S., Prots I.M., Skrynkovskyy R.M., Lozynskyi Y.R. *Finansove pravo Ukrainy / Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav*. Lviv: SPOLOM, 2022. 394 s.
18. Sopilnyk R.L., Kovaliv M.V., Prots I.M., Khmyz M.V., Skrynkovskyy R.M. *Podatkove pravo Ukrainy / Zaklad vyshchoi osvity "Lvivskyi universytet biznesu ta prava"*. Lviv: SPOLOM, 2023. 362 s.

Андрухів Євгенія Михайлівна

аспірантка

Львівського державного університету внутрішніх справ

Andrukhiv Yevheniia

Postgraduate Student of the

Lviv State University of Internal Affairs

Науковий керівник:

Мелех Любомира Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри господарсько-правових дисциплін

Львівський державний університет внутрішніх справ

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9731

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ» У ПРОЦЕСІ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

THE SIGNIFICANCE OF THE CONCEPT OF “LEGAL REGULATION” IN THE PROCESS OF REGULATING ECONOMIC CONTRACTUAL RELATIONS IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Будь-які відносини, що виникають у суспільстві потребують постійного правильного регулювання з метою якісного та ефективного їхнього існування та застосування на практиці. Таке регулювання має бути чітким та впорядкованим і саме правове регулювання тих чи інших відносин дозволяє належним чином існувати відповідним відносинам у правових рамках. Його наявність окреслює межі допустимої поведінки, відповідальність за неправомірну реалізацію відповідних відносин, визначає правила роботи з такими відносинами та закріплює все це у тих чи інших нормативних актах.

В свою чергу відносини, які виникають при реалізації господарської діяльності не є виключенням із правила, тому договори, що укладаються з метою реалізації таких відносин також потребують належного регулювання. В правовій площині саме правове регулювання в змозі створити належну платформу для функціонування договірних зобов'язань у процесі реалізації господарської діяльності.

Відтак, враховуючи те, що правове регулювання відіграє значну роль у договірному процесі в сфері господарювання, постає необхідність у визначенні сутності, значення та місця самого поняття «правове регулювання» саме для відповідних договорів, не оминаючи при цьому реалії сьогодення.

Метою цього дослідження є розкриття підходів до розуміння сутності поняття «правове регулювання», а також аналіз місця та значення правильного розуміння відповідного поняття в процесі регулювання договірних відносин при реалізації господарських правовідносин.

Матеріали і методи. Матеріалами відповідного дослідження є: 1) наукові надбання зарубіжних, а також вітчизняних науковців, що мають певні напрацювання у науковому обґрунтуванні поняття «правове регулювання», а також у сфері відповідного регулювання як господарських правовідносин в цілому так і договорів, що укладаються у процесі регулювання таких відносин; 2) нормативно-правове забезпечення, яке направлене на здійснення правового регулювання договорів у сфері господарювання.

Під час опрацювання тематики цієї статті використовувалися наступні методи дослідження: методи аналізу, узагальнення, пояснення, індукція та дедукція з метою визначення дефініції поняття «правове забезпечення» та «договір у господарських правовідносинах», їх характеристики та функцій; метод логічного узагальнення результатів з метою формулювання висновків щодо поставленої проблематики; методи спостереження та порівняння для розуміння наявної ситуації, щодо здійснення правового регулювання договорів в процесі реалізації господарських діяльності.

Результати. У науковій статті досліджено дефініції поняття «правове регулювання» та розглянуто ряд наукових визначень, що надаються поняттю «договір у господарських правовідносинах». Розкрито особливості правового регулювання

договорів, що укладаються у господарських правовідносинах, з точки зору законодавчого закріплення. З'ясовано місце, значення та сутність правового регулювання для вищенаведених договорів. Визначено особливості правового регулювання відповідних договорів у воєнний час. Окреслено ряд прогалин у правовому регулюванні господарських правовідносин в частині укладення договірних зобов'язань.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу, щодо удосконалення правового регулювання договорів у сфері господарювання, оскільки таке регулювання сприяє розвитку господарської діяльності в Україні в цілому. Таке удосконалення надасть змогу сторонам договору бути впевненішими в укладених зобов'язаннях, а суб'єктам господарських відносин, що лише планують укладення відповідних договорів без вагань їх укласти.

Ключові слова: правове забезпечення, договір у господарських правовідносинах, нормативно-правовий акт, господарські правовідносини.

Summary. Introduction. Any relations that arise in society need constant accurate regulation to ensure their high-quality and effective existence as well as practical usage. Such regulation must be clear and ordered, and precisely legal regulation of certain relations allows the corresponding relations to exist properly within the legal framework. Its presence outlines the limits of permissible behavior, determines responsibility for the improper implementation of relevant relations, establishes rules for working with such relations, and enshrines mentioned in certain normative acts.

In turn, relations that arise during the implementation of economic activities are not an exception to the rule, therefore, contracts concluded to implement such relationships also require proper regulation. In the legal field, legal regulation is capable of creating an appropriate platform for the functioning of contractual obligations in the process of implementing economic activities.

Therefore, considering the significant role of legal regulation in the contractual process in the business field, there is a need to define the essence, meaning, and scope of the concept of "legal regulation" for the mentioned contracts, while also acknowledging present-day realities.

The purpose of this study is to reveal different approaches to understanding the essence of the "legal regulation" concept, as well as to analyze the scope and significance of the accurate understanding of this concept within the regulation of contractual relations while implementing economic legal relationships.

Materials and methods. The materials of the relevant research are: 1) scientific assets of foreign as well as internal scientists who have contributed to the scientific justification of the concept of "legal regulation", as well as to the regulation of economic legal relationships and contracts that are concluded in the process of regulating such relations; 2) legislative support aiming to implement the legal regulation of contracts in the business field.

The following research methods were used during the exploring of the topic of this article: methods of analysis, generalization, explanation, induction and deduction in order to determine the definition of the concept of "legal support" and "contract in economic legal relations", their properties and functions; the method of logical generalization of the results aimed at formulating conclusions regarding the stated problems; methods of observation and comparison to understand the current situation regarding the implementation of legal regulation of contracts in the process of conducting economic activities.

Results. The scientific article examines various definitions of the "legal regulation" concept and provides a scientific definition of the "contract in economic legal relations" concept. The article explores the peculiarities of legal regulating contracts in economic legal relationships from the perspective of legislative enactment. The role, meaning, and essence of the legal regulation for the above contracts have been clarified. The peculiarities of the legal regulation of the mentioned treaties in wartime have been determined. The article outlines several gaps in the legal regulation of business relations related to entering into contractual obligations.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus on improving the legal regulation of contracts in the business field, since such regulation contributes to the development of economic activity in Ukraine. Such an improvement will enable the parties to the contract to be more confident in their concluded commitments as well as facilitate the conclusion of contracts for those planning to enter into them.

Key words: legal provision, business contract, normative legal act, business legal relations.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки наявність договірних відносин як у міжнародному правовому полі так і у національному праві у сфері господарювання є надзвичайно розповсюдженим явищем. Відтак, якісне правове регулювання таких відносин є не що іншим як стійкою платформою для їх надійного функціонування. Тому при створенні такої якісної платформи необхідно в першу чергу розібратися із сутністю поняття «правове регулювання», його особливостями у сфері господарювання та розглянути ефективність останнього у національній

правовій площині. Ось чому важливим завданням у практичній сфері використання договорів, що регулюють господарські правовідносини є правильне розуміння сутності правового регулювання, його ефективне створення та застосування на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідне питання досліджувалося рядом науковців, серед яких: Тарахонич Т.І. [1; 6; 7], Чемодурова А. [2], Куракін О.М. [3], Ваньчук І.Д. [4], Кравчук С.Й. [5], Наконечна А. [8], які у своїх наукових напрацюваннях звертали увагу на дослідження дефініції поняття «правове регулювання»,

його особливостей та значення; Мокієнко Т.В.[11], Прийдак Т.Б. [11], Ліпський Р.В. [11], Пшенічнова З.І. [10], Леонтєєва Л.В. [12], Загрима А. [14], Байда Б. [19], Левицька О. [19] та інші, які у своїх роботах розкривають визначення та регулювання договорів у сфері господарювання.

Також, у наукових працях Леги О.В. [22], Яловеги Л.В.[22], Прийдака Т.Б. [22] Берназ-Лукавецької О.М. [21] простежується дослідження правового регулювання договорів в цілому, що безпосередньо стосується і договорів, які укладаються для регулювання господарських правовідносин у невизначений період для України, у період війни.

Цілі статті полягають у розкритті дефініції поняття «правове регулювання», встановлення його зв'язку із договірними зобов'язаннями в сфері господарювання, аналізі діючого регулювання договорів у сфері господарювання.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення у пізнавальному процесі відводиться поняттям.

Вивчаючи правову дійсність, правове життя різноманітні правові явища та процеси, науковці базуються на фундаментальних правових поняттях, які також не можуть залишатися незмінними, сталими впродовж тривалого періоду часу.

Правові поняття — це змістовні наукові абстракції, які в концентрованій формі виражають накоплені знання про державу та право [1, с. 10].

Термін «правове регулювання» теж є правовим поняттям, що на постійній основі використовується у юриспруденції.

Для початку необхідно визначити значення терміну «правове регулювання». Існує безліч варіантів тлумачення цього поняття. Так, на думку А.М. Куліша, «правове регулювання — це здійснюваний в інтересах суспільства за допомогою норм права вплив на поведінку учасників суспільних відносин з метою встановлення й упорядкування останніх.

Дуже схожі визначення цього поняття дають В.В. Копейчик та Г.О. Саміло. Автори підручника «Загальна теорія держави та права» за редакцією В.В. Копейчикова під правовим регулюванням розуміють дію права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права. За Г.О. Саміло правове регулювання «це вплив права на суспільні відносини за допомогою спеціальних юридичних засобів, переважно норм права» [2, с. 263].

С.С. Алексєєв висвітлює правове регулювання як юридичний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою права й всієї сукупності правових засобів.

Згідно з уявленнями К.Кульчара: «Встановлюючи визначені правила поведінки й забезпечуючи дієвими засобами їх дотримання громадянами, держава тим самим регулює, тобто підкоряє правилам, суспільні відносини» [3, с. 10].

Враховуючи вищенаведене можна зазначити наступне.

На сьогодні серед науковців відсутня єдність позицій стосовно визначення сутності й поняття правового регулювання. Наразі загальноприйнятими вважаються два основних підходи до розуміння сутності досліджуваного правового явища: широкий, за якого до компонентного складу правового регулювання належать усі форми впливу на свідомість і поведінку суб'єктів права, тобто передбачається застосування всіх нормативних та індивідуальних юридичних засобів для упорядкування суспільних відносин; вузький, за якого упорядкування суспільних відносин здійснюється за допомогою застосування виключно нормативних юридичних засобів, тобто механізму правового регулювання. В основу цих підходів покладено позиції науковців щодо питання про співвідношення предмета правового регулювання і предмета правового впливу або, відповідно, юридичних засобів [4, с. 8].

Крім вищенаведеного необхідно також звернути увагу на наступне.

На думку Сарновської С.О., саме з моменту видання нормативно-правового акта здійснюється правове регулювання суспільних відносин [5, с. 33].

Прихильником такої думки також виступає Л.С. Явич, про ще йде мова у науковій статті Тарахнович Т.І. «Ефективність правового регулювання». Також у цій статті розкривається думки і протилежні вищенаведеним, щодо моменту з якого здійснюється правове регулювання відповідних відносин.

Відтак, з метою ознайомлення із прикладом такої протилежної думки звернімо увагу на наступне.

Дещо іншої точки зору дотримуються А.М. Вітченко та Ю.К. Толстой, які вважають, що норма права починає регулювати поведінку суб'єктів не з моменту видання норми права, а з часу настання юридичних фактів, передбачених даною нормою [6, с. 82].

Вищенаведена позиція науковців є достатньо цікавою, проте варто зазначити, що попри відсутність настання тих чи інших юридичних фактів, нормативно-правовий акт, діючи ще до їхнього настання вже створює певні правила поведінки, які навіть потенційні суб'єкти тих чи інших відносин можуть завчасно побачити як регулюватимуться їхні відносини.

Підтримуючи думку науковців, які схиляються до визначення початку правового регулювання з моменту видання нормативно-правового акта, варто також зазначити, що ефективність правового регулювання залежить саме від його закріплення у положеннях нормативних актів, які мають юридичну силу, створюючи при цьому загальноприйнятний характер тих чи інших відносин,

здійснюючи забезпечення їхнього виконання та гарантуючи притягнення до відповідальності тих, хто порушує відповідні правовідносини.

В юридичній літературі виділяють декілька критеріїв виміру дієвості правового регулювання, а саме:

- цінність правового регулювання;
- економність правового регулювання;
- ефективність правового регулювання [7, с. 11].

Виходячи із загального поняття цінності, можна стверджувати, що цінність правового регулювання зумовлюється і характеризується його позитивною роллю у задоволенні людських потреб та інтересів. Її виявлення потребує з'ясування двох основних питань: по-перше, що становлять потреби й інтереси суб'єкта (індивіда, групи, класу, всього суспільства), які задовольняються цим регулюванням; по-друге, в чому полягають ті властивості, через які воно здатне задовольнити такі потреби та інтереси. Отже, і цінність правового регулювання може бути розкрита, передовсім, в рамках потребового підходу [8, с. 227].

На основі потреб та інтересів формується певна мета, яка реалізується шляхом виконання відповідних завдань в різних сферах суспільних відносин. Цінність розкривається через взаємозв'язок, який існує між предметами (матеріальними чи духовними, природними чи суспільними) та людиною. Цінність правового регулювання виступає засобом вирішення важливих проблем сучасності, оновлення суспільства, надає суспільству рис упорядкованості, цивілізованості, забезпечує функціонування різноманітних соціальних інститутів). За допомогою права здійснюється регулювання суспільних відносин, шляхом встановлення прав та обов'язків суб'єктів, в яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому на даному історичному етапі розвитку [7, с. 11].

Економність визначається шляхом врахування витрат (предметно-речових, грошових, часових, кадрових, фізично-людських та інших), пов'язаних з досягненням певного результату правового регулювання [2, с. 266].

Критерієм оцінки ефективності правового регулювання є співвідношення мети правового регулювання та реальних результатів правового регулювання.

Термін «ефективність» у перекладі означає результат, наслідок якогось явища. В юридичній літературі більшість науковців розкривають ефективність правового регулювання через таку категорію як цілі, зазначаючи, що це ступінь практичного досягнення цілей, які мали на увазі правостановлюючі органи (законотворчі, правотворчі), приймаючи, змінюючи чи відмінюючи відповідні норми права, відтворені в тих чи інших нормативно-правових актах при мінімальних затратах на їх видання. Досягнення мети правового

регулювання знаходить відображення в отриманні тих чи інших соціальних результатів: ступінь задоволення соціальних потреб та інтересів, формування та наявність певних соціальних станів (суспільний порядок і злагода, благополуччя, ступінь збереження та стабільного оптимального розвитку суспільства) тощо.

О. Ф. Скакун під ефективністю механізму правового регулювання розуміє міру досягнення очікуваного результату правового регулювання, тобто співвідношення між усталеною метою правового регулювання суспільних відносин і реальними результатами [7, с. 12].

Оскільки сутність правового регулювання можна визначити через сукупність вищенаведених критеріїв, а саме цінності, економності та ефективності, варто зазначити, що дефініція відповідного поняття має чимале смислове навантаження та займає значне місце у регулюванні суспільних відносин.

Специфічною властивістю правового регулювання, що впливає із сутності самого регулятора — права, є його забезпеченість державою. Саме держава уповноважує органи публічної влади на створення нормативно-правових актів та інших джерел права, здійснення їх постійного оновлення та однакового застосування, забезпечення засобами примусу тощо. Держава є головним (хоча, безумовно, й не єдиним) суб'єктом системи правового регулювання, встановлює переважну більшість правил гри у цій сфері на рівнях правотворчості та правозастосування. Зазначене вимагає виокремлення такого поняття, як державно-правове регулювання суспільних відносин.

Об'єктом державно-правового регулювання є поведінка людей та їх об'єднань у суспільстві, яка в силу своєї соціальної значущості регулюється державою шляхом закріплення в законодавстві правил її регламентації (норм права). Водночас держава через закріплення та забезпечення норм права не лише впорядковує поведінку людей, а й здійснює вплив на їхню свідомість і психіку (державно-правовий вплив).

Предметом державно-правового регулювання є такі суспільні відносини, впорядкування яких є можливим і водночас доречним саме за допомогою юридичних засобів [9, с. 18].

Саме забезпеченість правового регулювання державою дозволяє говорити про вагоме місце, яке правове регулювання займає у правовій системі України як для розвитку держави в цілому так і для тих чи інших суспільних відносин, що виникають в українському суспільстві зокрема.

Господарські відносини в цілому також потребують відповідного правового регулювання, що забезпечується державою, в тому числі в частині договірних зобов'язань у відповідній сфері, зокрема.

Перехід України до ринкової економіки сприяв розширенню сфери застосування договору як

засобу регулювання та опосередкування товарно-грошових відносин у суспільстві, зокрема у сфері господарської діяльності. Цінність господарського договору набула нового значення, результатом якого стало підвищення його ролі в регулюванні господарських відносин, поєднання в ньому приватних та публічних інтересів, юридичних та економічних аспектів, здатність сприяти вирішенню соціальних завдань та усувати протиріччя між суб'єктами господарювання у процесі здійснення господарської діяльності [10, с. 909].

Відтак, договори у сфері господарювання є надзвичайно важливими, оскільки саме вони є вагомим регулятором господарських правовідносин.

Питання, щодо договірних відносин частково визначається Цивільним кодексом (ЦК) та Господарським кодексом (ГК) України [11].

З метою правильного розуміння усіх аспектів правового регулювання договорів у господарських правовідносинах варто звернути увагу на наступне.

Поняття «господарський договір» законодавством України не визначене [12, с. 117]. Проте у ч. 7 ст. 179 ГК України зазначається, що господарські договори укладаються за правилами, встановленими ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів. Така норма ще раз продемонструвала домінування «цивілістичного походження договору». Таку позицію підтримує частина сучасних представників господарського права, зазначаючи, що господарський договір є різновидом цивільно-правової угоди, тобто за своєю природою є погодженою дією двох або більше сторін, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202, 626 ЦК України), на нього поширюються загальні положення Глави 16, 47–53 та інші положення ЦК України щодо угод (зобов'язань) у разі, якщо вони не суперечать положенням господарського законодавства України [13, с. 21–22].

Загрима Артур у своїй науковій статті «Господарське договірне право як правовий інститут» зазначає наступне: «Зокрема, вадою Господарського кодексу є відсутність легального визначення господарського договору. На мою думку, відсутність елементарного правового закріплення визначення господарського договору створює подає поганий імідж для всієї галузі, оскільки що казати про інші господарські договірні визначення, що повинні бути законодавчо врегульовані для того, щоб суб'єкт договірних відносин міг вільно на них посилалися у разі виникнення конкретного спору з конкретного питання» (14, с. 96).

Тому, варто зазначити, що таке правове регулювання вищенаведеного терміну є в певній мірі недоліком, оскільки саме чітке юридичне закріплення правових термінів у нормативних актів дозволяє уникнути непорозумінь, з приводу суті

того чи іншого питання, пов'язаного із відповідним терміном.

Крім цього необхідно звернути увагу що один із раніше наведених кодексів продовж вже довгого періоду часу піддається критиці як регулятор господарських договорів в цілому так і договорів у даній сфері зокрема, що не покращує стабільність та надійність правового регулювання у вищенаведеному аспекті.

Господарське право України, в сучасному розумінні, почало розвиватися після 1991 року, а Господарський кодекс України (далі в тексті — ГК України) вперше в її історії був прийнятий 16 січня 2003 року і набув чинності з 1 січня 2004 року. Проте відразу після його прийняття почалася дискусія про те, чи потрібен він взагалі і чи слід відмовитись від цього «дуалізму права» і повернути господарські норми в Цивільний кодекс України (далі в тексті — ЦК України) [15, с. 145].

Не поринаючи в деталі дискусії, необхідно визнати, що чинний Господарський кодекс України потребує реформування, адже п'ятнадцятирічний досвід його застосування як регулятивного акта висвітлив такі слабкі сторони, як недосконалість загальних положень, мала інформативність та недостатня регулятивна сила, низький рівень використання, а також бланкетність окремих норм. Також у ньому є конкуренція норм з Цивільним кодексом України та законами України [16, с. 117].

Резнікова В.В. у своїй науковій статті «Скасування Господарського кодексу України: спосіб ефективної модернізації правового регулювання господарської діяльності чи дестабілізуючий фактор для сфери господарювання» виокремлює ряд критеріїв чому саме варто залишити Господарський кодекс України проте з певним доповненням, модернізацією. В заключення цьому автор статті зазначає наступне: «А отже, не скасування Кодексу, а його якісне оновлення має стати пріоритетним напрямом модернізації господарського законодавства.» [17, с. 112].

Дерев'яно Б.В. у своїй науковій статті «Діяльність регулювання відносин в економіці Господарським кодексом: зарубіжний досвід» з приводу скасування Господарського кодексу України висловив наступну думку: «На сьогодні користуючись нестабільністю у державі, окремі вчені і чиновники знову повели мову про необхідність скасування ГК України. Як уже наголошувалося, один із головних аргументів проти ГК України формулюється висловом «із двома кодексами нас Європа не зрозуміє», який в усній формі висловлюється окремими народними депутатами і чиновниками. На це слід відповісти наявністю чинних комерційних кодексів у наступних європейських державах: Австрія, ФРН, Іспанія, Португалія, Франція, Латвія, Ліхтенштейн, Люксембург, Словаччина, Туреччина, Естонія; Господарського

(економічного) кодексу у Королівстві Бельгія; нещодавно (29 жовтня 2015 року) було прийнято Підприємницький кодекс Республіки Казахстан. Казахстанський кодекс є першим кодексом такого виду (без урахування українського) на території колишнього СРСР. Для об'єктивності слід назвати відомі європейські країни, в яких на сьогодні відносини в економіці регулюються на основі цивільних кодексів. Це Італія, Нідерланди, Швейцарія і Російська Федерація. У цих країнах і відносини між людьми, і відносини між суб'єктами економіки регулюються спеціальним законодавством на основі норм достатньо великих за обсягом, а тому відносно незручних у користуванні, цивільних кодексів. Практики, економісти і юристи із цих держав часто нарікають на незручності у застосування положень цивільних кодексів для регулювання відносин в економіці [18, с. 79–80].

Так чи інакше, наявність Господарського кодексу України станом на сьогодні містить в собі правові норми, які можливо хоч і не в повній мірі охоплюють правове регулювання договорів у сфері господарювання, проте все-таки містять ряд наявних, що позитивно впливає на правове регулювання. Не можна також заперечувати, що удосконаленню такого регулювання немає меж, тому враховуючи деякі проблемні питання, що виникають є необхідність у їх удосконаленні.

Крім наявності кодифікованих актів серед нормативно-правових актів є й такі, які теж регулюють укладення договорів у сфері господарювання.

Зокрема питання договорів, які укладаються з метою регулювання господарської діяльності частково регулюються наприклад Законами України «Про підприємництво», «Про публічні закупівлі», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про захист економічної конкуренції», «Про ринок електричної енергії» та ін.

Кабінет Міністрів України, уповноважені ним або законом органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках — затверджувати типові договори. [19, с. 347].

Крім всього вищевказаного, не варто також забувати про реалії сьогодення, які полягають у введенні на території України у зв'язку із вторгнення російської федерації воєнного стану.

Ще у 2016 році Прохоренко М. М. у своїй науковій статті «Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період» зазначив наступне: «Ми погоджуємося із думкою, що особливості організації та здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану не повною мірою розроблені чинним законодавством України і вимагають доопрацювання з метою забезпечення взаємодії всіх ланок даної юридичної конструкції [20, с. 156]».

Під час дії воєнного стану в Україні економіка нашої держави поставлена на паузу. На сьогоднішній день в нашій державі немає жодної галузі, яка б не постраждала від вторгнення Росії в Україну. Договірні відносини не є виключенням [21, с. 527].

Однією з особливостей підприємницької діяльності є наявність ризиків економічних негативних результатів такої діяльності. Безпека договірних відносин завжди залежить від багатьох чинників, як зовнішніх, таких як загальноекономічна ситуація, курс валют, політична стабільність, так і внутрішніх — неблагонадійність конкретного контрагента, несподівані фінансові проблеми в нього. Через воєнну агресію Росії щодня доводиться пристосовуватись до нових правил і функціонувати в нових реаліях. Суттєвих змін зазнали й договірні відносини [22, с. 42].

Таке пристосування є обов'язковим, адже без нього господарська діяльність зазнає ще більших втрат, яких і так з початку війни стало чимало враховуючи, зокрема фізичну неможливість деяких сторін відповідних договорів виконати договірні зобов'язання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи вищевказане, варто зазначити, що правильний підхід до розуміння поняття «правове регулювання» є першим кроком на шляху до якісного функціонування правової системи держави в цілому. У свою чергу, наявність різних підходів щодо розуміння такого поняття лише заплутує у визначенні цінності останнього.

Важливість надання визначення відповідному терміну є великою, оскільки наявність останнього дозволяє регулювати ті чи інші відносини ще до моменту виникнення останніх, встановлюючи рамки їх допустимої реалізації.

Відтак, для того, аби те чи інше поняття використовувалося належним чином у всіх галузях права, підлягало однаково розумінню його смислового навантаження, цікавою вбачається думка щодо необхідності закріплення такого поняття у відповідних парових нормах, які вже мають юридичну силу та сталий характер, адже наукова доктрина створює лише поле для роздумів, проте не дозволяє визначити ту чи іншу думку як загальноприйнятту.

Оформлення господарських відносин шляхом укладення договору теж потребує належного існування правового регулювання питань, що виникають. Враховуючи той факт, що у даній статті визначення правового регулювання полягає в першу чергу у створенні нормативної бази для тих чи інших відносин, правове регулювання стає ще більш ціннішим для правової системи держави у сфері господарювання. Саме якісна нормативна база, яка регулює ті чи інші відносини є фундаментом для розвитку України.

Наразі правове регулювання договорів у господарських правовідносин містить певні недоліки, починаючи з дефініції таких договорів, якої на законодавчому рівні не встановлено, питань щодо необхідності у наявності нормативних актів, які станом на сьогодні регулюють процедуру укладення таких договорів на шляху до вступу у Європейський Союз, завершуючи особливостями їх

регулювання у надзвичайно важкий період для України, період війни.

Оскільки господарська діяльність завжди є перспективною галуззю, що впливає на розвиток України, перегляд наявних законодавчих норм, які містять правове регулювання договірних зобов'язань залишається фактором, що впливає на подальший розвиток держави, особливо в період війни.

Література

1. Тарахонич Т.І. Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії. *Часопис Київського університету*. 2009. № 4. С. 10–14.
2. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 262–266.
3. Куракін О.М. Поняття і зміст нормативно-правового регулювання як юридичного явища. *Держава та регіони*. 2013. № 3 (41). С. 10–15.
4. Ваньчук І.Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32, Т. 1. С. 7–10.
5. Кравчук С.Й. Теоретико-правові аспекти регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 69. С. 31–36.
6. Тарахнович Т.І. Ефективність правового регулювання. *Наукові записки*. 2004. Т. 26. С. 82–84.
7. Тарахонич Т.І. Ефективність правового регулювання (питання теорії). *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 11–17.
8. Наконечна А. Ефективність впливу правового регулювання на задоволення людських потреб та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 227–231.
9. Смородинський В.С. Роль держави у правовому регулюванні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 17–28.
10. Пшенічнова З.І., Севастьянова А.Ю. Місце господарського договору у системі господарського права значення та ознаки. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 908–911.
11. Мокієнко Т.В., Прийдак Т.Б., Ліпський Р.В. Господарські договори: сутність, значення, види та порядок укладання. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/57.pdf (дата звернення: 04.03.2024).
12. Леонтєва Л.В. Поняття й види господарських договорів за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 117–119.
13. Ільченко Г. Співвідношення понять «цивільний договір» та «господарський договір». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 20–23.
14. Загрима А. Господарське договірне право як правовий інститут. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 94–95.
15. Золотарьова О. Щодо проблеми скасування Господарського кодексу України. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 145–153.
16. Полюхович С. До питання про реформування (рекодифікацію) господарського законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 117–122.
17. Резнекова В.В. Скасування Господарського кодексу України: спосіб ефективної модернізації правового регулювання господарської діяльності чи дестабілізуючий фактор для сфери господарювання? *Право та інновації*. 2016. № 2(16). С. 110–112.
18. Дерев'яно Б.В. «Доцільність регулювання відносин в економіці Господарським кодексом: зарубіжний досвід. *Форум права*. 2016. № 2. С. 77–82.
19. Байда Б., Левицька О. Укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 373–378. URL: <http://surl.lilirmjfi> (дата звернення: 11.03.2024).
20. Прохоренко М.М. Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період. *Юридичний вісник*. 2016. № 2(39). С. 151–161.
21. Берназ-Лукавецька О.М. Проблемні питання виконання окремих видів договорів в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 527–529.
22. Лега О.В., Яловега Л.В., Прийдак Т.Б. Договірна політика та податкові ризики в умовах невизначеності. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 3(03). С. 41–46.

References

1. Tarakhonych, T. I. (2009). Pravove rehuliuвання ta pravovyi vplyv yak yurydychni katehorii [Legal regulation and legal influence as legal categories]. *Chasopys Kyivskoho universytetu*, 4, 10–14 [in Ukrainian].
2. Chemodurova, A. (2020). Pravove rehuliuвання ta yoho efektyvnist u suchasnomu sviti [Legal regulation and its effectiveness in the modern world]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 4, 262–266 [in Ukrainian].
3. Kurakin, O. M. (2013). Poniattia i zmist normatyvno-pravovoho rehuliuвання yak yurydychnoho yavysheha [The concept and content of normative and legal regulation as a legal phenomenon]. *Derzhava ta rehiony*, 3 (41), 10–15 [in Ukrainian].
4. Vanchuk, I. D. (2015). Poniattia y sutnisni oznaky pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: suchasnyi pohliad [Concepts and essential features of legal regulation of social relations: a modern view]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 32 (1), 7–10 [in Ukrainian].
5. Kravchuk, S. I. (2022). Teoretyka-pravovi aspekty rehuliuвання suspilnykh vidnosyn [Theory-legal aspects of social relations regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 69, 31–36 [in Ukrainian].
6. Tarakhnych, T. I. (2004). Efektyvnist pravovoho rehuliuвання [Effectiveness of legal regulation]. *Naukovi zapysky*, 26, 82–84 [in Ukrainian].
7. Tarakhonych, T. I. (2010). Efektyvnist pravovoho rehuliuвання (pytannia teorii) [Effectiveness of legal regulation (question of theory)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 11–17 [in Ukrainian].
8. Nakonechna, A. (2020). Efektyvnist vplyvu pravovoho rehuliuвання na zadovolennia liudskykh potreb ta interesiv [The effectiveness of the influence of legal regulation on the satisfaction of human needs and interests]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 10, 227–231 [in Ukrainian].
9. Smorodynnyi, V. S. (2013). Rol derzhavy u pravovomu rehuliuванні [The role of the state in legal regulation]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannya*, 25, 17–28 [in Ukrainian].
10. Pshenichnova, Z. I., & Sevastianova, A. I. (2018). Mistse hospodarskoho dohovoru u systemi hospodarskoho prava znachennia ta oznaky [The place of the business contract in the system of business law, meaning and signs]. *Molodyi vchenyi*, 11 (63), 908–911 [in Ukrainian].
11. Mokiienko, T. V., Pryidak, T. B., & Lipskyi, R. V. (2019). Hospodarski dohovory: sutnist, znachennia, vydy ta poriadok ukladannia [Business contracts: essence, meaning, types and procedure of conclusion]. *Efektivna ekonomika*, 4. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/57.pdf [in Ukrainian].
12. Leontieva, L. V. (2016). Poniattia y vydy hospodarskykh dohovoriv za zakonodavstvom Ukrainy [Concepts and types of economic contracts according to the legislation of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo*, 4, 117–119 [in Ukrainian].
13. Ilchenko, H. (2017). Spivvidnoshennia poniat “tsyvilnyi dohovor” ta “hospodarskyi dohovor” [The relationship between the concepts of “civil contract” and “business contract”]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2, 20–23 [in Ukrainian].
14. Zahryma, A. (2017). Hospodarske dohovirne pravo yak pravovyi instytut [Commercial contract law as a legal institution]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 12, 94–95 [in Ukrainian].
15. Zolotarova, O. (2022). Shchodo problemy skasuvannya Hospodarskoho kodeksu Ukrainy [Regarding the problem of canceling the Economic Code of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk*, 5, 145–153 [in Ukrainian].
16. Poliukhovych, S. (2019). Do pytannia pro reformuvannya (rekodyfikatsiiu) hospodarskoho zakonodavstva Ukrainy [To the issue of reforming (recodification) economic legislation of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 11, 117–122 [in Ukrainian].
17. Reznikova, V. V. (2016). Skasuvannya Hospodarskoho kodeksu Ukrainy: sposib efektyvnoi modernizatsii pravovoho rehuliuвання hospodarskoi diialnosti chy destabilizuiuchy faktor dlia sfery hospodariuvannya? [Repeal of the Commercial Code of Ukraine: a way to effectively modernize the legal regulation of economic activity or a destabilizing factor for the sphere of business?]. *Pravo ta innovatsii*, 2(16), 110–112 [in Ukrainian].
18. Derevianko, B. V. (2016). Dotsilnist rehuliuвання vidnosyn v ekonomitsi Hospodarskym kodeksom: zaru-bizhnyi dosvid [The expediency of regulating relations in the economy by the Economic Code: foreign experience]. *Forum prava*, 2, 77–82 [in Ukrainian].
19. Baida, B., & Levytska, O. (2017). Ukladannia dohovoriv, shcho porozhdhuiut hospodarski zoboviazannia [Conclusion of contracts giving rise to economic obligations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seria: Yurydychni nauky*, 865, 373–378. Retrieved from <http://surl.li/rmjfi> [in Ukrainian].
20. Prokhorenko, M. M. (2016). Pravove rehuliuвання hospodarskoi diialnosti ta hospodarskykh vidnosyn v osoblyvyi period [Legal regulation of economic activity and economic relations in a special period]. *Yurydychnyi visnyk*, 2(39), 151–161 [in Ukrainian].
21. Bernaz-Lukavetska, O. M. (2022). Problemni pytannia vykonannia okremykh vydiv dohovoriv v umovakh voiennoho stanu [Problematic issues of the implementation of certain types of contracts in the conditions of martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 7, 527–529 [in Ukrainian].
22. Leha, O. V., Yaloveha, L. V., & Pryidak, T. B. (2022). Dohovirna polityka ta podatkovyi ryzyky v umovakh nevyznachenosti [Contract policy and tax risks in conditions of uncertainty]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 3(03), 41–46 [in Ukrainian].

УДК 346.5:621

Дутов Михайло Михайлович

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
партнер адвокатського об'єднання «ГУДМАН»*

Dutov Mykhaylo

*Candidate of Juridical Sciences (PhD), Senior Research Officer
Partner of the "GOODMAN" Bar Association*

ORCID: 0000-0002-4661-2833

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9722

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛІМАТИЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ У ЄС: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ КУРС

LEGAL REGULATION OF CLIMATE NEUTRALITY IN THE EU: EUROPEAN GREEN DEAL

Анотація. Вступ. Шлях до кліматичної нейтральності у ЄС є підґрунтям до поточних та майбутніх регулятивних ініціатив ЄС, особливо тих, що базуються на Європейському зеленому курсі – стратегії ЄС з клімату та енергії, яка була створена на підставі Конференції ООН зі зміни клімату (COP21) та Паризької угоди. Ця законодавча ініціатива спрямована на стрімке зменшення викидів парникових газів у контексті постійних викликів клімату.

Щоб відповісти на ці виклики, було створено новий рамковий документ з широкою підтримкою різних політик ЄС у досягненні поставленої мети. Європейська комісія запропонувала цей Європейський зелений курс, який отримав підтримку Європарламенту та Ради. Цей новий рамковий документ посиляється на інші законодавчі акти та політики ЄС, такі як пакет «Готові до 55», та інші закони, пов'язані з енергетикою та кліматом. Він є важливим сигналом для країн-членів ЄС продовжувати розвивати комплексні політики та плани для досягнення кліматичної нейтральності. Цей документ також відкриває двері для прийняття майбутніх законодавчих пакетів та створення нових фінансових інструментів. Політики ЄС час від часу використовують термін «Кліматичний договір», щоб підкреслити важливість цього акту та його особливий регулятивний статус.

Мета. Метою дослідження є аналіз сучасних положень Європейського зеленого курсу як рамкового документа, що є ключовою стратегією Європейського Союзу у сфері клімату, енергетики та сталого розвитку та встановлює підґрунтя для модифікації існуючого й створення нового законодавства ЄС, що має на меті досягнення кліматичної нейтральності ЄС. Також увагу приділено аналізу нормативно-правових актів, які було прийнято з метою реалізації положень Європейського зеленого курсу, таких як Комюніке «Готові до 55» та інших Директив та Регламентів ЄС.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові документи ЄС, що регламентують шлях ЄС до кліматичної нейтральності, а також документи з їх впровадження.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: метод правового аналізу (для характеристики нормативно-правових положень Європейського зеленого курсу та інших нормативно-правових актів); порівняльно-правового аналізу (для вивчення ефективності та результативності законодавства, а також взаємозв'язку різних нормативно-правових актів у сфері кліматичної нейтральності ЄС); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті досліджено сучасний стан правових механізмів досягнення кліматичної нейтральності ЄС на підставі положень Європейського зеленого курсу. Проаналізовано інструменти впровадження Європейського зеленого курсу та класифіковано їх у групи (стратегії та плани дій ЄС, національні стратегії, нормативне регулювання та фінансові ресурси). Досліджено, які механізми передбачено у Європейському зеленому курсі у боротьбі з наслідками зміни клімату (механізми посилення середньострокових кліматичних цілей та ефективного регулювання цін на викиди вуглецю). Виявлено основні політичні інструменти, що можуть бути використано ЄС для досягнення кліматичних цілей.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на дослідженні загальноєвропейських стратегій і планів дій, що було прийнято ЄС протягом 2020–21 років з метою реалізації Європейського зеленого курсу. Це дозволить Україні провести максимально повну та всеосяжну гармонізацію законодавства з законодавством ЄС.

Ключові слова: Європейський зелений курс, кліматична нейтральність, енергоефективність, зелена енергетика.

Summary. Introduction. The path to climate neutrality in the EU serves as the foundation for current and future regulatory initiatives of the EU, especially those based on the European Green Deal – the EU's climate and energy strategy, which was created following the UN Climate Change Conference (COP21) and the Paris Agreement. This legislative initiative aims at a rapid reduction of greenhouse gas emissions in the face of ongoing climate challenges.

To address these challenges, a new framework document with broad support from various EU policies in achieving the set goal has been created. The European Commission proposed this European Green Deal, which received support from the European Parliament and the Council. This new framework document refers to other EU legislative acts and policies, such as the “Fit for 55” package, and other laws related to energy and climate. It serves as an important signal for EU member states to continue developing comprehensive policies and plans to achieve climate neutrality. This document also paves the way for the adoption of future legislative packages and the creation of new financial instruments. EU politicians occasionally use the term “Climate Pact” to emphasize the importance of this act and its special regulatory status.

Purpose. The purpose of the research is to analyze the current provisions of the European Green Deal as a framework document, which is a key strategy of the European Union in the fields of climate, energy, and sustainable development, and lays the groundwork for modifying existing and creating new EU legislation aimed at achieving EU climate neutrality. Attention is also paid to the analysis of regulatory acts that have been adopted to implement the provisions of the European Green Deal, such as the “Fit for 55” and other EU Directives and Regulations.

Materials and methods. The materials of the research include EU regulatory documents that regulate the EU's path to climate neutrality, as well as documents related to their implementation.

During the research process, the following scientific methods were utilized: the method of legal analysis (to characterize the regulatory provisions of the European Green Deal and other regulatory acts); comparative legal analysis (to study the effectiveness and efficiency of legislation, as well as the interrelation of different regulatory acts in the field of EU climate neutrality); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The paper examined the current state of legal mechanisms for achieving EU climate neutrality based on the provisions of the European Green Deal. The implementation tools of the European Green Deal were analyzed and classified into groups (EU strategies and action plans, national strategies, regulatory frameworks, and financial resources). The mechanisms provided for in the European Green Deal to combat the consequences of climate change were investigated (mechanisms to strengthen mid-term climate goals and effectively regulate carbon pricing). The main political instruments that the EU can use to achieve its climate goals were identified.

Discussion. In further research it is proposed to focus on studying the European strategies and action plans adopted by the EU during 2020–21 to implement the European Green Deal. This will allow Ukraine to conduct a comprehensive and thorough harmonization of its legislation with EU legislation.

Key words: European Green Deal, climate neutrality, energy efficiency, green energy.

Постановка проблеми. Шлях до кліматичної нейтральності у ЄС є підґрунтям до поточних та майбутніх регулятивних ініціатив ЄС, особливо тих, що базуються на Європейському зеленому курсі, стратегії ЄС з клімату та енергії, яка була створена на підставі Конференції ООН зі зміни клімату (COP21) та Паризької угоди. Ця законодавча ініціатива спрямована на стрімке зменшення викидів парникових газів у контексті постійних викликів клімату.

Щоб відповісти на ці виклики, було створено новий рамковий документ з широкою підтримкою різних політик ЄС у досягненні поставленої мети. Європейська комісія запропонувала цей Європейський зелений курс, який отримав підтримку Європарламенту та Ради. Цей новий рамковий документ посилається на інші законодавчі акти та політики ЄС, такі як пакет «Готові до 55», та інші закони, пов'язані з енергетикою та кліматом. Він є важливим сигналом для країн-членів ЄС продовжувати розвивати комплексні політики та плани для досягнення кліматичної нейтральності. Цей документ також відкриває двері для прийняття майбутніх законодавчих пакетів та створення

нових фінансових інструментів. Політики ЄС час від часу використовують термін «Кліматичний договір», щоб підкреслити важливість цього акту та його особливий регулятивний статус.

Європейський зелений курс є предметом інтересу з боку дослідників та практиків у ЄС та Україні з урахуванням його важливості для процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС та побудови кліматично нейтральної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового регулювання кліматичної нейтральності ЄС, та безпосередньо пов'язаної з нею енергоефективністю, досліджено як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками.

Так С.Обертур та І. фон Гомер проаналізували розвиток поєднання інструментів кліматичної політики ЄС та рівень інтеграції кліматичної політики у двадцять першому столітті [1]. Правові та фінансові проблеми зміни клімату та вплив на ці процеси прийняття Європейського зеленого курсу вивчено А.Сікорою [2]. Д.Блумфілд, Ф.Стюард у оцінюють еволюцію політичного мислення щодо того, як необхідно здійснювати зміну клімату з урахуванням Європейського зеленого курсу [3].

Авторський колектив українських дослідників аналітичного документа «Європейський зелений курс: можливості та загрози для України» [4] зосередився на аналізі Європейського зеленого курсу з точки зору можливостей та загроз для України. Пріоритети кліматичної політики України у контексті Європейського зеленого курсу були розглянуті авторами аналітичної доповіді «Європейський зелений курс і кліматична політика України» [5]. Окремі аспекти Європейського зеленого курсу було також розглянуто у багатьох публікаціях вітчизняних дослідників, які було оприлюднено безпосередньо після прийняття Європейського зеленого курсу. Однак з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну дослідження цього питання майже припинилися, що створило деякий вакуум у наявності актуальних досліджень Європейського зеленого курсу у врахуванням змін у політики, та відповідно нормативно-правових документах ЄС щодо кліматичної нейтральності.

Метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання Європейського зеленого курсу як основної складової кліматичної нейтральності ЄС з врахуванням прийняття нових нормативно-правових актів та відповідного розвитку законодавства ЄС. Проведення такого аналізу дозволить більш ефективно провести гармонізацію законодавства України з законодавством ЄС.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові документи ЄС у сфері створення кліматично нейтрального суспільства та економіки, а також праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у цій сфері.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: метод правового аналізу (для характеристики нормативно-правових положень Європейського зеленого курсу та інших нормативно-правових актів); порівняльно-правового аналізу (для вивчення ефективності та результативності законодавства, а також взаємозв'язку різних нормативно-правових актів у сфері кліматичної нейтральності ЄС); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. У грудні 2019 року Європейська комісія оприлюднила Європейський зелений курс для Європейського союзу (далі — ЄЗК) [6], який визначав комплексний підхід до розв'язання проблем клімату та довкілля. Ця стратегія включає зобов'язання щодо стимулювання економічного зростання, розвитку нових бізнес-моделей та ринків, створення робочих місць, просування технологічного розвитку та підтримку наукових досліджень і інновацій. Цей план є підґрунтям для майбутніх змін у законодавстві та розробки політик, які сприяють досягненню цілей кліматичної нейтральності ЄС.

Цей документ відображає відповідь Європейської Комісії на різноманітні виклики шляхом

розробки оновленої стратегії енергетичної та економічної трансформації в ЄС з метою створення справедливого та сучасного суспільства, що базується на економіці «чистих викидів» до 2050 року. Документ підкреслює необхідність того, щоб трансформація ґрунтувалася на справедливому та законно обґрунтованому підході. Одним з ключових аспектів майбутніх законодавчих актів є тезис Європейської Комісії, висловлений у документі, про готовність до активної громадської участі та підтримки переходу, переважно через проведення широкого кола громадських консультацій та об'єктивних досліджень впливу, які проводяться незалежними консультантами.

Європейський зелений курс не лише вимагає зменшення викидів CO₂, але також наголошує на важливості програм досліджень та розвитку, сталій фінансовій сфері та довгострокових змінах у економіці. Вчені, експерти та приватний сектор, які підтримали Європейський зелений курс, потребують значних інвестицій та трансформації економік та промисловості в кожній окремій державі-члені. Перехід від вуглецево-інтенсивної економіки разом із інвестиціями у відновлювані технології стає важливим кроком європейських компаній у процесі декарбонізації. Європейська Комісія продовжує активно працювати на різних форумах, сприяючи діалогу з промисловістю та зацікавленими сторонами, особливо під час конференцій, семінарів та публічних слухань.

У якості складової частини ЄЗК з метою боротьби зі зміною клімату Європарламент прийняв Європейський кліматичний закон [7], яким окрім іншого було встановлено комплексний план по зменшенню викидів парникових газів ЄС на 2030 рік до 55% від рівня 1990 року. Такий план встановлено на реалізацію положень Резолюції Європарламенту від 15 січня 2020 року, яка встановила принцип переходу до кліматично-нейтрального суспільства до 2050 року [8].

Як основний результат Європейського зеленого курсу, Європейська комісія 14 липня 2021 року оприлюднила Комюніке з впровадження Європейського зеленого курсу «Готові до 55» [9]. Цей комплексний документ головним чином визначає нові законодавчі пропозиції, такі як Четвертий етап директиви ЄС з системи торгівлі викидами [10], який встановлює принцип ціноутворення на вуглець та знижує ліміт викидів з певних економічних секторів щороку. Крім того, Комісія запропонувала збільшити розмір Фондів Інновацій та Модернізації.

Інші аспекти Комюніке «Готові до 55» охоплюють різні галузі, такі як: встановлення подальших цілей зменшення викидів для кожної країни-члена у сферах будівництва, дорожнього та внутрішнього морського транспорту, сільського господарства; посилення стандартів викидів CO₂ для нових легкових автомобілів та легких комерційних транспортних

засобів у дорожньому секторі; розроблення Стратегії ЄС у галузі лісів для покращення якості, кількості та сталості лісів ЄС; впровадження Директиви RED III, яка має на меті збільшити ціль виробництва енергії з відновлювальних джерел на 40% до 2030 року; встановлення більш амбіційної обов'язкової щорічної цілі з енергоефективності на рівні ЄС; впровадження регуляції щодо інфраструктури альтернативних палив для створення мережі пунктів зарядки та заправки на основних автошляхах: кожні 60 кілометрів для електричних зарядок та кожні 150 кілометрів для заправки воднем; запуск ініціативи ReFuelEU Aviation and Maritime, яка вимагає від постачальників палива змішувати стійкі палива та використовувати технології з нульовими викидами; перегляд Директиви про оподаткування енергопродуктів з метою узгодження оподаткування з енергетичною та кліматичною політикою ЄС; впровадження механізму коригування вуглецевого кордону, який встановлює вуглецеву ціну на імпорт з метою зменшення глобальних викидів. Усі ці правові питання відображають складність процесу зменшення викидів на рівні всього Європейського Союзу.

Головна мета Європейського зеленого курсу — досягнення нульових викидів парникових газів до 2050 року та відокремлення економічного зростання від використання ресурсів шляхом переходу до циклічної економіки. Крім того, ЄЗК спрямований на збереження і відновлення біорізноманіття, покращення здоров'я та добробуту людей, а також забезпечення соціально справедливого та інклюзивного переходу з обіцянкою «нікого не залишити осторонь». Ці цілі відповідають раніше розфрагментованій екологічній, кліматичній та енергетичній політиці ЄС. ЄЗК узгоджує цілі сталого розвитку ЄС з метою Паризької угоди та цілями розвитку Організації Об'єднаних Націй, і інтегрує їх горизонтально у всі сфери політики через процес інтегрування сталого розвитку.

Впровадження Європейського зеленого курсу ґрунтується на широкому спектрі інструментів. Першим з них є стратегії та плани дій ЄС, які призначені для встановлення основних принципів і цілей у конкретних галузях політики, таких як кліматична, промислова або сільськогосподарська політика, часто з чіткими часовими рамками для досягнення поставлених цілей. Другим інструментом є національні стратегії, такі як національні енергетичні та кліматичні плани, плани відновлення та сталості або стратегічні плани спільної сільськогосподарської політики, які повинні бути узгоджені з ЄЗК. Національні стратегії також визначають політику держав-членів для досягнення цілей ЄЗК. Третім інструментом є регулювання. ЄЗК передбачає значні зміни в нормативно-правовій базі ЄС як щодо існуючого, так і нового регулювання для досягнення цілей ЄЗК. Остаточним інструментом є фінансові ресурси. ЄЗК поєд-

нує політику сталого розвитку з інвестиційним плануванням і фінансуванням, що досягається шляхом поєднання бюджетного та ринкового фінансування, а також заохоченням подальшого зростання сталого фінансування через регулювання.

Досягнення кліматичних цілей

Два ключові аспекти ЄЗК відіграють важливу роль у прискоренні зусиль ЄС у боротьбі з наслідками зміни клімату. Перший аспект полягає в посиленні середньострокових кліматичних цілей. Другий аспект стосується ефективного регулювання цін на викиди вуглецю та зменшення викидів парникових газів державами-членами для досягнення більш амбітних кліматичних цілей.

До появи ЄЗК, ЄС планував скоротити викиди парникових газів на 40% до 2030 року у порівнянні з рівнем 1990 року. ЄЗК підвищив цю ціль до 55%. До 2022 року ЄС (без Великої Британії) вдалося зменшити викиди парникових газів, включаючи транспорт, на 31% порівняно з 1990 роком [11]. У 2023 році викиди у ЄС продовжували зменшуватися, їх рівень був на 8% меншим, ніж у 2022 році [12]. Таким чином, підвищення цілей до 2030 року означає, що тепер ЄС повинен буде подвоїти зменшення викидів парникових газів, що відбувалися за останні три десятиліття, та впоратися всього за 10 років, що є дуже амбітною метою. Крім того, нова ціль до 2030 року, а також мета кліматичної нейтральності до 2050 року тепер закріплені в Європейському кліматичному законі (2021/1119), що робить їх юридично обов'язковими для держав-членів.

Для досягнення цілей кліматичної політики ЄС використовуються три ключові інструменти: Директива про систему торгівлі викидами (2003/87/EC) [13], Регламент про обов'язкове скорочення викидів парникових газів (2018/842) [14] і Регламент про включення викидів та видалень парникових газів з використання земель, змін використання земель та лісів (2018/841) [15], які включають в себе всі викиди та поглинання парникових газів в ЄС.

Директива про систему торгівлі викидами (2003/87/EC) охоплює своїм регулюванням викиди енергетичного сектору, енергоємної промисловості та частини комерційної авіації, які становлять близько 40% викидів ЄС. Ця система спирається на принцип квот та торгівлі квотами на викиди (cap-and-trade principle)¹, де кількість викидів, що

¹ Принцип «cap-and-trade» — це ринковий підхід до контролю забруднення, який полягає в встановленні обмеження на загальний обсяг певного забруднювача, який може бути викинутий. Під цією системою виділяються дозволи або ліцензії, що відповідають обмеженню, при цьому кожен дозвіл представляє певну кількість забруднення, яке може бути викинуто. Суб'єкти господарювання, які підпадають під обмеження повинні мати достатню кількість дозволів, щоб покрити свої викиди. Якщо суб'єкт викидає менше, ніж її виділені дозволи, він може продати надлишкові дозволи іншим суб'єктам, які їх потребують. Це створює ринок для торгівлі дозволами.

підпадають під систему і відповідають кількості квот, обмежена. Підприємства, які підпадають під дію Директиви, повинні мати достатню кількість квот на викиди до кінця року, інакше їм загрожує штраф. Згідно з цією системою, вони можуть купувати, отримувати або торгувати дозволами один з одним. Ліміти викидів ЄС зменшуються щороку для зменшення загальних викидів. Це створює тиск на ринкову ціну квот та стимулює інвестиції в низьковуглецеві технології. Комюніке «Придатні до 55» розширює сферу дії Директиви на морське судноплавство та вводить окрему систему торгівлі викидами для автомобільного транспорту та будівельного сектору до 2026 року. Це також прискорює темпи скорочення викидів шляхом зниження загального ліміту викидів та збільшення річного темпу скорочення з 2,2% до 4,2%, що є значним підвищенням порівняно з рівнем скорочення у розмірі 1,74% до 2021 року. В цілому, система квот на викиди, хоча мала деякі проблеми на початкових етапах, здається досягла зрілості, оскільки ціни на квоти стабільно зростали протягом останніх чотирьох років та продовжують зростати зараз.

Регламент про обов'язкове скорочення викидів парникових газів (2018/842) встановлює обов'язкові цілі зменшення викидів для держав-членів у секторах, які не входять до системи торгівлі викидами ЄС, таких як транспорт, будівництво, малі промислові підприємства, сільське господарство та відходи, що у сукупності відповідає за 60% викидів ЄС. У цих секторах Комюніке «Придатні до 55» підвищує цільові показники з 29% до 40% до 2030 року порівняно з 10% до 2020 року. Національні цілі встановлюються залежно від економічного розвитку, і менш розвинені країни-члени мають менш амбітні цілі. Досягнення національних цілей залежить від національної кліматичної політики, зокрема від Національних енергетичних та кліматичних планів.

Нарешті, Регламент про включення викидів та видалень парникових газів з використання земель, змін використання земель та лісів (2018/841) встановлює обов'язкові вимоги для кожної держави-члена з метою забезпечення повного компенсування викидів від землекористування шляхом вилучення CO₂ з атмосфери в цьому секторі (принцип відсутності дебету). Комюніке «Придатні до 55» також встановлює нову загальну ціль ЄС щодо видалення вуглецю природними поглиначами (це, наприклад, ліси) у еквіваленті 310 мільйонів тон викидів CO₂ до 2030 року.

Ці важливі засоби для зменшення наслідків зміни клімату також підтримуються галузевим законодавством і стандартами у галузях енергоефективності, використання відновлюваної енергії, стандартів викидів CO₂ для автомобілів, екологічно чистих видів палива та оподаткування енергії, всі з яких також розглядаються у рамках ініціативи

«Придатні до 55» з метою посилення їхньої строгості. Важливо відзначити, що запропоновані зміни передбачають повний перехід до електричних та водневих транспортних засобів, а також розширення мережі зарядних станцій для таких транспортних засобів, поряд з відмовою від нових автомобілів з двигуном внутрішнього згоряння в ЄС до 2035 року. Крім того, вони включають підвищення цілей ЄС щодо використання відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності до 2030 року, а також менш вигідне оподаткування використання викопного палива порівняно з використанням екологічно чистої енергії. Щоб уникнути витоку вуглецю через перенесення виробництва в країни з менш строгими кліматичними стандартами, що може виникнути в умовах зростання цін на викиди вуглецю в ЄС, Комісія також пропонує новий механізм регулювання кордонів викидів вуглецю, який фактично встановлює податок на вуглець на імпортовані товари. Для вирішення соціальних проблем пропонується створення нового Соціального кліматичного фонду, який допоможе громадянам ЄС фінансувати інвестиції в енергоефективність, нові системи опалення та охолодження, а також більш екологічно чистий транспорт.

Незважаючи на те, що Комюніке «Придатні до 55» є предметом складних переговорів у рамках законодавчої процедури ЄС, їхні наслідки для енергетичного ринку очевидні. Прагнення ЄС до вуглецевої нейтральності призведе до зростання витрат на вуглецеві технології, що може значно вплинути на прибутковість компаній, планах обороту та капітальних витратах у відповідних секторах економіки. Це також матиме соціальний вплив у вигляді підвищення традиційних цін на енергію для кінцевих споживачів. Таким чином, ЄС використовує кліматичне регулювання, щоб створити цінні стимули для учасників ринку переходити на низьковуглецеві технології. Зміни в поведінці компаній і окремих осіб, викликані амбітною програмою сталого розвитку ЄС, також тиснуть на фінансову індустрію, щоб вона розробила власні плани переходу від традиційного фінансування до сталого для підтримки довгострокової прибутковості та збереження фінансової стабільності.

Крім вищезазначених методів, у 2021 році була прийнята нова стратегія адаптації ЄС до зміни клімату [16]. Ця стратегія має три основні цілі: покращення наукового розуміння наслідків зміни клімату для більш ефективної адаптації, прискорення розробки та впровадження рішень з адаптації до клімату і систематизація адаптаційних стратегій і планів на урядовому та політичному рівнях. Потреба в адаптації до ризиків зміни клімату також створить додатковий фінансовий тиск на компанії та індивідуумів, що посилить мотивацію фінансової індустрії контролювати ці ризики та сприяти зусиллям з адаптації.

Вирішення інших цілей сталого розвитку.

Поза кліматичної політики інші цілі сталого розвитку ЄЗК досягаються шляхом реалізації широкого спектру політичних ініціатив. Серед них варто відзначити забезпечення доступної та безпечної чистої енергії, перетворення промисловості на сталу за допомогою концепції циркулярної економіки, підтримку енерго- та ресурсозберігаючого будівництва та реконструкції будівель, прискорення переходу до сталої та розумної мобільності, розроблення сталих систем харчування та сільського господарства, збереження та відновлення екосистем і біорізноманіття, а також боротьбу з забрудненням.

Для впровадження цих ініціатив, Європейська комісія ухвалила кілька загальноєвропейських стратегій і планів дій у 2020–21 роках. Серед стратегічних документів, які були затверджені, можна відзначити Нову промислову стратегію [17], План дій з циркулярної економіки [18], Стратегію ЄС з біорізноманіття до 2030 року [19], Стратегію «Від ферми до виделки» [20], Стратегію ЄС з інтеграції енергетичної системи [21], Водневу стратегію ЄС [22], Метанову стратегію ЄС [23], Хімічну стратегію сталості [24], Стратегію ЄС з морської відновлюваної енергетики [25], Європейський кліматичний пакт [26], Стратегію сталої і розумної мобільності [27], План дій ЄС з нульового забруднення [28], План дій з розвитку органічного виробництва [29], Сталу синю економіку в ЄС [30], Нову лісову стратегію ЄС [31], Новий європейський Баугауз [32], Стратегію ЄС про ґрунти до 2030 року [33].

Хоча детальний розгляд кожної з цих стратегій та планів дій виходить за рамки цієї статті, можна виділити кілька ключових моментів. Першій найважливішій момент — це широка індустріальна трансформація у важких галузях промисловості, транспорті, виробництві та будівництві. Основні напрямки цієї трансформації — декарбонізація, модернізація (включаючи реконструкцію будівель) та підтримка циркулярних виробничих процесів з увагою на вторинне використання та переробку енергії, матеріалів та продуктів для зменшення відходів. Другий момент — це підтримка некарбонізованих або низьковуглецевих джерел енергії, включаючи відновлювані джерела, де ЄС планує розвивати невикористаний потенціал енергії від вітру на морі та альтернативних палив, таких як чистий водень та біопалива. Третій момент — це збільшення технологічної, промислової, енергетичної та стратегічної автономії ЄС у зв'язку з геополітичними напруженнями та проблемами ланцюгів постачання енергоносіїв. Це має бути досягнуто шляхом реформування правил конкуренції та інтелектуальної власності, запобігання спотворенням ринку через субсидованих іноземних конкурентів,

резервування стратегічних частин ланцюгів постачання, а також, у випадку енергетичної автономії, шляхом прискорення переходу до чистої енергії та диверсифікації джерел постачання. Теми промисловості, енергії та автономії також відображаються у формуванні широкомасштабних екосистем та альянсів, таких як альянси в галузі чистого водню, відновлюваної енергії та низьковуглецевих паливних ланцюгів, батарей, процесорних та напівпровідникових технологій, промислових комп'ютерних платформ та обладнання для хмарних технологій, здатних до повторної переробки пластмас та сировини.

Наступний момент — розвиток сталої системи харчування та сільського господарства шляхом зменшення використання хімікатів, пестицидів та антимікробних засобів у сільському господарстві, підтримка органічного землеробства та здорових, рослинних продуктів, що також дозволяє зменшити втрати їжі та загальний екологічний слід від сільського господарства. Це також тісно пов'язано з захистом природного капіталу ЄС як наступної теми, яка має на меті відновлення пошкоджених екосистем в океанах, річках та лісах, поліпшення здоров'я охоронюваних у ЄС місць і видів, а також поліпшення екологічних умов у міських та культивованих середовищах. Нарешті, останній момент — усунення відходів та забруднень, видалення токсичних хімічних речовин та забруднювачів для поліпшення якості повітря, ґрунту та води, що є предметом горизонтальних та секторальних стратегій ЄС.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, у статті досліджено сучасний стан розвитку правового регулювання кліматичної нейтральності у ЄС, основою якого є Європейський зелений курс. У роботі виділено основні інструменти впровадження Європейського зеленого курсу та класифіковано їх у групи; досліджено, які механізми передбачено у Європейському зеленому курсі у боротьбі з наслідками зміни клімату; виявлено основні політичні інструменти, що можуть бути використано ЄС для досягнення кліматичної цілі. Такі результати можуть слугувати підґрунтям для створення національних програм боротьби з наслідками зміни клімату та досягнення кліматичної нейтральності в рамках курсу на адаптацію законодавства України до законодавства ЄС та створення для цього необхідного законодавства.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на дослідженні загальноєвропейських стратегій і планів дій, що було прийнято ЄС протягом 2020–21 років з метою реалізації Європейського зеленого курсу. Це дозволить Україні провести максимально повну та всеосяжну адаптацію законодавства з законодавством ЄС.

Література

1. Oberthür S., Homeyer I. From emissions trading to the European Green Deal: the evolution of the climate policy mix and climate policy integration in the EU. *Journal of European Public Policy* 2022. Vol. 30, Is. 3: Special Issue. P. 445–468. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2022.2120528> (дата звернення: 04.03.2024).
2. Sikora A. European Green Deal — legal and financial challenges of the climate change. *ERA Forum*. 2021. Vol. 21. P. 681–697. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-020-00637-3> (дата звернення: 04.03.2024).
3. Bloomfield J., Steward F. The Politics of the Green New Deal. *The Political Quarterly*. 2020. Vol. 91, No. 4. P. 770–779. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-923X.12917> (дата звернення: 04.03.2024).
4. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України: аналітичний документ. *Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»*. За заг. ред. Н. Андрусевич. 2020. URL: <https://dixigroup.org/storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf> (дата звернення: 04.03.2024).
5. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / [С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко]; за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2022. 95 с. doi: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12>.
6. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European economic and social committee and the committee of the regions The European Green Deal. COM(2019)640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (дата звернення: 04.03.2024).
7. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). *Official Journal*. 2021. L 243. P. 1–17.
8. European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Green Deal (2019/2956(RSP)). *Official Journal*. 2021. L 270. P. 2–20.
9. Opinion of the European Economic and Social Committee on Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 'Fit for 55': delivering the EU's 2030 Climate Target on the way to climate neutrality [COM(2021) 550 final]. *Official Journal*. 2022. L 275. P. 101–107.
10. Start of phase 4 of the EU ETS in 2021: adoption of the cap and start of the auctions. URL: https://climate.ec.europa.eu/news-your-voice/news/start-phase-4-eu-ets-2021-adoption-cap-and-start-auctions-2020-11-17_en (дата звернення: 04.03.2024).
11. EU's greenhouse gas emissions dropped last year, but accelerated efforts still needed to meet ambitious 2030 targets. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/newsroom/news/eus-greenhouse-gas-emissions-dropped-last-year> (дата звернення: 04.03.2024).
12. EU Fossil Fuel CO2 Emissions Hit 60-Year Low in 2023 Amid Clean Energy Expansion. URL: <https://earth.org/eu-co2-emissions-in-2023-hit-60-year-low-amid-clean-energy-expansion> (дата звернення: 04.03.2024).
13. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. *Official Journal*. 2003. L 275. P. 32–46.
14. Regulation (EU) 2018/842 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement and amending Regulation (EU) No 525/2013. *Official Journal*. 2018. L 156. P. 26–42.
15. Regulation (EU) 2018/841 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy framework, and amending Regulation (EU) No 525/2013 and Decision No 529/2013/EU. *Official Journal*. 2018. L 156. P. 1–25.
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Forging a climate-resilient Europe — the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change. COM/2021/82 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:82:FIN> (дата звернення: 04.03.2024).
17. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A New Industrial Strategy for Europe. COM/2020/102 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0102> (дата звернення: 04.03.2024).
18. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. COM/2020/98 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:98:FIN&WT.mc_id=Twitter (дата звернення: 04.03.2024).

19. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives. COM/2020/380 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590574123338&uri=CELEX%3A52020DC0380> (дата звернення: 04.03.2024).

20. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. COM/2020/381 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590404602495&uri=CELEX%3A52020DC0381> (дата звернення: 04.03.2024).

21. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Powering a climate-neutral economy: An EU Strategy for Energy System Integration. COM/2020/299 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603053660854&uri=CELEX:52020DC0299> (дата звернення: 04.03.2024).

22. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Powering a climate-neutral economy: A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe. COM/2020/301 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0301> (дата звернення: 04.03.2024).

23. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on an EU strategy to reduce methane emissions. COM/2020/663 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A663%3AFIN> (дата звернення: 04.03.2024).

24. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Chemicals Strategy for Sustainability Towards a Toxic-Free Environment. COM/2020/667 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:667:FIN> (дата звернення: 04.03.2024).

25. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. An EU Strategy to harness the potential of offshore renewable energy for a climate neutral future. COM/2020/741 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:741:FIN> (дата звернення: 04.03.2024).

26. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. European Climate Pact. COM/2020/788 final. URL: <https://climate-pact.europa.eu/system/files/2020-12/20201209%20European%20Climate%20Pact%20Communication.pdf> (дата звернення: 04.03.2024).

27. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. Sustainable and Smart Mobility Strategy — putting European transport on track for the future. COM/2020/789 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A52020DC0789&qid=1710013578394> (дата звернення: 04.03.2024).

28. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. Pathway to a Healthy Planet for All EU Action Plan: ‘Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil’. COM/2021/400 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A52021DC0400&qid=1710014320429> (дата звернення: 04.03.2024).

29. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. On an action plan for the development of organic production. COM/2021/141 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52021DC0141> (дата звернення: 04.03.2024).

30. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee on a new approach for a sustainable blue economy in the EU Transforming the EU’s Blue Economy for a Sustainable Future. COM/2021/240 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:240:FIN> (дата звернення: 04.03.2024).

31. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. New EU Forest Strategy for 2030. COM/2021/572 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0572&qid=1710013932427> (дата звернення: 04.03.2024).

32. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. *New European Bauhaus*. COM/2021/573 final. URL: [https://new-european-bauhaus.europa.eu/system/files/2021-09/COM\(2021\)_573_EN_ACT.pdf](https://new-european-bauhaus.europa.eu/system/files/2021-09/COM(2021)_573_EN_ACT.pdf) (дата звернення: 04.03.2024).

33. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. EU Soil Strategy for 2030 Reaping the benefits of healthy soils for people, food, nature and climate. COM/2021/699 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0699> (дата звернення: 04.03.2024).

References

1. Oberthür S., Homeyer I. From emissions trading to the European Green Deal: the evolution of the climate policy mix and climate policy integration in the EU. *Journal of European Public Policy* 2022. Vol. 30, Is. 3: Special Issue. P. 445–468. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2022.2120528>.
2. Sikora A. European Green Deal — legal and financial challenges of the climate change. *ERA Forum*. 2021. Vol. 21. P. 681–697. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-020-00637-3>.
3. Bloomfield J., Steward F. The Politics of the Green New Deal. *The Political Quarterly*. 2020. Vol. 91, No. 4. P. 770–779. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-923X.12917>.
4. Yevropeiskyi zelenyi kurs: mozhlyvosti ta zahrozy dlia Ukrainy: analitychni dokument [European Green Deal: Opportunities and Threats for Ukraine: Analytical Document]. (2020). *Resursno-analitychnyi tsentr “Suspilstvo i dovkil-lia” — Resource and Analytical Center “Society and Environment”*. N. Andrusivych (Ed.). URL: <https://dixigroup.org/storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf> [in Ukrainian].
5. Ivaniuta S.P., Yakushenko L.M. Yevropeiskyi zelenyi kurs i klimatychna polityka Ukrainy: analit. dop. [The European Green Deal and the climate policy of Ukraine: an analytical report]. A. Yu. Smenkovskii (Ed.). Kyiv: NISD, 2022. 95 s. doi: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12> [in Ukrainian].
6. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European economic and social committee and the committee of the regions The European Green Deal. COM(2019)640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>.
7. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (‘European Climate Law’). *Official Journal*. 2021. L 243. P. 1–17.
8. European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Green Deal (2019/2956(RSP)). *Official Journal*. 2021. L 270. P. 2–20.
9. Opinion of the European Economic and Social Committee on Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: ‘Fit for 55’: delivering the EU’s 2030 Climate Target on the way to climate neutrality [COM(2021) 550 final]. *Official Journal*. 2022. L 275. P. 101–107.
10. Start of phase 4 of the EU ETS in 2021: adoption of the cap and start of the auctions. URL: https://climate.ec.europa.eu/news-your-voice/news/start-phase-4-eu-ets-2021-adoption-cap-and-start-auctions-2020-11-17_en.
11. EU’s greenhouse gas emissions dropped last year, but accelerated efforts still needed to meet ambitious 2030 targets. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/newsroom/news/eus-greenhouse-gas-emissions-dropped-last-year>.
12. EU Fossil Fuel CO2 Emissions Hit 60-Year Low in 2023 Amid Clean Energy Expansion. URL: <https://earth.org/eu-co2-emissions-in-2023-hit-60-year-low-amid-clean-energy-expansion>.
13. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. *Official Journal*. 2003. L 275. P. 32–46.
14. Regulation (EU) 2018/842 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement and amending Regulation (EU) No 525/2013. *Official Journal*. 2018. L 156. P. 26–42.
15. Regulation (EU) 2018/841 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy framework, and amending Regulation (EU) No 525/2013 and Decision No 529/2013/EU. *Official Journal*. 2018. L 156. P. 1–25.
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Forging a climate-resilient Europe — the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change. COM/2021/82 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:82:FIN>.
17. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A New Industrial Strategy for Europe. COM/2020/102 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0102>.
18. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. COM/2020/98 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:98:FIN&WT.mc_id=Twitter.
19. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives. COM/2020/380 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590574123338&uri=CELEX%3A52020DC0380>.

20. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. COM/2020/381 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590404602495&uri=CELEX%3A52020DC0381>.

21. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Powering a climate-neutral economy: An EU Strategy for Energy System Integration. COM/2020/299 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603053660854&uri=CELEX:52020DC0299>.

22. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Powering a climate-neutral economy: A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe. COM/2020/301 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0301>.

23. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on an EU strategy to reduce methane emissions. COM/2020/663 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A663%3AFIN>.

24. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Chemicals Strategy for Sustainability Towards a Toxic-Free Environment. COM/2020/667 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:667:FIN>.

25. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. An EU Strategy to harness the potential of offshore renewable energy for a climate neutral future. COM/2020/741 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:741:FIN>.

26. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. European Climate Pact. COM/2020/788 final. URL: <https://climate-pact.europa.eu/system/files/2020-12/20201209%20European%20Climate%20Pact%20Communication.pdf>.

27. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. Sustainable and Smart Mobility Strategy — putting European transport on track for the future. COM/2020/789 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789&qid=1710013578394>.

28. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. Pathway to a Healthy Planet for All EU Action Plan: ‘Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil’. COM/2021/400 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0400&qid=1710014320429>.

29. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. On an action plan for the development of organic production. COM/2021/141 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52021DC0141>.

30. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee on a new approach for a sustainable blue economy in the EU Transforming the EU’s Blue Economy for a Sustainable Future. COM/2021/240 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2021:240:FIN>.

31. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. New EU Forest Strategy for 2030. COM/2021/572 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0572&qid=1710013932427>.

32. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. *New European Bauhaus*. COM/2021/573 final. URL: [https://new-european-bauhaus.europa.eu/system/files/2021-09/COM\(2021\)_573_EN_ACT.pdf](https://new-european-bauhaus.europa.eu/system/files/2021-09/COM(2021)_573_EN_ACT.pdf).

33. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee. EU Soil Strategy for 2030 Reaping the benefits of healthy soils for people, food, nature and climate. COM/2021/699 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0699>.

Валянська Тетяна Петрівна

здобувачка кафедри цивільно-правових дисциплін

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Valianska Tetiana

Applicant for a Scientific Degree of the Department of Civil Law Disciplines

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: 0009-0004-9825-2966

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9822

ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ: ДОГОВІРНА ФОРМА ВРЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇЇ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

LAND DISPUTES: CONTRACTUAL FORM OF SETTLEMENT AND ITS LEGAL ASPECTS

Анотація. Актуальність заявленої теми дослідження зумовлена особливостями земельних спорів, основною проблемою у вирішенні яких є відсутність ефективних механізмів їх врегулювання. Вбачається, що договірні форми вирішення земельних спорів, зокрема, медіація, фасилітація та мирова угода є більш ефективними механізмами захисту земельних прав ніж судові процедури (довготривалі, витратні, складні, неконфіденційні).

У зв'язку з цим, дослідження договірної форми вирішення земельних спорів має важливе теоретичне та практичне значення, розширюючи уявлення про механізми вирішення конфліктів у сфері земельних відносин.

У статті здійснено порівняльний аналіз примирних процедур і мирової угоди та на основі встановленого співвідношення зроблено висновок, що мирова угода є результатом, на досягнення якого спрямовані примирні процедури, а також засобом юридичного оформлення та закріплення припинення спору, досягнутого в ході таких процедур.

Проаналізовано та виявлено переваги таких видів договірної форми вирішення земельних спорів як: медіації, фасилітації, мирової угоди. Встановлено та охарактеризовано ряд переваг для договірної форми вирішення земельних спорів загалом: швидкість, гнучкість, вартість, збереження добрих відносин. Договірні відносини в процедурі медіації, фасилітації чи мирової угоди стосуються застереження щодо мирного вирішення спору, який може виникати, обрання процедури та посередника, прийняття умов вичерпання конфлікту та вирішення спору.

Обґрунтовано висновок, що укладення мирової угоди є формальною стороною механізму примирення, тоді як його неформальною стороною є переговори та медіація, а мирова угода є засобом закріплення умов примирення між сторонами конфлікту, добрих відносин, приватність.

Ключові слова: земельний спір, земельний конфлікт, договір, угода, медіація, мирова угода, фасилітація, примирення, альтернативні способи вирішення спорів.

Summary. The relevance of the stated research topic is due to the peculiarities of land disputes, the main problem in resolving which is the lack of effective mechanisms for their settlement. It is believed that contractual forms of land dispute resolution, in particular, mediation, facilitation and settlement agreement, are more effective mechanisms for protecting land rights than judicial procedures (long, costly, complex, non-confidential).

In this regard, the study of the contractual form of land dispute resolution is of great theoretical and practical importance, expanding the understanding of the mechanisms of conflict resolution in the field of land relations.

The article makes a comparative analysis of conciliation procedures and settlement agreements and, based on the established correlation, concludes that a settlement agreement is the result which conciliation procedures are aimed at achieving, and also a means of legal formalisation and consolidation of the termination of a dispute achieved in the course of such procedures.

The author analyses and identifies the advantages of such types of contractual form of land dispute resolution as mediation, facilitation and settlement agreement. The author identifies and characterises a number of advantages for the contractual form of land dispute resolution in general: speed, flexibility, cost, and preservation of good relations. Contractual relations in the mediation, facilitation or settlement agreement procedure relate to the reservation of a peaceful resolution of a dispute which may arise, the choice of the procedure and mediator, and the acceptance of the terms of conflict exhaustion and dispute resolution.

Key words: land dispute, land conflict, contract, agreement, mediation, peace agreement, facilitation, reconciliation, alternative dispute resolution methods.

Метою статті є дослідження правової природи договірної форми вирішення спорів та виявлення її переваг у сфері земельних відносин.

Новизна статті полягає у дослідженні правової природи договору та домовленості, а також основних переваг медіації, фасилітації та мирової угоди шляхом екстраполяції у сферу земельних спорів.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток господарської діяльності призводять до посилення конкуренції за земельні ресурси. Нерідко така конкуренція призводить до виникнення конфліктів та спорів в сфері земельних відносин. Земельні конфлікти можуть виникати між власниками, орендарями, державними органами та іншими зацікавленими сторонами. Ці конфлікти можуть мати серйозні наслідки як для економічного розвитку, так і для соціально-екологічної стабільності регіонів.

Однією з основних проблем у вирішенні земельних спорів є відсутність ефективних механізмів їх врегулювання. Судові процедури часто виявляються тривалими, складними та витратними, тим самим затягуючи розв'язання конфліктів і поглиблюючи напруженість у суспільстві. Деякі альтернативні способи врегулювання спорів можуть стати ефективним механізмом захисту земельних прав.

Таким чином, сьогодні, актуальним є дослідження та розробка нових підходів до вирішення земельних конфліктів. Одним із можливих напрямків є застосування договірної форми вирішення спорів, яка дозволяє сторонам самостійно визначати умови та шляхи врегулювання конфліктів на основі взаємних домовленостей. При цьому, необхідно акцентувати увагу на перевагах та недоліках договірної форми врегулювання спорів.

Дослідження договірної форми вирішення земельних спорів має вагоме теоретичне значення, розширюючи розуміння механізмів вирішення конфліктів у сфері земельних відносин. Аналіз теоретичних аспектів допомагає розкрити принципи та підходи, що лежать в основі договірної форми вирішення спорів, що сприяє розвитку наукових знань в даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням запровадження та використання окремих механізмів договірної форми вирішення спорів присвятили свої дослідження Н. Мазаракі [1, с. 171–175], Г. Огренчук [2, с. 144–148], Л. Романадзе [3, с. 14–22], Н. Карпінська [4], Д. Федчишин [5], та інші вітчизняні науковці. Зокрема, Н. Мазаракі дослід-

жуючи сутність правової природи договорів, що укладаються у сфері медіації провела компаративістський аналіз угод у сфері медіації та правової угоди [1, с. 171–175]. У свою чергу, Г. Огренчук розглядаючи питання, що стосуються договірної регулювання відносин медіації, обґрунтував існування двох договірних етапів встановлення медіаційних правовідносин — укладання першого договору між сторонами спору про звернення до медіації для вирішення спору і укладання другого договору між сторонами спору та медіатором про проведення медіації [2, с. 144–148]. Л. Романадзе наукові пошуки присвятила широкому спектру питань пов'язаних із становленням та функціонуванням інституту медіації в Україні, це і правове регулювання медіації в Україні, питання розмежування врегулювання спору за участю судді від медіації, оформлення домовленостей та питання етики медіатора [3, с. 14–22]. Н. Карпінська та М. Хлистік у своїх публікаціях розкрили зміст поняття «земельний спір» та висвітлили питання класифікації земельних спорів за різними критеріями та можливості застосування процедури медіації у сфері земельних спорів [4, с. 40–52].

Щодо договірної форми вирішення земельних спорів, не можна не згадати праці Д. Федчишина [5, с. 170–174], який свого часу розкрив особливості застосування медіації як способу захисту прав на землю в закордонних країнах. Досліджуючи різні погляди вітчизняних та закордонних науковців щодо дефініції «медіація», вчений запропонував авторське визначення поняття «медіація», розуміючи її як самостійний метод вирішення спорів, як процедуру, яка заснована на тому, що медіатор, як незалежна та нейтральна сторона, сприяє тому, аби конфліктуючі сторони прийняли конкретне рішення, бажане або прийнятне для кожної з них.

Іноземні вчені Henry J. Brown та Artur L. Marriot [6] вивчаючи проблематику правової природи та юридичної сили договорів у сфері медіації звернули увагу на те, що не всі умови вирішення спору можуть бути зафіксовані у документі підписаному сторонами за результатами медіації, оскільки існують ще такі складові врегулювання спору як принесення вибачення, визнання власної провини, які тим чи іншим чином можуть впливати на зміст письмово викладених домовленостей.

У свою чергу, іноземні науковці — Marco Giacalone та Seyedeh Sajedeh Salehi [7], досліджуючи переваги медіації перед процедурою судового розгляду спору, посилаючись на наукові напрацювання Pablo Cortes [8] дійшли висновку, що за певних обставин, наприклад, недосягнення згоди, недотримання результату або відсутність збалансованих переговорних позицій між сторонами — невдала медіація може призвести до збільшення витрат на врегулювання спору.

Завданням статті є з'ясування поняття договору і домовленість; характеристика їх правової природи; дослідження та виявлення переваг при використанні таких механізмів договірної вирішення земельних спорів як медіація, фасилітація та мирова угода.

Невіршені раніше частини загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку правової науки існує потреба розширення та уточнення теоретичного розуміння договірної вирішення спорів у сфері земельних відносин і визначення його ефективності щодо даної категорії спорів. Беручи до уваги те, що договірна форма вирішення земельних спорів має практичне застосування в різних сферах, включаючи правову практику та управління земельними ресурсами, практична значимість цього дослідження полягає у покращенні методів та підходів до вирішення земельних конфліктів, розвантаженні судової системи та повернення довіри населення до справедливого вирішення спорів.

Методологія. Провідними методами дослідження є діалектичний та системний методи, що дозволяють розглянути правову природу договірної вирішення спору. Системний метод дає можливість визначити найбільш ефективні способи договірної вирішення земельних спорів, серед яких медіація, мирова угода та фасилітація.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Правова природа договору та домовленості. Сьогодні питання договірних відносин набуває нового значення в силу зростаючої складності економічних і соціальних взаємозв'язків, швидких змін у технологічній сфері та глобалізації економіки. Зростання уваги до договірних відносин може бути пояснене різноманітністю факторів, які взаємодіють і визначають динаміку подальших трансформацій.

По-перше, економічні та соціальні зрушення відбуваються активно, а сам договір функціонує як ефективний механізм регулювання, враховуючи важкість процедури оновлення нормативного права.

По-друге, процеси правової глобалізації та вибір Україною євроатлантичного курсу, засвідчені Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, потребують прийняття прогресивних європейських стандартів і демократичних цінностей.

Крім того, спостереження вказує на те, що експансія договірних відносин забезпечує можливість забезпечення балансу між загальними суспільними інтересами та індивідуальними потребами, а також створює можливість для гнучкості та адаптивності в контексті правового регулювання.

Більшість науковців досліджували саме договори, залишаючи поза увагою інші форми договірних відносин, які, до прикладу, направлені на примирення сторін. Така ситуація призводить до нерозуміння як в законодавстві, так і на практиці важливості місця та ролі інших договірних форм. Дослідження різноманітних форм договірних відносин, не обмежуючись тільки договорами, відіграє важливу роль у визначенні правової сутності даного явища та оптимізації правового регулювання в усіх сферах їх застосування.

Ж. Завальна, із посиланням на Дигести Юстиніана, визначає, що термін «домовленість» (*conventio*) має універсальне значення та стосується будь-яких угод, укладених між сторонами. Поняття «договір» і «домовленість» не є тотожними. Не кожна домовленість може бути визнана договором. Поняття «домовленість» значно ширше, ніж поняття «договір». Під час аналізу виявляються характеристики, які дозволяють розрізнити домовленість від договору [9, с. 282].

На нашу думку, поняття «договір» і «домовленість» є взаємопов'язаними, але водночас між ними є відмінності.

Домовленість можна розглядати як ширший термін, який охоплює будь-яке узгодження між сторонами, що стосується певних умов чи обов'язків. Це може бути усна або письмова угода, узгодження або згода сторін, які не обов'язково можуть мати юридичну силу.

Договір же є певним типом домовленості, який має специфічні характеристики, такі як правова обов'язковість і виконуваність, визначені умови та юридичні наслідки. Договір зазвичай потребує певної форми, як правило, письмової, і може бути визнаний судом чи законом.

Отже, домовленість може передувати укладенню договору, бути його частиною або не мати юридичної сили, тоді як договір є юридично зобов'язуючим документом, який має визначені умови та правовий статус. Договір є одним із засобів фіксації домовленостей.

Отже, договірна форма домовленостей може стимулювати сторони до вчинення конкретних дій чи утриматись від них. До прикладу, використання договірної форми вирішення спору сприяє встановленню конкретних зобов'язань для сторін та допомагає уникненню подібних конфліктів у подальшому. Договірна форма вирішення спору дає можливість визначити деталі, що є принциповими для сторін, та які допомагають сторонам краще зрозуміти один одного та знайти спільне рішення.

У рамках домовленості сторони можуть оформити договір, в якому будуть враховані інтереси обох сторін та який стане основою для примирення. Отже, договірною формою вирішення спору може бути ефективним інструментом для стимулювання врегулювання конфлікту шляхом встановлення зобов'язань, уточнення умов, та узгодження компромісу або консенсусу.

На основі вищезазначеного, можна визначити договірну форму вирішення спорів як правовий механізм, за допомогою якого сторони укладають угоду з метою врегулювання конфлікту або вирішення спору шляхом взаємних зобов'язань та компромісу.

Медіація, мирова угода, фасилітація як альтернативні способи вирішення земельних спорів. Земельні спори є складною категорією справ у багатьох юрисдикціях, оскільки вони часто пов'язані з правом власності на землю, її використанням та розпорядженням [10, с. 208]. Такі спори виникають щодо власності, меж, користування та інших аспектів земельних відносин. Додатковою проблемою є те, що земельні ресурси є обмеженими та цінними, що може підсилити конфлікти між зацікавленими сторонами. Вирішення таких справ у порядку юрисдикційної форми захисту (за зверненням до суду або органу державної влади) [11, с. 76] може бути довготривалими та затратними, а рішення, що прийме уповноважений орган, може не задовольнити інтереси сторін.

Альтернативою звернення до юрисдикційних органів задля вирішення земельних спорів може виступати договірне вирішення земельних спорів. Воно надає сторонам можливість самостійно визначити умови, за яких конфлікт буде врегульовано, що може бути більш ефективним і прийнятним для всіх зацікавлених сторін. Крім того, вирішення спорів шляхом договору дозволяє уникнути тривалих і витратних судових процесів, які часто супроводжуються несуперечністю та невизначеністю у рішеннях.

При вирішенні земельних спорів використання договірної форми має ряд переваг:

- швидкість — договірною формою дозволяє сторонам швидко домовитися про умови вирішення конфлікту без звернення до суду або органів державної влади. Це може значно скоротити час, необхідний для вирішення спору;
- гнучкість — сторони мають можливість самостійно визначити умови та шляхи вирішення конфлікту, що дозволяє їм приймати рішення, які враховують їхні потреби та інтереси;
- вартість — у порівнянні з судовим захистом, договірною формою може бути менш витратною, оскільки не передбачає сплати судових зборів та оплати послуг адвоката;
- збереження добрих відносин — домовленості, досягнуті при договірній формі, часто допома-

гають зберегти ділові або особисті відносини між сторонами, оскільки вони ґрунтуються на взаємній згоді.

- приватність — договірною формою дозволяє сторонам вирішувати конфлікт в приватному порядку (на відміну від принципу гласності, який притаманний судовому розгляду), що може бути важливим для деяких сторін, особливо у випадках, коли справа має конфіденційний характер.

При цьому, можна виокремити такі основні характеристики договірної форми ведення переговорів: зосереджені на особистих стосунках, вираженні емоцій та гнучкість самого процесу; формальні, зосереджені на фактах і монохронні, максимізують економічну цінність, але ігнорують особисті стосунки; змішані — співіснують різні способи ведення переговорів [12, с. 456–469].

Вирішення земельних спорів у договірній формі може відбуватись за допомогою окремих юридичних механізмів, які враховують специфіку конфліктів, що виникають у сфері земельних відносин. Основні види договірної форми вирішення земельних спорів включають медіацію, мирову угоду та комбіновані способи вирішення спору.

1. Медіація. Популярність медіації в зарубіжних державах поряд з іншими способами альтернативного вирішення спорів зумовлена насамперед такими особливостями процедури, насамперед добровільним характером участі у медіації, конфіденційністю як процедури звернення сторін спору до медіації, так і змісту самої медіації, гнучкістю процесу, дослідженням реальних інтересів та потреб сторін конфлікту і генеруванні ними власних рішень, деескалацією емоційної напруги, суттєво меншими фінансовими витратами та швидкістю у часі порівняно із судовими процедурами. На користь застосування медіації свідчить і висока ймовірність виконання рішення, з огляду на те, що вони напрацьовуються та генеруються самими сторонами конфлікту за допомогою відповідних технік медіатора [13, с. 150–156].

Перелічені вище переваги медіації, набувають особливого значення при вирішенні спорів під час воєнного стану, коли громадяни перебувають у постійному психологічному стресі, унаслідок ворожих атак втрачають близьких, майно та змушені евакуюватись у безпечні місця, не маючи ні ресурсів, ні часу для довготривалих та виснажливих судових процедур вирішення спорів.

Прийнятим у грудні 2021 року рамковим Законом України «Про медіацію» [14] встановлено засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання спору. Також, законодавцем у цьому нормативному акті закріплено основні принципи на яких повинна базуватись медіація, встановлено вимоги щодо підготовки медіатора, щодо ведення відповідних реєстрів медіаторів тощо. Відповідно до закону медіація може

застосовуватися для вирішення конфліктів (спорів) у різних сферах суспільних відносин: сімейній, трудовій, господарській, а також, для вирішення земельних спорів.

Медіація може бути використана при вирішенні земельних спорів щодо визначення меж земельної ділянки, надання або передачі земельної ділянки, усуненні перешкод у користуванні земельною ділянкою, усуненні порушення прав власника земельної ділянки чи землекористувача, встановлення сервітуту, визначення порядку користування земельною ділянкою, тощо [15, с. 215].

Н. Карпінська та Л. Сушик, посилаючись на науковців [16, с. 157; 17, с. 101–103], зазначають, що медіація відрізняється від інших альтернативних способів вирішення конфліктів своїми характерними особливостями (специфікою), найважливішими з яких є те, що медіація — це процес, який має певну структуру яка складається з таких етапів: попередня зустріч з сторонами конфлікту, відкриття, спільні зустрічі та індивідуальні (кокуси), підписання угоди за результатами медіації; медіатор виступає посередником, який з допомогою застосування певних інструментів та технік допомагає сторонам напрацювати власні шляхи вирішення спору участь; медіатора є обов'язковою; медіатор не може представляти жодну зі сторін; медіатор є нейтральним та не може надавати переваги чи підтримувати жодну із сторін; характерною рисою є активна роль самих сторін у переговорах щодо самостійного пошуку можливих рішень. У процесі медіації усвідомлення того, що рішення не можуть бути нав'язані медіатором, значно знижує напругу всіх сторін і зменшує ймовірність того, що будь-яка зі сторін конфлікту буде відстоювати лише свою позицію [16, с. 157; 17, с. 101–103].

Медіація являє собою договірну форму вирішення земельного спору оскільки участь у процесі медіації є добровільною для обох сторін, основою медіаційного процесу є спільна угода між сторонами щодо вирішення спору, сторони вільно узгоджують умови участі, вибір медіатора, процедури та змісту угоди. Отже, медіація є договірною формою вирішення земельного спору, оскільки вона базується на добровільній угоді сторін, спільній угоді щодо процедури та результату, а також надає сторонам гнучкість та автономію у визначенні умов вирішення спору.

Н. Мазаракі виділяє різновиди угод щодо медіації, залежно від моменту укладання:

- *медіаційне застереження*, де сторони зобов'язуються скористатися процедурою медіації в разі виникнення спору;
- *договір про проведення медіації*, де сторони зобов'язуються розпочати процедуру медіації та узгоджують її умови, включаючи визначення особи-медіатора. Такі угоди можуть бути укладені перед подачею судового позову або після нього;

– *угода за результатами медіації*, де сторони закріплюють досягнуті під час медіації домовленості [1, с. 173].

Г. Огренчук пропонує класифікувати медіаційні угоди на дві категорії: перша включає угоди, спрямовані на встановлення медіаційних відносин, такі як угода між сторонами спору щодо проведення медіації та угода між сторонами спору та медіатором щодо проведення процедури; друга — угоди, що укладаються як результат медіації — медіаційні угоди [18, с. 8].

2. *Мирова угода* є наступним механізмом договірному способу вирішення спору. Це домовленість сторін щодо компромісного вирішення судового спору, яка оформлена в цивільній процесуальній формі. Згідно з Цивільним процесуальним кодексом України, сторони можуть укласти мирову угоду та повідомити суд про це, подавши спільну заяву. Внаслідок укладання мирової угоди суд має зобов'язання роз'яснити сторонам можливі наслідки такого рішення [18, с. 160].

Укладення мирової угоди може бути ефективним способом завершення конфлікту, в той час як судові рішення може не задовольнити принаймні одну зі сторін, що може продовжити конфлікт. Якщо звернути увагу на співвідношення примирних процедур з мировою угодою, вбачається, що укладення сторонами мирової угоди є саме тим бажаним результатом, на досягнення якого спрямовані примирні процедури, водночас, виступає інструментом юридичного закріплення вирішення спору. Таким чином, мирова угода є засобом закріплення умов примирення між сторонами конфлікту. Укладення мирової угоди є результатом добровільної домовленості сторін, тому і виконання цієї угоди також є добровільним. У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень [18].

Серед переваг, які характерні для укладання мирової угоди, можна виділити наступні:

- укладаючи мирову угоду, сторони сприяють зменшенню навантаження на суд;
- якщо мирова угода була затверджена судом, сторони втрачають можливість подальшого звернення з тим же спором до тих же сторін, щодо того самого предмету та на тих самих підставах;
- при укладанні мирової угоди на етапі передачі справи на судовий розгляд сторони свідомо обирають процедуру примирення, а не конкурентну процедуру;
- судді не потрібно ставити питання щодо дотримання термінів розгляду справи.

Укладення мирової угоди при земельних спорах сприяє швидшому та ефективнішому вирішенню конфлікту, дозволяючи сторонам самостійно визначати умови компромісу. Крім того, цей підхід

забезпечує економію часу та ресурсів, що зазвичай витрачаються на судові процедури.

3. *Фасилітація* є новітнім способом альтернативного вирішення спорів. Це процес сприяння груповим обговоренням і прийняттям рішень шляхом допомоги фасилітатора, який допомагає учасникам спільно знаходити шляхи до досягнення їхніх цілей. Фасилітатор не втручається у суть обговорення, але стимулює процес, сприяє розвитку взаєморозуміння, створенню сприятливого клімату для обміну ідеями та прийняттю рішень [19].

Фасилітація може бути визнана договірною формою вирішення спорів, оскільки передбачає добровільну участь сторін, які згодом укладають відповідну угоду або погоджуються на фасилітований процес. Фасилітація є ефективним методом вирішення земельних спорів, так як дозволяє сторонам активно брати участь у пошуку взаємовигідних рішень. Крім того, фасилітатор, як нейтральна третя сторона, допомагає знизити напругу та побудувати довірчі відносини між сторонами. Надійна конфіденційність фасилітаційного процесу також сприяє відкритому обговоренню та знаходженню компромісних рішень. Під час фасилітації можуть бути укладені: договір про проведення фасилітації, який встановлює умови та процедури проведення фасилітації, включаючи час, місце та спосіб оплати послуг фасилітатора, та договір про умови співпраці, в якому можуть бути визначені зобов'язання та відповідальність кожної сторони, а також умови їхньої взаємодії під час процесу фасилітації [20].

Перелік механізмів договірної форми вирішення земельних спорів не є вичерпним, оскільки розвиток суспільних відносин і технологічних можливостей дозволяє його розширити.

У договорах про вирішення земельних спорів можуть бути встановлені різноманітні зобов'язання сторін, які спрямовані на ефективне врегулювання конфлікту. Перш за все, ці договори можуть передбачати обов'язки сторін щодо представлення повної та достовірної інформації про обговорюваний спір. Додатково, сторони можуть домовлятися про участь у процесі обговорення та пошуку вирішення спору. Крім того, у договорах

можуть бути встановлені умови збереження конфіденційності щодо інформації, обговореної під час примирних процедур. Оскільки медіація та фасилітація є добровільними процедурами, і, в свою чергу, мирова угода укладається на добровільній основі сторонами, виконання цих домовленостей є добровільним. Та зважаючи на те, що сторони в ході визначених процедур приймають взаємовигідне рішення, вважаємо, що і виконання таких рішень буде ефективним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Договірна форма вирішення земельних спорів надає сторонам можливість самостійно визначити умови та процедури врегулювання конфлікту, що сприяє більш швидкому та ефективному вирішенню спору. Вона дозволяє врахувати особливості конкретного спору та інтереси усіх зацікавлених сторін, що сприяє створенню більш справедливих і збалансованих рішень.

Використання договірної форми вирішення земельних спорів також сприяє збереженню гнучкості та адаптивності у вирішенні конфліктів. Сторони мають можливість вибирати методи та інструменти врегулювання спору, що найкраще відповідають їхнім потребам та обставинам. Це дозволяє уникнути зайвої бюрократії та прискорює процес прийняття рішення, що важливо в умовах сьогодення.

На основі договірної форми вирішення земельних спорів проводяться процедури медіації, фасилітації, укладання мирової угоди та інші комбіновані процедури. Договірні відносини в даних процедурах стосуються застереження щодо мирного вирішення спору, який може виникати, обрання процедури та посередника, прийняття умов вичерпання конфлікту та вирішення спору.

Договірна форма вирішення земельних спорів сприяє створенню сприятливого клімату для розвитку та забезпеченню стабільності в земельних відносинах. Шляхом діалогу, взаєморозуміння та урахування інтересів усіх сторін можна досягти більш ефективного та гармонійного вирішення спорів, що сприяє розвитку сільськогосподарського сектора та забезпеченню сталого використання земельних ресурсів.

Література

1. Мазаракі Н. Загальна характеристика договорів, що укладаються у сфері медіації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 170–175.
2. Огречук Г. Договори про проведення медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. Ужгород: Гельветика, 2015. Вип. 30, Т. 1. С. 144–148.
3. Романадзе Л. Універсальний кодекс етики медіатора: утопія чи реальність? *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. 114 (1). С. 14–22. doi: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)02).
4. Карпінська Н., Хлистік М. Земельні спори та їх види. *AREA NAUKI. Kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe*. Lublin, Polska. 2022. S. 40–52.

5. Федчишин Д.В. Практика медіації за законодавством зарубіжних країн як спосіб захисту прав на землю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2018. Т. 1, Вип. 51. С. 170–173.
6. Henry J. Brown, Arthur L. Marriott. ADR. Principles and Practice. *Sweet & Maxwell*. 1993. 457 p.
7. Giacalone M., Salehi S. An empirical study on mediation civil and commercial disputes in Europe: the mediation service providers perspective. *Revista Ítalo-Española de Derecho Procesal*. Madrid. P. 11–54.
8. Cortes P. The New Regulatory Framework for Consumer Dispute Resolution. *Oxford University Press*. 2016. P. 321.
9. Завальна Ж.В. Щодо питання про види форм договірної регуляції відносин. *Форум права*. 2011. № 2. С. 282–286. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11zgvdrv.pdf> (дата звернення: 05.02.2024).
10. Сандул М.М., Скutelnyk I.В. Проблематика регулювання судових земельних спорів. *Актуальні проблеми у сфері публічного управління*. 2023. № 33. С. 207–213.
11. Шульга М.В., Ігнатенко І.В., Федчишин Д.В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1(42). С. 75–81.
12. Kosciukiewicz-Swierczewska E., Hrachuk V., Knysh S., Fidria Yu., Novosad I. Cross-Border Mediation under Current Threats: Ukraine-Poland (Some Aspects of Interaction). *Cuestiones politicas*. 2023. Vol. 41, № 78. S. 456–469.
13. Walanska T. Status prawny mediatora na Ukrainie: doswiadczenie krajow UE. *AREA NAUKI (kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin, Polska. 2022. S. 150–156.
14. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> (дата звернення: 0.01.2024).
15. Федчишин Д. Медіація як альтернативний спосіб захисту прав на землю. *Публічне право*. 2018. № 3 (31). С. 211–218.
16. Karpinska N.V., Sushyk N.S. Mediation in the system of social services provision in Ukraine. Innovative technologies in training and education: collective monograph / A.O. Bessarab, O.I. Ivanytsky, A.V. Sushchenko, L.O. Sushchenko, et al. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 153–174.
17. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т.Білик, Р.Гаврилук, І.Городиський [та ін.]; за ред. Н.Крестовської, Л.Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 454 с.
18. Огречук Г.О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 20 с.
19. Ткаченко М.О. Правова сутність поняття «мирова угода». *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 159–163.
20. Захарченко Д.М. Фасилітація як альтернативний спосіб вирішення спорів. *Двадцять третя всеукраїнська практично-пізнавальна інтернет-конференція*. URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/576-fasilitatsiya-yak-alternativnij-sposib-virishennya-sporiv> (дата звернення: 20.02.2024).

References

1. Mazaraki N. Zahalna kharakterystyka dohovoriv, shcho ukladaiutsia u sferi mediatsii [General characteristics of agreements concluded in the field of mediation]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2018. № 2. S. 170–175 [in Ukrainian].
2. Ohrenchuk H. Dohovory pro provedennia mediatsii [Mediation agreements]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii: Pravo*. Uzhhorod: Helvetyka, 2015. Vyp. 30, T. 1. S. 144–148 [in Ukrainian].
3. Romanadze L. Universalnyi kodeks etyky mediatora: utopiia chy realnist? [Universal Code of Ethics for Mediators: Utopia or Reality?]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2021. 114 (1). S. 14–22. doi: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)02) [in Ukrainian].
4. Karpinska N., Khlystik M. Zemelni spory ta yikh vydy [Land disputes and their types]. *AREA NAUKI. Kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe*. Lublin, Polska. 2022. S. 40–52 [in Ukrainian].
5. Fedchyshyn D.V. Praktyka mediatsii za zakonodavstvom zarubizhnykh krain yak sposib zakhystu prav na zemliu [Mediation practice under the laws of foreign countries as a way to protect land rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii pravo*. 2018. Т. 1, Vyp. 51. S. 170–173 [in Ukrainian].
6. Henry J. Brown, Arthur L. Marriott. ADR. Principles and Practice. *Sweet & Maxwell*. 1993. 457 p.
7. Giacalone M., Salehi S. An empirical study on mediation civil and commercial disputes in Europe: the mediation service providers perspective. *Revista Htalo-Espacola de Derecho Procesal*. Madrid. P. 11–54.
8. Cortes P. The New Regulatory Framework for Consumer Dispute Resolution. Oxford University Press. 2016. P. 321.
9. Zavalna Zh. V. Shchodo pytannia pro vydy form dohovirnoho rehuliuвання vidnosyn [On the issue of types of forms of contractual regulation of relations]. *Forum prava*. 2011. № 2. S. 282–286. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11zgvdrv.pdf> [in Ukrainian].
10. Sandul M.М., Skutelnyk I. V. Problematyka rehuliuвання sudovykh zemelnykh sporiv [Problems of regulating land disputes in court]. *Aktualni problemy u sferi publichnoho upravlinnia*. 2023. № 33. S. 207–213.

11. Shulha M.V., Ihnatenko I.V., Fedchyshyn D.V. Zakonodavchi novelty shchodo vyrishennia zemelnykh sporiv [Legislative innovations in land dispute resolution]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2022. Vyp. 1(42). S. 75–81 [in Ukrainian].
12. Kosciukiewicz-Swierczewska E., Hrachuk V., Knysh S., Fidria Yu., Novosad I. Cross-Border Mediation under Current Threats: Ukraine-Poland (Some Aspects of Interaction). *Cuestiones politicas*. 2023. Vol. 41, № 78. S. 456–469.
13. Walńska T. Status prawny mediatora na Ukrainie: doswiadczenie krajow UE. *AREA NAUKI (kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin, Polska. 2022. S. 150–156 [in Polish].
14. Pro mediatsiiu [About mediation]: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2022. № 7. St. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text> [in Ukrainian].
15. Fedchyshyn D. Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib zakhystu prav na zemliu [Mediation as an alternative way to protect land rights]. *Publichne pravo*. 2018. № 3 (31). S. 211–218 [in Ukrainian].
16. Karpinska N.V., Sushyk N.S. Mediation in the system of social services provision in Ukraine. Innovative technologies in training and education: collective monograph / A.O. Bessarab, O.I. Ivanytsky, A.V. Sushchenko, L.O. Sushchenko, et al. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 153–174.
17. Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta [Mediation in the professional activity of a lawyer]: pidruchnyk / avt. kol.: T. Bilyk, R. Havryliuk, I. Horodyskyi [ta in.]; za red. N. Krestovskoi, L. Pomanadze. Odesa: Ekolohiia, 2019. 454 s. [in Ukrainian].
18. Ohrenchuk H.O. Pravove rehuliuвання zastosuvannya mediatsii pry vyrishenni tsyvilno-pravovykh sporiv [Legal regulation of the use of mediation in civil dispute resolution]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv, 2016. 20 s. [in Ukrainian].
19. Tkachenko M.O. Pravova sutnist poniattia «myrova uhoda» [Legal essence of the concept of «settlement agreement»]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2017. № 2. S. 159–163 [in Ukrainian].
20. Zakharchenko D.M. Fasylytatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporiv [Facilitation as an alternative way to resolve disputes]. *Dvadtsiat tretia vseukrainska praktychno-piznavalna internet-konferentsiia*. URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/53-dvadtsyat-tretya-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/576-fasilitatsiya-yak-alternativnij-sposib-virishennya-sporiv> [in Ukrainian].

Кушнір Ірина Павлівна

*доктор юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри адміністративної діяльності
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Kushnir Iryna

*Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,
Deputy Head of the Department of Administrative Activities
National Academy of the
State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi
ORCID: 0000-0003-0286-7591*

Адамчук Сергій Валерійович

*кандидат наук з державного управління,
викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Adamchuk Serhii

*Candidate of Sciences in Public Administration,
Teacher of the Department of Administrative Activity
National Academy of the
State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi
ORCID: 0000-0003-4216-7397*

Демчик Надія Петрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри адміністративної діяльності
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Demchyk Nadia

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Administrative Activities
National Academy of the
State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi
ORCID: 0000-0001-7480-7753*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9760

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЄДИНОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

ANALYSIS OF LEGISLATIVE INITIATIVES REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF ONE CITIZENSHIP IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Двадцять другого січня 2024 року до Верховної Ради України на розгляд Президентом України внесено проєкт Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» за № 10425 (далі – проєкт Закону України) та визначено останній як невідкладний для позачергового розгляду парламентом [10].

На підставі аналізу положень проєкт Закону України виявлено такі, що не зовсім кореспондуються із правовими нормами Конституції України, зокрема, наприклад, щодо реалізації конституційного принципу єдиного громадянства, розширення переліку підстав втрати громадянства України тощо.

Статтю 8 Основного закону встановлено, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [4]. На підставі аналізу норм проєкту Закону України у поданій редакції виявлена невідповідність нормам Основного Закону, деталізація яких потребує наукового обґрунтування.

У зв'язку із дією спеціального адміністративно-правового режиму – воєнного стану, оголошеного внаслідок відкритої військової агресії російської федерації, необхідність проведення мобілізації та виявлення випадків подвійного громадянства, зокрема й серед державних та політичних діячів, які використовують подвійне громадянство з метою ухилення від виконання обов'язку щодо захист суверенітету і територіальної цілісності України. Зазначені обставини посилюють необхідність та актуальність здійснення наукового аналізу та законодавчого унормування єдиного громадянства в Україні.

Мета. Метою дослідження є аналіз та оцінка положень проєкту Закону України щодо реалізації принципу єдиного громадянства в Україні через призму відповідності нормам Конституції України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення регулювання громадянства в Україні; 2) наукові праці вітчизняних авторів у сфері громадянства.

Використано такі наукові методи як теоретичне узагальнення та групування (для характеристики суті єдиного громадянства крізь призму міграційного законодавства України та світу); аналізу та синтезу (дослідження законопроєкту про громадянство); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У статті проаналізовано правові аспекти реалізації принципу єдиного громадянства України крізь призму проєкту Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України».

Зазначено, що особливої актуальності інститут громадянства набуває в умовах війни, відбиття збройної агресії іншої держави, адже саме на своїх громадян як людський ресурс для збройних сил та волонтерської діяльності може розраховувати держава. Іноземці та особи без громадянства не можуть нести перед державою, де вони постійно мешкають, конституційний обов'язок щодо її захисту.

Зроблено висновок про те, що можливість громадянину України володіти множинним громадянством надається скоріше як виключення, ніж як правило, оскільки відповідним Законом чітко передбачено таку умову втрати громадянства України як добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави.

Закцентовано увагу, що у проєкті Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» міститься узаконення множинного громадянства всупереч нормам Конституції України.

Сформульовано пропозиції щодо подолання можливих колізій у законодавстві про громадянство України.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях буде звернено увагу на причини та підстави, порядок набуття, припинення і скасування громадянства України за діючим законодавством України.

Ключові слова: Конституція України, громадянство України, законопроєкт, втрата громадянства, позбавлення громадянства, конституційний принцип єдиного громадянства, міграція.

Summary. Introduction. On January 22, 2024, the President of Ukraine submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine a draft Law of Ukraine «On some issues in the field of migration regarding the grounds and procedure for acquiring and terminating Ukrainian citizenship» No. 10425 (hereinafter – the draft Law of Ukraine) and defined the latter as urgent for extraordinary consideration by the parliament [10]. Based on the analysis of the provisions of the draft Law of Ukraine, some were found that do not fully correspond to the legal norms of the Constitution of Ukraine, in particular, for example, regarding the implementation of the constitutional principle of single citizenship, expanding the list of reasons for the loss of Ukrainian citizenship, etc. Article 8 of the Basic Law establishes that the Constitution of Ukraine has the highest legal force. Laws and other normative legal acts are adopted on the basis of the Constitution of Ukraine and must comply with it [4]. Based on the analysis of the norms of the draft Law of Ukraine, in the submitted version, inconsistency with the norms of the Basic Law was found, the details of which require scientific justification. In connection with the operation of the special administrative and legal regime – martial law, declared as a result of open military aggression of the Russian Federation, the need to mobilize and identify cases of dual citizenship, in particular among state and political figures who use dual citizenship to evade the fulfillment of obligations connection with the protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The mentioned circumstances increase the necessity and relevance of carrying out a scientific analysis and legislative regulation of a single citizenship in Ukraine.

Purpose. The purpose of the study is to analyze and evaluate the provisions of the draft Law of Ukraine on the implementation of the principle of single citizenship in Ukraine through the prism of compliance with the norms of the Constitution of Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal provision of citizenship regulation in Ukraine; 2) scientific works of domestic authors in the field of citizenship. Such scientific methods as theoretical generalization and grouping were used (to characterize the essence of a single citizenship through the prism of the migration legislation of Ukraine and the world); analysis and synthesis (study of the draft law on citizenship); logical generalization of results (formulation of conclusions).

The results. The article analyzes the legal aspects of implementing the principle of a single citizenship of Ukraine through the prism of the draft Law of Ukraine «On some issues in the field of migration regarding the grounds and procedure for acquiring and terminating Ukrainian citizenship.» It is noted that the institution of citizenship acquires special relevance in conditions of war, repelling armed aggression of another state, because the state can count on its citizens as a human resource for the armed forces and volunteer activities. Foreigners and stateless persons cannot bear the constitutional duty to protect the state where they permanently reside. It was concluded that the possibility for a citizen of Ukraine to hold multiple citizenships is provided as an exception rather than as a rule, since the relevant Law clearly provides such a condition for the loss of Ukrainian citizenship as the voluntary acquisition by a citizen of Ukraine of the citizenship of another state. Attention is drawn to the fact that the draft Law of Ukraine «On some issues in the field of migration regarding the grounds and procedure for acquiring and terminating the citizenship of Ukraine» contains the legalization of multiple citizenship contrary to the norms of the Constitution of Ukraine. Proposals for overcoming possible conflicts in the legislation on Ukrainian citizenship have been formulated.

Discussion. In further scientific studies, attention will be paid to the reasons and grounds, the procedure for acquiring, terminating and canceling Ukrainian citizenship under the current legislation of Ukraine.

Key words: *The Constitution of Ukraine, The citizenship of Ukraine, draft law, loss of citizenship, deprivation of citizenship, constitutional principle of single citizenship, migration.*

Постановка проблеми. Двадцять другого січня 2024 року до Верховної Ради України на розгляд Президентом України внесено проєкт Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» за № 10425 (далі — проєкт Закону України) та визначено останній як невідкладний для позачергового розгляду парламентом [10].

На підставі аналізу положень проєкт Закону України виявлено такі, що не зовсім кореспондуються із правовими нормами Конституції України, зокрема, наприклад, щодо реалізації конституційного принципу єдиного громадянства, розширення переліку підстав втрати громадянства України тощо.

Статтю 8 Основного закону встановлено, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [4]. На підставі аналізу норм проєкту Закону України у поданій редакції виявлена невідповідність нормам Основного Закону, деталізація яких потребує наукового обґрунтування.

У зв'язку із дією спеціального адміністративно-правового режиму — воєнного стану, оголошеного внаслідок відкритої військової агресії російської федерації, необхідність проведення мобілізації та виявлення випадків подвійного громадянства, зокрема й серед державних та політичних діячів, які використовують подвійне громадянство з метою ухилення від виконання обов'язку щодо захист суверенітету і територіальної цілісності України. Зазначені обставини посилюють необхідність та актуальність здійснення наукового аналізу та законодавчого унормування єдиного громадянства в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичні та практичні аспекти громадянства в Україні досліджені такими вченими, як Дахова І. [1], Кудрявцева О. [5], Кінаш М. [3], Радченко О. [11], Шемшученко Ю. [15], Суржинський М. [14], Софінська І. [13], Піскун І [7]. та багато інших. Свої наукові розробки автори присвятили таким акту-

альним питанням як принципи громадянства [1; 3], основні підходи до розуміння громадянства [15], ролі громадянина у суспільно-політичних процесах країни [15], реалізації та захисту конституційного права на громадянство в Україні [5], юридичних аспектів міжнародно-правового забезпечення права особи на громадянство [11], актуальності множинного громадянства [7; 13], набуття й припинення громадянства [13], співвідношення понять європейського громадянства та громадянства Європейського Союзу [7; 14] тощо.

Однак, варто засвідчити відсутність комплексного аналізу реалізації принципу єдиного громадянства в Україні, приведення у відповідність законодавчої бази у цій сфері до норм Конституції України. Окрім того, нині дослідження у цій сфері не реагують адекватно на реальну правову ситуацію не лише зменшення кількості випадків виходу з громадянства, а й захисту інституту громадянства України від можливого свавілля органів державної влади чи маніпуляції із множинним громадянством деякими категоріями громадян.

Мета статті. Проаналізувати та оцінити положення проєкту Закону України щодо реалізації принципу єдиного громадянства в Україні через призму відповідності нормам Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Громадянство є невід'ємним атрибутом сучасної людини. Воно визначає її юридичний статус, обсяг і зміст конституційних прав й свобод, а також взаємні обов'язки між громадянином і державою. Особливої актуальності інститут громадянства набуває в умовах забезпечення протистояння та відсічі агресора. Іноземці та особи без громадянства не можуть нести перед державою, де вони постійно мешкають, конституційний обов'язок її захисту.

Зазвичай, питання громадянства відносять до об'єкту (чи інституту) внутрішньодержавного (або національного) правового регулювання. Держави приділяють належну увагу нормативному врегулюванню максимально можливого кола аспектів

громадянства. Це відбувається на конституційному, законодавчому та підзаконному рівнях [11].

Конституція України у статті 1 закріплює, що Україна є правовою державою [4], чим передбачає верховенство права та закону в усіх сферах публічного та приватного життя. Конституційний Суд України в абзаці другому підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 зазначив, що верховенство права — це панування права в суспільстві; верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [12].

Одним із фундаментальних принципів, який закріплений у статті 4-тій Конституції України є принцип єдиного громадянства. Цією ж статтею передбачено, що підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом [4].

У 2021 році до Конституційного Суду України звернулися 99 народних депутатів України із конституційним поданням щодо офіційного тлумачення статті 4 Конституції України в аспекті положення про те, що в Україні існує єдине громадянство. Така потреба, на думку народних депутатів України, спричинена неоднозначним тлумаченням принципу єдиного громадянства, що призводить до об'єктивної можливості легалізувати множинне громадянство в Україні [6]. Наразі ухвалою колегії суддів Конституційного Суду відкрито конституційне провадження у цій справі; здійснюється підготовка справи до розгляду на пленарному засіданні Великої палати Суду.

Статтею 25 Основного Закону передбачено, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами [4], що корелюється із вимогами Конвенції про скорочення безгромадянства (1961 р.) та принципам запобігання виникнення випадків безгромадянства й неможливості позбавлення громадянина України громадянства України [9, ч. 1 пп. 2, 3 ст. 2].

Часто науковці називають безгромадянство невидимою проблемою, яку складно відслідкувати, а тому й подолати. Особи без визначеного громадянства є «невидимими» для національного законодавства, фактично вони не існують, їх складно ідентифікувати й зареєструвати в конкретній державі. Такі люди залишаються «непочутими» та «непочутими» на місцевому, регіональному й державному рівнях. Лише на міжнародному рівні вони набувають чітких обрисів, стають видимими, тож безгромадянство є проблемою глобального масштабу [13].

Необхідно звернути увагу також і на норми статті 7 Європейської конвенції про громадянство від 06.11.1997 (ратифікована відповідно до Закону України від 20.09.2006) «Втрата громадянства ex lege або на ініціативу держави-учасниці», відповідно до якої держава-учасниця не може передбачати у своєму внутрішньодержавному праві втрату її громадянства, якщо відповідна особа стане внаслідок цього особою без громадянства, за винятком випадків, зазначених у підпункті «b» пункту 1 цієї статті, а саме набуття громадянства держави-учасниці внаслідок шахрайських дій, подання неправдивих відомостей або приховування будь-якого суттєвого факту, що має відношення до заявника [2].

Схожі норми містяться також і в Конвенції ООН про скорочення безгромадянства від 30.08.1961, до якої Україна приєдналась 11.01.2013 [9].

Окрім вищезазначених положень, в Україні питання громадянства врегульовано, перш за все, Законом України «Про громадянство України». Законом визначено правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття та припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, порядок оскарження рішень з питань громадянства, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб тощо [8].

За згаданим Законом принцип «єдиного громадянства» виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України [8].

Цілком погоджуємося із думкою І. Дахової, що із аналізу статті 2 Закону про громадянство розкриваються два аспекти принципу єдиного громадянства в Україні. Перший обумовлений унітарним характером нашої держави і полягає в тому, що виключається можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць. Це означає неможливість існування громадянства Автономної Республіки Крим, міст Києва, Севастополя або будь-якої з областей України [1].

Другий аспект принципу єдиного громадянства пов'язаний із таким явищем, як біпатризм, що передбачає наявність в особі одночасно громадянства двох і більше держав. Подвійне громадянство може виникнути в особі як у результаті її вільного волевиявлення, так і бути породжене юридичними колізіями законодавства різних країн, що стосуються підстав набуття і припинення громадянства [1].

Проаналізувавши норми зазначеного Закону України, можна зробити висновок про те, що

можливість громадянину України володіти множинним громадянством надається скоріше як виключення, ніж як правило, та має тимчасовий характер. Ця позиція вбачається із аналізу статті 19, якою чітко передбачено таку умову втрати громадянства України як добровільне набуття громадянством України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави звернувся із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави [8, п. 1 ч. 1 ст. 19].

Варто наголосити, що чинним Законом про громадянство не передбачається настання юридичної відповідальності за множинне громадянство. Більше того, відсутня навіть законодавча заборона особам із множинним громадянством брати участь у політичному житті держави — обирати і бути обраними у представницькі органи влади та місцевого самоврядування. Такі особи можуть займати керівні посади в Офісі Генерального прокурора України, Національній поліції, інших правоохоронних органах тощо.

Цікавою є думка І. Софінської, що громадяни України, які є службовцями органів публічної влади, правоохоронних органів і здійснюють державно владні повноваження, мають доступ до державної безпеки, скарбниці й таємниці, по-перше, не можуть бути біпатридами, по-друге, повинні бути винятково громадянами України за народженням, а не набути громадянство України у зв'язку з натуралізацією [10]. На доказ цієї тези І. Софінська наводить інформацію на підставі даних щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році», а саме, протягом 2017 року «виявлено 441 факт набуття іноземного громадянства представниками (органів публічної влади) державних органів та органів місцевого самоврядування, насамперед із числа секретносів (осіб, які мали доступ до державної таємниці)». Вважаємо, що врахування позиції І. Софінської могло б сприяти вирішенню багатьох питань державного-політичного значення в інтересах українського народу.

Питання вірності осіб з подвійним (множинним) громадянством, які є службовцями органів публічної влади держави одного зі своїх громадянств, створює нові сучасні виклики щодо цінностей, патріотизму й національної безпеки в Європі та світі [13].

Тож цілком підтримуємо позицію, що обставина набуття множинного громадянства можновладцями може і буде призводити до завдання шкоди національним інтересам нашої держави.

Як вже було зазначено вище, наразі на розгляді парламенту перебуває законопроект «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України». Метою прийняття цього проекту Закону України є актуалізація положень законодавства у сфері міграції, громадянства, зокрема підстав і порядку набуття та припинення громадянства України, а також удосконалення правового регулювання питань щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які у складі Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів формувань, беруть участь у захисті незалежності та територіальної цілісності України, членів їх сімей [10].

Звертаємо увагу на те, що бачення законотворця принципу єдиного громадянства (стаття 2 законопроекту) збігається із наративом, викладеним у чинному Законі України «Про громадянство України», проте практична реалізація цього принципу є діаметрально протилежною до діючої норми, що викладена у статті 2 Закону про громадянство.

Вважаємо, що одним із негативних аспектів проекту Закону України є узаконення множинного громадянства всупереч нормам Конституції України. Зокрема, статтею 20 законопроекту видозмінено підстави втрати громадянства України з правовим акцентом до легалізації можливого біпатризму. А саме, пунктом 1 статті передбачено можливість втрати громадянства України у зв'язку із добровільним набуттям громадянством України громадянства держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, або громадянства (підданства) іншої держави, яка не визначена як держава, громадяни (піддані) якої набувають громадянство України у спрощеному порядку, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття [10].

Зі змісту даної норми вбачається, що у випадку набуття громадянством України громадянства держави, яка визначена як держава, громадяни (піддані) якої набувають громадянство України у спрощеному порядку (вичерпний перелік таких країн наведений у п. 7 частини 1 статті 1 проекту), громадянство України останній не втратить, що призведе до наявності у нього множинного громадянства.

На доказ цього можемо навести частину 1 статті 17 проекту Закону України щодо спрощеного порядку набуття громадянства України іноземцями, які є громадянами країн, зазначених у пункті 7 частини 1 статті 1. Такі особи під час набуття громадянства України лише мають подати декларації про визнання себе громадянином України. Документів про відмову чи вихід з попереднього громадянства від них не вимагається [10].

Зазначене аж ніяк не відповідатиме нормам Конституції України, якими задекларовано принцип єдиного громадянства. Крім того, відповідно до змісту згаданої вище статті Конституції України

законами мають визначатись тільки підстави набуття і припинення громадянства України, але не конституційний принцип єдиного громадянства, що знайшов своє відображення у відповідній статті Основного Закону.

Отже, прийняття проекту Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» у нинішній редакції до розгляду Конституційним Судом України справи щодо офіційного тлумачення статті 4 Конституції України може призвести до правової колізії майбутнього рішення Конституційного Суду із цим Законом.

Висновки. Таким чином, враховуючи реалії сьогодення, у зв'язку із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року російської федерації в Україну, що стало можливим, у тому числі, через широке сприяння та допомогу громадян України, в яких наявне громадянство Росії, зазначені положення Закону потребують змін.

З метою підвищення рівня національної безпеки, захисту державного суверенітету країни, попередження витоку таємної інформації та державної таємниці тощо, в обов'язковому порядку має бути

передбачена заборона біпатридам займати відповідні посади у правоохоронних органах, судах, органах державної влади та місцевого самоврядування. Сьогодні така заборона, як було сказано вище, передбачена виключно для вузького кола державних службовців (див. ст. 84 Закону України «Про державну службу»).

Вважаємо, що мають бути розроблені та реалізовані у нормах закону дієві заходи юридичної відповідальності для посадовців, які, при зайнятті в державних органах чи органах місцевого самоврядування відповідних посад (проходженні публічної служби), приховали факт наявності (або набуття) множинного громадянства.

Акцентуємо увагу, що прийняття проекту Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» в теперішній редакції може бути передчасним з огляду на розгляд Конституційним Судом України справи про офіційне тлумачення статті 4 Конституції України щодо поняття існування єдиного громадянства України та виявлених суперечностей щодо закріплення єдиного громадянства.

Література

1. Дахова І. Принцип єдиного громадянства в законодавстві та практиці України та зарубіжних країн. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 95–109.
2. Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997: Ратифікована Законом України від 20.09.2006 № 163-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 13. Ст. 359.
3. Кінаш М. Принципи громадянства: умова стабільного існування держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 4. С. 17–23.
4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Голос України*. 13.07.1996. № 128.
5. Кудрявцева О. Генезис і перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні. *Наше право*. 2015. № 2. С. 28–34.
6. *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyeni-podannya-stanom-na-31-travnya-2023-roku> (дата звернення 22.03.2024).
7. Піскун І. І. Множинне громадянство: позитивні та негативні наслідки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 401–404.
8. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Голос України*. 06.03.2001. № 42.
9. Про приєднання України до Конвенції про скорочення безгромадянства: Закон України від 11.01.2013 № 22-VII. *Голос України*. 15.02.2013. № 31.
10. Проект Закону про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. 2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43564> (дата звернення 22.03.2024).
11. Радченко О. І. Міжнародно-правовий аспект забезпечення права особи на громадянство в умовах війни та окупації територій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, ч. 3. С. 259–266.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. *Голос України*. 11.01.2005. № 3.
13. Софінська І. Засадничі сегменти громадянства та людиноцентризм: філософсько-правове опредметнення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 42–53.
14. Суржинський М. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 86–89.
15. Шемшученко Ю. Громадянство як інструмент формування національної ідентичності. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 312–318.

References

1. Dakhova I. Pryntsyp yedynoho hromadianstva v zakonodavstvi ta praktytsi Ukrainy ta zarubizhnykh krain. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. 2013. Vyp. 26. S. 95–109 [in Ukrainian].
2. Ievropeiska konventsiaa pro hromadianstvo vid 06.11.1997: Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 20.09.2006 № 163-V. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2008. № 13. St. 359 [in Ukrainian].
3. Kinash M. Pryntsypy hromadianstva: umova stabilnogo isnuvannia derzhavy. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 4. S. 17–23 [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996. *Holos Ukrainy*. 13.07.1996. № 128 [in Ukrainian].
5. Kudriavtseva O. Henezys i perspektyvy utverdzhenia ta zakhystu konstytutsiinykh prav i svobod dytyny v Ukraini. *Nashe pravo*. 2015. № 2. S. 28–34 [in Ukrainian].
6. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: ofitsiinyi vebсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-podannya-stanom-na-31-travnja-2023-roku> [in Ukrainian].
7. Piskun I.I. Mnozhynne hromadianstvo: pozytyvni ta nehatyvni naslidky. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnurishnikh sprav*. 2013. № 2. S. 401–404 [in Ukrainian].
8. Pro hromadianstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2235-III. *Holos Ukrainy*. 06.03.2001. № 42 [in Ukrainian].
9. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro skorochennia bezghromadianstva: Zakon Ukrainy vid 11.01.2013 № 22-VII. *Holos Ukrainy*. 15.02.2013. № 31 [in Ukrainian].
10. Proekt Zakonu pro deiaki pytannia u sferi mihratsii shchodo pidstav i poriadku nabuttia ta prypynnennia hromadianstva Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. 2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43564> [in Ukrainian].
11. Radchenko O.I. Mizhnarodno-pravovyi aspekt zabezpechennia prava osoby na hromadianstvo v umovakh viiny ta okupatsii terytorii. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. 2022. № 4, ch. 3. S. 259–266 [in Ukrainian].
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinyim podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) vid 02.11.2004 № 15-rp/2004. *Holos Ukrainy*. 11.01.2005. № 3 [in Ukrainian].
13. Sofinska I. Zasadnychi sehmenty hromadianstva ta liudynotsentryzm: filosofsko-pravove opredmetnennia. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2023. № 2 (26). S. 42–53 [in Ukrainian].
14. Surzhynskyi M. Hromadianstvo Yevropeiskoho Soiuzu: problemy vyznachennia. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2018. № 3. S. 86–89 [in Ukrainian].
15. Shemshuchenko Yu. Hromadianstvo yak instrument formuvannia natsionalnoi identychnosti. *Politolohichni visnyk*. 2015. Vyp. 79. S. 312–318 [in Ukrainian].

Стешенко Тетяна Віталіївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Steshenko Tatyana

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of State Building
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-2002-454X*

Саєнко Аміна Геннадіївна

*студентка факультету приватного права і підприємництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Saienko Amina

*Student of the Faculty of Private Law and Entrepreneurship
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9757

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЄДНАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З УКРАЇНОЮ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗАДЛЯ МИРУ

CURRENT ISSUES OF THE UNION OF EUROPEAN COUNTRIES WITH UKRAINE IN THE SPHERE OF LOCAL GOVERNMENT FOR PEACE

Анотація. Дана стаття розглядає ключові аспекти співпраці між європейськими країнами та Україною у контексті розвитку місцевого самоврядування з метою забезпечення миру та стабільності. В статті аналізуються актуальні виклики та можливості для співпраці у цій сфері, враховуючи історичний контекст та сучасні реалії. Автори роблять акцент на необхідності взаємодії та обміну досвідом між країнами для ефективного впровадження демократичних принципів місцевого самоврядування, що сприятиме миру та стабільності у регіоні. Це важливо для того, щоб кожна країна могла скористатися найкращими практиками інших країн, а також уникнути помилок, які вже були зроблені деякими країнами у процесі впровадження демократії на місцевому рівні. Взаємодія між країнами може включати обмін інформацією про законодавство та практику місцевого самоврядування, організацію спільних навчальних заходів та тренінгів, а також співпрацю у реалізації спільних проектів з підтримки демократії на місцевому рівні.

У статті також розглядаються конкретні приклади успішної співпраці між європейськими країнами та Україною у сфері місцевого самоврядування. Особлива увага приділяється програмам обміну досвідом, тренінгам та конференціям, які сприяють підвищенню кваліфікації керівників місцевих органів влади та сприяють впровадженню сучасних стандартів управління на місцевому рівні. Автори також відзначають важливість підтримки з боку міжнародних партнерів у зміцненні місцевого самоврядування в Україні та інших країнах, що сприятиме зміцненню демократії та миру у регіоні.

Авторами визначено в чому полягає важливість, щоб міжнародні партнери надавали фінансову та технічну підтримку для реалізації проектів з розвитку місцевого самоврядування, сприяли обміну досвідом та навчанню кадрів, а також сприяли підтримці демократичних процесів у країнах-партнерах. Такі заходи допоможуть забезпечити стабільність та мир у регіоні та сприятимуть покращенню життя громадян. Міжнародні партнери можуть надавати експертну допомогу у впровадженні сучасних підходів до місцевого управління, сприяти розвитку місцевих ресурсів та кадрів, а також підтримувати ініціативи громадянського суспільства у взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Вступ. У руслі сучасних геополітичних реалій та динаміки міжнародних відносин, питання співпраці та об'єднання країн у контексті місцевого самоврядування набувають особливого значення. У цьому контексті особливо актуальним є діалог між Європейським Союзом та Україною. Запровадження принципів європейського місцевого самоврядування

у практику українських реформ сприяє підвищенню рівня демократії, прав людини та стабільності у регіоні. Європейський досвід місцевого самоврядування може слугувати цінним джерелом для України у побудові ефективних інституцій та механізмів управління на місцевому рівні. Перед Україною стоять виклики щодо реформування системи місцевого самоврядування, зокрема у забезпеченні більшої автономії, фінансової стабільності та прозорості у владних процесах. Інтеграція з європейськими структурами може сприяти реалізації цих завдань та зміцненню демократичних засад у місцевому управлінні.

Підтримка та співпраця Європейського Союзу з Україною у сфері місцевого самоврядування має стратегічне значення для забезпечення стабільності та миру у регіоні. Спільні зусилля у цьому напрямку сприятимуть зміцненню демократії, правової держави та ефективного управління на місцевому рівні, що є важливим кроком у забезпеченні мирного та процвітаючого майбутнього для всіх громадян.

Мета. Мета статті за даною темою полягає у висвітленні актуальних аспектів співпраці та об'єднання країн Європейського Союзу та України у сфері місцевого самоврядування з метою забезпечення миру та стабільності в регіоні. Підкреслюється важливість цієї співпраці як засобу підвищення демократії, правової держави та ефективного управління на місцевому рівні, що в свою чергу сприяє загальній стабільності та розвитку регіону.

Матеріали і методи. У процесі дослідження вивчалися питання, пов'язані з місцевим самоврядуванням у контексті єднання Європейських країн з Україною для забезпечення миру. Для цього були використані наукові дослідження та документи, що регулюють цю сферу співпраці. У роботі були застосовані наукові методи, зокрема теоретичного узагальнення та аналізу, для опису складових місцевого самоврядування та визначення способів підтримки співпраці між країнами. Також використовувалися методи формалізації, аналізу та синтезу для побудови концепції співпраці у сфері місцевого самоврядування та логічного узагальнення результатів для висновків про ефективність такої співпраці для забезпечення миру та стабільності.

Результати. У рамках дослідження було проведено аналіз сучасного стану місцевого самоврядування в Європейських країнах та Україні з урахуванням їхнього потенціалу для співпраці. Результати дослідження свідчать про наявність конкретних прикладів успішної співпраці між європейськими країнами та Україною у сфері місцевого самоврядування. Особлива увага була приділена програмам обміну досвідом, тренінгам та конференціям, які сприяють підвищенню кваліфікації керівників місцевих органів влади та впровадженню сучасних стандартів управління на місцевому рівні. Зазначено також важливість підтримки з боку міжнародних партнерів у зміцненні місцевого самоврядування в Україні та інших країнах як чинник, що сприятиме зміцненню демократії та миру у регіоні. Зокрема, у результаті дослідження було виявлено, що такі програми стимулюють обмін кращими практиками та сприяють впровадженню інноваційних підходів у сфері місцевого самоврядування.

Перспективи. Перспективи у галузі співпраці європейських країн з Україною у сфері місцевого самоврядування для забезпечення миру включають розвиток інноваційних підходів та програм, спрямованих на підвищення ефективності та прозорості управління на місцях. Для досягнення цієї мети важливо забезпечити подальше поглиблення співпраці у сфері обміну досвідом, тренінгів та конференцій, які сприяють підвищенню кваліфікації керівників місцевих органів влади та впровадженню сучасних стандартів управління.

Крім того, важливим є збереження та розширення фінансової підтримки програм співпраці в сфері місцевого самоврядування з боку міжнародних та європейських партнерів. Це допоможе забезпечити стабільність та розвиток місцевих громад, а також покращити якість життя їхніх мешканців. Зокрема, можливості розвитку інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та соціального захисту на місцевому рівні можуть бути підтримані через проекти технічної допомоги та фінансування розвитку, спрямовані на зміцнення потенціалу місцевого самоврядування. Загалом, подальший розвиток співпраці між європейськими країнами та Україною у сфері місцевого самоврядування може стати важливим фактором у забезпеченні стабільності, розвитку та зміцненні миру в регіоні.

Ключові слова: єдність, європейські країни, Україна, місцеве самоврядування, мир, співпраця, обмін досвідом, програми, управління, демократія, стабільність.

Summary. The current article examines the key aspects of cooperation between European countries and Ukraine in the context of the development of local self-government in order to ensure peace and stability. The article analyzes current challenges and opportunities for cooperation in this area, taking into account the historical context and modern realities. The author emphasizes the need for interaction and exchange of experience between countries for the effective implementation of democratic principles of local self-government, which will contribute to peace and stability in the region.

The article also examines specific examples of successful cooperation between European countries and Ukraine in the field of local self-government. Special attention is paid to experience exchange programs, trainings and conferences, which contribute to the improvement of the qualifications of the heads of local authorities and contribute to the implementation of modern management standards at the local level. The author also notes the importance of support from international partners in strengthening local self-government in Ukraine and other countries, which will contribute to strengthening democracy and peace in the region.

The author determined the importance of international partners providing financial and technical support for the implementation of local self-government development projects, promoting the exchange of experience and training of personnel, and also contributing to the support of democratic processes in partner countries. Such measures will help ensure stability and peace in

the region and contribute to improving the lives of citizens. International partners can provide expert assistance in implementing modern approaches to local governance, promote the development of local resources and personnel, and support civil society initiatives in cooperation with local self-government bodies.

Introduction. In the course of modern geopolitical realities and dynamics of international relations, issues of cooperation and unification of countries in the context of local self-government are gaining special importance. In this context, the dialogue between the European Union and Ukraine is particularly relevant. The introduction of the principles of European local self-government into the practice of Ukrainian reforms contributes to increasing the level of democracy, human rights and stability in the entire region. The European experience of local self-government can serve as a valuable source for Ukraine in building effective institutions and management mechanisms at the local level. Ukraine faces challenges in terms of reforming the system of local self-government, in particular in ensuring greater autonomy, financial stability and transparency in power processes. Integration with European structures can contribute to the realization of these tasks and the strengthening of democratic foundations in local governance.

The European Union's support and cooperation with Ukraine in the field of local self-government is of strategic importance for ensuring stability and peace in the region. Joint efforts in this direction will contribute to the strengthening of democracy, the rule of law and effective governance at the local level, which is an important step in ensuring a peaceful and prosperous future for all citizens.

Purpose. The purpose of the article on this topic is to highlight the current aspects of cooperation and unification of the countries of the European Union and Ukraine in the field of local self-government in order to ensure peace and stability in the region. The importance of this cooperation as a means of promoting democracy, the rule of law and effective governance at the local level is emphasized, which in turn contributes to the overall stability and development of the region.

Material and methods. In the process of research, issues related to local self-government were studied in the context of the union of European countries with Ukraine to ensure peace. For this, scientific studies and documents regulating this sphere of cooperation were used. Scientific methods, in particular theoretical generalization and analysis, were used in the work to describe the components of local self-government and determine ways to support cooperation between countries. Methods of formalization, analysis and synthesis were also used to build the concept of cooperation in the field of local self-government and logically generalize the results to draw conclusions about the effectiveness of such cooperation to ensure peace and stability.

Results. As part of the study, an analysis of the current state of local self-government in European countries and Ukraine was carried out, taking into account their potential for cooperation. The results of the study indicate the existence of concrete examples of successful cooperation between European countries and Ukraine in the field of local self-government. Special attention was paid to experience exchange programs, trainings and conferences, which contribute to the improvement of the qualifications of the heads of local authorities and the implementation of modern management standards at the local level. The importance of support from international partners in strengthening local self-government in Ukraine and other countries as a factor that will contribute to strengthening democracy and peace in the region is also noted. In particular, as a result of the research, it was found that such programs stimulate the exchange of best practices and contribute to the implementation of innovative approaches in the field of local self-government.

Discussion. Perspectives in the field of cooperation between European countries and Ukraine in the field of local self-government to ensure peace include the development of innovative approaches and programs aimed at increasing the efficiency and transparency of local governance. To achieve this goal, it is important to ensure further deepening of cooperation in the field of exchange of experience, trainings and conferences, which contribute to the improvement of the qualifications of the heads of local authorities and the implementation of modern management standards.

In addition, it is important to maintain and expand the financial support of cooperation programs in the field of local self-government from international and European partners. This will help ensure the stability and development of local communities, as well as improve the quality of life of their residents. In particular, infrastructure, education, health and social protection development opportunities at the local level can be supported through technical assistance and development finance projects aimed at strengthening the capacity of local self-government. In general, the further development of cooperation between European countries and Ukraine in the field of local self-government can become an important factor in ensuring stability, development and strengthening of peace in the region.

Key words: unity, European countries, Ukraine, local self-government, peace, cooperation, exchange of experience, programs, management, democracy, stability.

Постановка проблеми. Для досягнення миру та стабільності необхідно активізувати обмін досвідом, розвивати партнерські зв'язки між муніципалітетами та сприяти зміцненню демократичних інститутів у країнах-партнерах. Важливо також забезпечити підтримку та допомогу в реалізації проєктів з підвищення кваліфікації та розвитку місцевого самоврядування, що сприятиме покращенню

якості життя громадян та зміцненню довіри між країнами. У контексті геополітичних змін та викликів, зокрема в Україні, питання місцевого самоврядування стає ключовим для забезпечення миру та стабільності. Співпраця з європейськими країнами у цій сфері дозволяє впроваджувати кращі практики управління, підвищувати рівень демократії та гарантувати права та інтереси місцевого

населення. Такий обмін досвідом та підтримка сприяють розвитку місцевого самоврядування, що є важливим елементом побудови миру та стабільності як у регіоні, так і в цілому світі. Однак, існують певні проблеми та виклики, які ускладнюють процес євроінтеграції України в контексті місцевого самоврядування. Вирішення цих питань потребує комплексного підходу та взаємодії між Україною та європейськими країнами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці таких вчених, як Анакіна Т., Салек-Ліпцеан П. та Ковальчук Г. [1], Грицак Л., Дурман М., Дурман О. [9; 10; 11], Серьогіна С. [12] та інших, що досліджують розвиток місцевого самоврядування в контексті європейського досвіду, вкладають значний внесок у розуміння принципів та практик організації місцевих влад у країнах Європи. Вони демонструють важливість обміну досвідом та уроків, які можуть бути взяті на замітку для покращення систем місцевого самоврядування. Проте, необхідно зазначити, що деякі аспекти співпраці європейських країн з Україною у сфері місцевого самоврядування заради забезпечення миру залишаються недостатньо вивченими. Для повного розуміння цього питання потрібно більше досліджень та аналізу конкретних випадків співпраці та їх впливу на місцеве самоврядування та міжнародні відносини в цілому.

Мета статті за даною темою полягає у висвітленні актуальних аспектів співпраці та об'єднання країн Європейського Союзу та України у сфері місцевого самоврядування з метою забезпечення миру та стабільності в регіоні. Підкреслюється важливість цієї співпраці як засобу підвищення демократії, правової держави та ефективного управління на місцевому рівні, що в свою чергу сприяє загальній стабільності та розвитку регіону.

Матеріали і методи. У процесі дослідження вивчалися питання, пов'язані з місцевим самоврядуванням у контексті єднання Європейських країн з Україною для забезпечення миру. Для цього були використані наукові дослідження та документи, що регулюють цю сферу співпраці. У роботі були застосовані наукові методи, зокрема теоретичного узагальнення та аналізу, для опису складових місцевого самоврядування та визначення способів підтримки співпраці між країнами. Також використовувалися методи формалізації, аналізу та синтезу для побудови концепції співпраці у сфері місцевого самоврядування та логічного узагальнення результатів для висновків про ефективність такої співпраці для забезпечення миру та стабільності.

Виклад основного матеріалу. Сучасні органи місцевого самоврядування, які діють в межах Конституції України та національного законодавства, виступають основою демократичної системи управління, представляючи ідею народовладдя. Жителі

територіальних громад, через обрані ними органи, здійснюють публічні функції, спрямовані на вирішення різних соціальних, культурних, екологічних та інших питань з метою задоволення потреб суспільства. Процес децентралізації в Україні підкреслює важливість підвищення ефективності управління та спроможності місцевих громад для якісного виконання функцій органів місцевого самоврядування [1, с. 65].

В цьому контексті розвиток міжнародного співробітництва та встановлення міцних партнерських зв'язків з адміністративно-територіальними одиницями іноземних держав виявляється важливим для підтримки місцевих громад у використанні кращих практик та отримання позитивного досвіду функціонування місцевого самоврядування в країнах Європи та світу. Особливу увагу потребує аспект міжнародної діяльності органів місцевого самоврядування в рамках національного та європейського законодавства. З огляду на набуття Україною статусу кандидата до вступу в Європейський Союз, це питання стає особливо актуальним, відкриваючи можливості для участі громад у програмах та ініціативах ЄС.

Зокрема, відповідно до п. 2 ст. 15 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування та їх асоціації можуть входити до відповідних міжнародних асоціацій, інших добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування [5]. Якщо взяти до уваги досвід інших міжнародних європейських країн то: «в Франції, органи місцевого самоврядування Франції мають досить широку автономію, у тому числі в налагодженні міжнародного співробітництва. Встановлення чи розірвання співробітництва із іноземними містами/провінціями може бути започатковане/припинене на підставі внесення такої пропозиції на розгляд місцевої чи регіональної ради. Або, як приклад у Німеччині зареєстровано офіційно більше 6 тисяч партнерств між містами та муніципалітетами. Кожне п'яте місто або муніципалітет мають партнерські відносини за кордоном. Шведські регіони і муніципалітети можуть самостійно налагоджувати міжнародні зв'язки на своєму рівні та укладати угоди про партнерські відносини з іноземними партнерами. Органи місцевого самоврядування не зобов'язані координувати свою міжнародну співпрацю з Міністерством закордонних справ Швеції, але у разі необхідності вони можуть звернутися за консультаціями» [2].

В Україні під час повномасштабного російського вторгнення муніципалітети зіграли важливу роль у збереженні стабільності країни. Вони змогли мобілізувати підтримку населення, перелаштувати основні соціальні послуги, допомогти в організації добровільної територіальної оборони та прийняти велику кількість внутрішньо переміщених осіб. У контексті розширення ЄС, децентралізація може

відігравати ключову роль у досягненні того, що ми називаємо «належним управлінням». Ефективне багаторівневе управління може допомогти країнам-кандидатам відповідати Копенгагенським критеріям і, таким чином, буде частиною оцінки Комісії в рамках щорічних звітів про розширення. Перший такий звіт Єврокомісія опублікує восени цього року. Особливо актуальним у контексті сьогоденної конференції є те, що місцеве самоврядування та децентралізація є важливими складовими ефективного відновлення України [4].

Місцева влада продемонструвала свою ефективність, тому U-LEAD з Європою продовжує активно підтримувати місцеве самоврядування в Україні через Проєкт «Мости довіри». Цей проєкт є одним із ключових напрямів роботи, започаткованим після початку повномасштабного вторгнення, і спрямований на відновлення та розвиток українських громад, а також на зміцнення їхніх зв'язків з європейськими муніципалітетами у контексті інтеграції до ЄС. Після початку активних воєнних дій Росії проти України кілька європейських муніципалітетів виявили солідарність та передали гуманітарну та фінансову допомогу. Ця підтримка від європейських громад-побратимів набуває особливої ваги в умовах війни. Наприклад, місцеві органи самоврядування Шауляйського району у Литві вислали 11 тон гуманітарної допомоги до Долинської громади на Франківщині. Загальна сума відправлених допомог — близько 100 тисяч євро.

Продовжуючи цей напрям роботи, проєкт «Мости довіри» сприяє розвитку місцевого самоврядування в Україні через надання консультативної, методичної та інформаційної підтримки місцевим громадам. Це допомагає вдосконалювати системи управління та надавати якісні послуги мешканцям, що є важливим чинником у підвищенні якості життя населення та зміцненні демократичних цінностей. Крім того, Проєкт «Мости довіри» сприяє зміцненню партнерських зв'язків між українськими та європейськими муніципалітетами, що сприяє обміну досвідом та впровадженню кращих практик у галузі місцевого управління. Це сприяє поглибленню інтеграції України до європейського простору та підвищенню рівня співпраці з країнами-членами ЄС [7].

Проєкт Cities4Cities United for Ukraine ініційований SKL International у партнерстві з містам Львів (Україна) та Зіндельфінген (Німеччина), виконується за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Угода «Cities4Cities» була запущена в 2022 році і виявилася дуже ефективною у вирішенні негайних потреб українських територіальних громад. Вона спрямована на сприяння як короткостроковому, так і довгостроковому співробітництву між українськими та європейськими муніципалітетами. Угода дозволяє громадам обмінюватися досвідом та кращими практиками

з управління містами, що є важливим у контексті трансформації діяльності громад для відповідності європейським стандартам. Основна ідея «Cities4Cities» полягає в тому, щоб допомогти українським муніципалітетам пристосувати свої практики та процедури до європейських стандартів та норм. Вона не лише надає можливість обміну досвідом, а й створює базу для довгострокової співпраці між муніципалітетами. Це дозволяє забезпечити сталу підтримку та розвиток громад, що є важливим чинником у підвищенні їхньої ефективності та розвитку відповідно до європейських стандартів [6]. В межах даної співпраці було надано громадою Цедри-Великі Овручу пожежний автомобіль, який служитиме для безпеки наших людей. Також додатково було підписано угоду про партнерство між громадою Цедри-Великі Овручу та Житомиром.

Взаємодія та обмін досвідом між країнами є важливим елементом для ефективного впровадження демократичних принципів місцевого самоврядування. Це сприяє розвитку взаєморозуміння та взаємопідтримки між країнами, що в свою чергу сприяє миру та стабільності у регіоні. Обмін досвідом дозволяє кожній країні вивчати кращі практики та методи управління, що можна використовувати для покращення своїх власних систем місцевого самоврядування. Крім того, це допомагає підвищити ефективність та прозорість управління, що в свою чергу сприяє розвитку демократії та зміцненню довіри між владою та громадянами. Такий обмін досвідом також сприяє вирішенню спільних проблем та викликів, з якими стикаються країни у регіоні. Шляхом спільної роботи та обміну ідеями країни можуть знаходити ефективніші та більш сталі рішення, що сприяє загальному покращенню умов життя та розвитку регіону. Вдалий приклад міжнародної співпраці продемонструвала організація Council of European Municipalities and Regions (CEMR), яка сприяє побудові єдиної, мирної та демократичної Європи, заснованої на місцевому самоврядуванні, повазі до принципу субсидіарності та участі громадян. [3].

Для ефективного впровадження демократичних принципів місцевого самоврядування і забезпечення миру та стабільності у регіоні важливо здійснювати активну взаємодію та обмін досвідом між країнами. Програми обміну досвідом, тренінги та конференції відіграють ключову роль у цьому процесі, сприяючи підвищенню кваліфікації керівників місцевих органів влади та впровадженню сучасних стандартів управління на місцевому рівні.

Ці програми створюють можливості для співпраці та обміну кращими практиками між українськими та іноземними експертами, що дозволяє вдосконалювати систему місцевого самоврядування, а також впроваджувати ефективні методи управління, спрямовані на забезпечення розвитку громад та підтримку демократичних цінностей. Така вза-

емодія сприяє підвищенню рівня довіри між населенням та органами влади, що в свою чергу сприяє зміцненню миру та стабільності у регіоні [8].

Загальний висновок полягає в тому, що співпраця та обмін досвідом між європейськими країнами та Україною у сфері місцевого самоврядування є важливим чинником для зміцнення миру та стабільності у регіоні. Ця співпраця сприяє впровадженню демократичних принципів, підвищенню рівня кваліфікації керівників місцевих органів влади, а також сприяє розвитку громад та зміцненню відносин між країнами. Важливою є також підтримка міжнародних організацій та програм, які спрямовані на підтримку реформ у сфері місцевого самоврядування в Україні, що в свою чергу сприяє стабільності та розвитку країни.

Продовжуючи, можна сказати, що взаємодія у сфері місцевого самоврядування є одним із ключових механізмів сприяння впровадженню демократичних цінностей, підвищенню ефективності управління та розвитку громад. Цей процес допомагає зближувати Україну з країнами Європейського Союзу та іншими партнерами, сприяючи стабільності та мирному співіснуванню. Надалі, важливо продовжувати розширювати цю співпрацю, розвивати програми обміну досвідом, тренінги та конференції, спрямовані на підвищення кваліфікації керівників місцевих органів влади та впровадження сучасних стандартів управління. Такий підхід сприятиме не лише миру та стабільності у регіоні, але й сприятиме розвитку громад та підвищенню якості життя населення.

Література

1. Анакіна Т., Салек-Ліпцеан П., Ковальчук Г. Проблеми та можливості залучення місцевих та регіональних органів влади до відбудови України. *Європейський комітет регіонів*. 2022. 103 с. URL: <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/Challenges%20and%20opportunities%20of%20LRAs%E2%80%99%20involvement%20in%20the%20reconstruction%20of%20Ukraine/QG0422023ENN.pdf> (дата звернення: 23.03.2024).
2. Інформація про досвід у сфері регулювання міжнародного співробітництва на рівні міст та муніципалітетів деяких зарубіжних країн та країн ЄС. URL: <https://tinyurl.com/35nzadr5> (дата звернення: 24.03.2024)
3. Introducing CEMR. *Local and regional Europe*. URL: https://www.ccre.org/en/article/introducing_cemr (дата звернення: 24.03.2024)
4. Бровдій Я. «Мости довіри»: Як громади ЄС та України будують партнерства. *U-Lead*. 2022. URL: <https://ulead.org.ua/news/57> (дата звернення: 24.03.2024).
5. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 23.03.2024).
6. *Cities4Cities | United4Ukraine*. URL: <https://cities4cities.eu/pro-nas/> (дата звернення: 24.03.2024).
7. The Conference «Local Self-Government — the Basis of European Integration and Restoration of Ukraine» brought together more than 500 participants from Ukraine and abroad. *Асоціація міст України: вебсайт*. 2023. URL: <https://auc.org.ua/novyna/conference-local-self-government-basis-european-integration-and-restoration-ukraine-brought> (дата звернення: 23.03.2024).
8. Україна і Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. *Постійне представництво України при Раді Європи: вебсайт*. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-i-kongres-miscevih-i-regionalnih-vlad-radiyevropi> (дата звернення: 24.03.2024).
9. Грицак Л.Б., Дурман М.О., Дурман О.Л. Співпраця міжнародних та вітчизняних неурядових організацій при підготовці управлінців та депутатів місцевих рад. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2021. № 6. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16414749333360.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).
10. Дурман М.О., Дурман О.Л., Грицак Л.Б. Оцінка ефективності інвестицій від освітніх програм міжнародної технічної допомоги та їх вплив на соціально-економічний розвиток України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 2. С. 120–126. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/281/282> (дата звернення: 24.03.2024).
11. Грицак Л.Б., Дурман М.О. Місцеве самоврядування в системі публічного управління. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2022. № 4. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16569343036233.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).
12. Серьогіна С.Г. Напрями вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в аспекті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 43–48. URL: <https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/JNALSV-43-48.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).

References

1. Anakina T., Salek-Liptsean P., Kovalchuk H. Problemy ta mozhlyvosti zaluchennia mistsevykh ta rehionalnykh orhaniv vlady do vidbudovy Ukrainy. *Yevropeyskiy komitet rehioniv*. 2022. 103 p. URL: <https://cor.europa.eu/en/>

engage/studies/Documents/Challenges%20and%20opportunities%20of%20LRAs%E2%80%99%20involvement%20in%20the%20reconstruction%20of%20Ukraine/QG0422023ENN.pdf.

2. Informatsiia pro dosvid u sferi rehuliuвання mizhnarodnoho spivrobitnytstva na rivni mist ta munitsypalitetiv deiakykh zarubizhnykh krain ta krain Ye S. URL: <https://tinyurl.com/35nzadr5> [in Ukrainian].

3. Introducing CEMR. *Local and regional Europe*. URL: https://www.ccre.org/en/article/introducing_cemr.

4. Brovdii Ya. “Mosty doviry”: Yak hromady YeS ta Ukrainy buduut partnerstva. *U-Lead*. 2022. URL: <https://u-lead.org.ua/news/57> [in Ukrainian].

5. Pro mistseve samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. *The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*. 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> [in Ukrainian].

6. *Cities4Cities | United4Ukraine*. URL: <https://cities4cities.eu/pro-nas/> [in Ukrainian].

7. The Conference “Local Self-Government — the Basis of European Integration and Restoration of Ukraine” brought together more than 500 participants from Ukraine and abroad. *Association of Cities of Ukraine: website*. 2023. URL: <https://auc.org.ua/novyna/conference-local-self-government-basis-european-integration-and-restoration-ukraine-brought>.

8. Ukraine and the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. *Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe: website*. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-i-kongres-miscevih-i-regionalnih-vlad-radi-yevropi> [in Ukrainian].

9. Hrytsak L.B., Durman M.O., Durman O.L. Cooperation of international and domestic non-governmental organisations in the training of managers and deputies of local councils. *Electronic scientific publication “Public Administration and National Security”*. 2021. № 6. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16414749333360.pdf> [in Ukrainian].

10. Durman M.O., Durman O.L., Hrytsak L.B. Assessment of the effectiveness of investments from educational programmes of international technical assistance and their impact on the socio-economic development of Ukraine. *Investments: practice and experience*. 2022. № 2. P. 120–126. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/281/282> [in Ukrainian].

11. Hrytsak L.B., Durman M.O. Local self-government in the system of public administration. *Electronic scientific publication “Public Administration and National Security”*. 2022. № 4. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16569343036233.pdf> [in Ukrainian].

12. Serogina S.G. Directions of improvement of legal regulation of local self-government in the aspect of European integration. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2016. № 3. P. 43–48. URL: <https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/JNALSV-43-48.pdf> [in Ukrainian].

Стешенко Тетяна Віталіївна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Steshenko Tatyana

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of State Building
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-2002-454X*

Чепурний Антон Сергійович

*студент факультету приватного права та підприємництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Chepurnyi Anton

*Student of the Faculty of Private Law and Entrepreneurship
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9758

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У США ТА В УКРАЇНІ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT SYSTEM IN THE USA AND IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Система місцевого самоврядування є основоположним елементом демократичного управління та публічної адміністрації у багатьох країнах світу. Вона не тільки наближає процес прийняття рішень до місцевого населення, але й підвищує ефективність та відповідність управління безпосереднім потребам та перевагам громад. Цей порівняльний аналіз занурюється у деталі місцевого самоврядування у двох відмінних політичних системах: Сполучених Штатах Америки (США) та Україні. Сьогодні перед системою місцевого самоврядування в Україні стоїть багато викликів і проблем, тому порівняння двох правових систем у цій сфері відкриває широкі перспективи щодо імплементації універсальних та унікальних елементів місцевого самоврядування, для поліпшення і оптимізації нашого муніципального законодавства. Особливу увагу в даній роботі буде приділено аналізу структурної організації, законодавчої бази, механізмів взаємодії з центральною владою та ролі громадянського суспільства в процесах місцевого самоврядування.

Мета: Метою дослідження є опис системи органів місцевого самоврядування у Сполучених Штатах Америки і також виокремлення найбільш вдалих практик американського законодавства у сфері муніципального управління, які доцільно імплемувати у систему українського законодавства та політичної культури.

Матеріали та методи: Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти Сполучених Штатів Америки у сфері місцевого самоврядування; 2) нормативно-правові акти у системі законодавства України, що регулюють відносини у сфері місцевого самоврядування; 3) праці вітчизняних авторів, які проводили детальний науковий аналіз організації системи муніципального управління в США та в Україні.

В процесі дослідження було використано наступні наукові методи: аналіз та порівняння (для опису правового регулювання системи місцевого самоврядування в Україні та США), системний підхід та класифікація (для більш детального опису особливостей муніципального управління в США), а також метод індукції (для надання обґрунтованих висновків та оцінок стосовно порівняння).

Ключові слова: місцеве самоврядування, порівняльний аналіз, муніципальне управління, громадська участь, Україна, США.

Summary. Introduction. The system of local self-government is a cornerstone of democratic governance and public administration in many countries around the world. It not only brings the decision-making process closer to the local population but also enhances the efficiency and appropriateness of governance to the direct needs and preferences of the communities. This comparative analysis delves into the details of local self-government in two distinct political systems: the United States of America (USA) and Ukraine. Today, the system of local self-government in Ukraine faces many challenges and problems, therefore, comparing the two legal systems in this sphere opens wide perspectives regarding the implementation of universal and unique elements of local self-government, to improve and optimize our municipal legislation. Special attention in this work will be given to the analysis of structural organization, legislative base, mechanisms of interaction with the central government, and the role of civil society in the processes of local self-government.

Purpose: The aim of the research is to describe the system of local self-government bodies in the United States of America and also to identify the most successful practices of American legislation in the field of municipal management, which are appropriate to implement in the system of Ukrainian legislation and political culture.

Materials and Methods: The research materials include: 1) normative legal acts of the United States of America in the field of local self-government; 2) normative legal acts in the system of legislation of Ukraine regulating relations in the field of local self-government; 3) works of domestic authors who conducted a detailed scientific organization of the system of municipal management in the USA and Ukraine.

In the course of the research, the following scientific methods were used: analysis and comparison (for describing the legal regulation of the system of local self-government in Ukraine and the USA), a systematic approach and classification (for a more detailed description of the peculiarities of municipal management in the USA), as well as the method of induction (for providing reasoned conclusions and evaluations regarding the comparison).

Key words: local self-government, comparative analysis, municipal management, public participation, Ukraine, USA.

Постановка проблеми. Україна як держава є одним з найбільших культурних та політичних феноменів у світі, це не просто країна, яка розташована в центрі Європи, це держава, яка утворена на зіткненні геополітичних систем, таких як європейська (яку можна поділити на англо-саксонську і ватиканську), азійська та османська, а також є спадкоємницею одного з наймогутніших державних утворень — Київської Русі. На початку ХХ ст. в результаті прямої взаємодії з різними культурними та політичними системами наша держава зазнавала значного впливу, в результаті чого Україна була сформована як полікультурна та багатонаціональна держава з різними правовими системами, які серйозно відрізнялися в залежності від території.

Проаналізувавши історію різних країн ми дійдемо висновку, що в контексті багатокультурності та гнучкості системи місцевого самоврядування найподібнішими до нас є Сполучені Штати Америки, політична культура яких також формувалася під тиском війни за незалежність проти колоніальної імперії з одного боку і необхідності узгодження різних етнічних та правових систем з іншого. Саме тому для цієї порівняльної характеристики були обрані США і метою цієї статті є визначення найефективніших правових, політичних, культурних та соціальних реформ, які можуть бути залучені у систему українського місцевого самоврядування з метою покращення якості роботи муніципальних органів, більшого залучення громадськості, та збільшення продуктивності роботи цих органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці таких вчених, як Н.В. Мішина [8; 9], О.В. Чапля [10], Л.Р. Михайлишин [11], Д.В. Співак [12],

В.С. Олійник, В.В. Олійник, Н.О. Шумний [13], І.Л. Георгізова [14] та інших, що досліджують розвиток місцевого самоврядування в контексті наукового та практичного досвіду, вкладають значний внесок у розуміння принципів та практик організації місцевих влад у США. Вони демонструють важливість обміну досвідом які можуть бути взяті на замітку для покращення систем місцевого самоврядування в Україні. Необхідно зазначити, що деякі аспекти співпраці США з Україною у сфері місцевого самоврядування залишаються недостатньо вивченими. Для повного розуміння цього питання потрібно більше досліджень та аналізу конкретних випадків співпраці та їх впливу на місцеве самоврядування та міжнародні відносини в цілому.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування у Сполучених Штатах Америки регулюється на рівні штатів, і не існує єдиного федерального закону, який би безпосередньо регламентував всі аспекти місцевого самоврядування в кожному штаті. Відповідно, кожен штат має свої конституцію та законодавство, які встановлюють основні принципи та правила функціонування місцевих органів влади. Однак, можна виділити декілька загальних типів нормативно-правових актів, що регулюють місцеве самоврядування в різних штатах. В першу чергу це Конституції різних штатів. Для правової системи Америки характерно, що кожен штат має свою конституцію, яка закладає основні принципи управління та регулює структуру місцевого самоврядування. Як приклади можна привести Конституцію штату Каліфорнія про уряд місцевих органів, зокрема, розділ, відомий як «The California Government Code» і Конституцію штату Вашингтон [1; 2]. Ці акти детально опису-

ють повноваження та обмеження місцевих урядів, включаючи міста, графства та інші муніципальні об'єднання. Наступний тип актів, які регулюють місцеве самоврядування у США це закони штатів (State Statutes). У штатах приймаються закони, які детально регулюють різні аспекти місцевого самоврядування, включаючи створення місцевих органів влади, фінансування, їхні повноваження, тощо. Прикладом закону штату, що регулює місцеве самоврядування в США, є Закон штату Нью-Йорк про муніципальні корпорації (New York State Municipal Home Rule Law) [3]. Цей закон надає муніципалітетам в штаті Нью-Йорк повноваження ухвалювати місцеві закони щодо питань, які є унікальними для їхньої громади, за умови, що ці закони не суперечать державному чи федеральному законодавству. Також джерелом права яке регулює місцеве самоврядування можуть виступати Хартії самоврядування (англійською «Home Rule Charters»). Деякі муніципалітети і округи мають хартії самоврядування, завдяки яким вони отримують більше автономії від штатного уряду. Хартії визначають структуру місцевого уряду та надають повноваження для прийняття місцевих законів. Один з відомих прикладів хартії самоврядування — це Хартія міста Лос-Анджелес (Charter of the City of Los Angeles) [4]. Вона була прийнята в 1999 році і вступила в силу в 2000 році. Ця хартія надає структуру управління містом, описує повноваження міського мера, міської ради, контролера та інших місцевих органів влади. Вона також встановлює правила для місцевих виборів, фінансів, а також процедури для внесення змін до хартії. Ще одним джерелом можуть виступати муніципальні кодекси (Municipal Codes). Це збірки місцевих законодавчих актів, прийнятих муніципалітетами для регулювання різних аспектів життя у конкретному муніципалітеті, таких як зонування, громадський порядок, будівельні норми тощо. Зокрема для цієї статті було досліджено Муніципальний кодекс міста Сан-Франциско (San Francisco Municipal Code) [5]. Він охоплює широкий спектр місцевих законодавчих актів, включаючи адміністративний, будівельний, податковий, поліцейський та інші кодекси. Також величезний вплив на правове регулювання місцевого самоврядування мають рішення федеральних та штатних судів, які додатково можуть тлумачити відповідні закони та хартії. Як приклад можна привести справу *South Dakota v. Wayfair, Inc.* (2018) — рішення Верховного Суду, яке дозволило штатам стягувати податок на продажі з онлайн-продавців, навіть якщо у продавця немає фізичної присутності в цьому штаті [6]. Це рішення має серйозний вплив на місцеві бюджети, так як дозволяє місцевим урядам отримувати більше доходів від онлайн-продажів.

Управління на місцевому рівні в Америці не отримало прямого висвітлення у конституції США,

адже кожен штат сам визначає свою структуру влади [7]. Фрази, що безпосередньо вказують на місцеве управління, в основному документі країни не зустрічаються. Вихідний пункт про розподіл повноважень між федеральним центром та штатами міститься в Десятій поправці, прийнятій в кінці 1791 року, яка стверджує, що всі права, не віддані федерації чи не заборонені штатам, належать самим штатам або народу. Сама Конституція не окреслює адміністративний поділ країни, лише вказуючи на штати та Федеральний округ Колумбія як юридичні одиниці. Особливу увагу слід звернути на статус округу Колумбія, що обмежений у самоврядуванні через свою унікальну роль як місця розташування федеральної столиці, що вимагає відмінностей в управлінні від інших місцевостей. З огляду на текст Конституції, не можна чітко визначити основні принципи місцевого самоврядування, проте детальний аналіз управління на штатному рівні підтверджує наявність спільних конституційних цінностей між США та Україною, як-от суверенітет народу, правова держава та демократичні принципи. Це підкріплено судовою практикою Верховного Суду США, верховного судового органу країни, що також займається конституційними питаннями.

Основний документ, що закладає фундамент правової системи Сполучених Штатів, ухвалений у 1787 році, не включає детального викладу щодо структури територіального поділу країни, крім встановлення системи штатів та особливого статусу для округу Колумбія, та не розглядає питання управління на місцевому рівні [7]. Варто підкреслити, що локальне самоврядування в США має багатоваріантність форм та відмінності в залежності від штату, оскільки питання організації місцевої влади лежать у їхній виключній компетенції. Слід зазначити, що в країні існує декілька категорій населених місць, включаючи великі міста (сіті), муніципалітети (бургі), малі містечка (тауни), громади та села (вілліджи), а також більші адміністративні одиниці, що охоплюють кілька населених місць — наприклад, графства, а також унікальні структури, як у штатах Аляска та Луїзіана. Окрім того, міське управління присутнє в графствах більшості штатів, за виключенням декількох винятків, і які складаються як з міських, так і сільських населених пунктів. В деяких випадках сільські зони можуть бути визначені як «тауншипи», акцентуючи на їх об'єднанні для самоуправління. Це вказує на значну площу таких одиниць, низьку щільність населення та переважно сільський спосіб життя. Іноді відбувається об'єднання міста та графства для поліпшення управління, що вказує на велику площу таких одиниць, високу щільність населення та міський спосіб життя.

У різних дослідницьких роботах, присвячених механізмам місцевого управління у Сполучених

Штатах, часто використовуються терміни «муніципалітет» та «муніципальна корпорація» як взаємозамінні, позначаючи місцеві адміністративні одиниці, що пройшли процедуру інкорпорації. Основна перевага інкорпорації для таких одиниць полягає в отриманні додаткових повноважень для самостійного управління, на відміну від тих, що залишаються поза межами інкорпорації. Під час процесу інкорпорації, адміністративній одиниці надається «гомруль» — спеціальний правовий статус, що дозволяє муніципалітетам створювати власні законодавчі акти або управлінські хартії. Ці хартії діють як місцеві закони, обмежені територією муніципалітету. Варто зазначити, що адміністративне управління в сільських районах здебільшого зосереджене на рівні графств. Деякі штати делегують повноваження графствам цілком, тоді як інші поділяють графства на менші одиниці, такі як тауни і тауншипи. Ці менші одиниці, хоч і не мають статусу інкорпорованих, часто отримують визнання від державних законодавчих органів за виконання певних самоврядних функцій, схожих на ті, що зазвичай призначені для муніципальних корпорацій, і тому їх називають «квазікорпораціями».

Рішення про створення муніципалітетів часто викликане двома основними факторами: невдоволенням якістю наданих послуг серед населення та стремлінням громадян активніше залучатися до управління місцевими справами. Специфіку муніципального управління в Сполучених Штатах можна розглядати в контексті різних типів територій: райони з декількома населеними пунктами (графства), міста, села та федеральний округ Колумбія, де знаходиться Вашингтон. Важливо згадати, що у фундаментальному законі США Вашингтон не зазначений як столиця, але згідно з поправкою 1961 року (23 стаття), Округ Колумбія визначений як локація для розміщення федерального уряду. Управління в столиці має унікальні аспекти, відрізняючись від інших адміністративних одиниць країни [7]. Особливості столичного муніципального управління у США можуть бути релевантні для Києва, з огляду на унікальний характер обох столиць, проте це питання виходить за рамки даної наукової статті. Що стосується управлінських структур в об'єднаних тауншипах та містечках, вони мають схожість із тими, що діють у містечках, а в об'єднаних районах (графствах) та містах — із міськими структурами.

Треба підкреслити, що даний огляд механізмів муніципального керування не буде всеохоплюючим. Він зосереджуватиметься виключно на інституціях муніципального управління, що мають широкий спектр повноважень. В контексті України, усі органи місцевого самоврядування мають загальний характер компетенції, що робить американський досвід особливо привабливим

для вивчення з метою потенційного застосування. Водночас у США існують муніципальні органи із спеціалізованою сферою відповідальності, зокрема шкільні райони та спеціалізовані райони, створені поза рамками адміністративного поділу країни. Більшість досліджень у галузі муніципального управління в США ігнорують ці райони, однак дослідження Н. В. Мішиної становить значний виняток, оскільки вона детально розглянула цю тематику [8]. Зокрема, Н. В. Мішина вказала, що у США:

по-перше, віддається перевага створенню органів із спеціалізованою компетенцією не пов'язаним із адміністративним поділом і спрямованим на надання додаткових послуг, покращення якості існуючих сервісів, мінімізацію політичного впливу у певних сферах діяльності та обходження фінансових обмежень, характерних для органів загальної компетенції;

по-друге, шкільні райони відповідають за керування та фінансування освітніх установ, окрім приватних, тоді як спеціалізовані райони забезпечують послуги з водопостачання, обслуговування лікарень, кладовищ, бібліотек, доріг, парків, зон відпочинку, аеропортів та інших. Більшість із них зосереджені на одній конкретній послуді, хоча деякі пропонують кілька пов'язаних сервісів. Кількість таких спеціалізованих районів постійно збільшується.

Переглядаючи історію та еволюцію шкільних районів та спеціалізованих територіальних одиниць, ми можемо зробити наступні спостереження. Початки створення шкільних районів сягають до 1766 року у штаті Коннектикут, після чого ця практика розповсюдилася на більшість території Сполучених Штатів. До 1942 року налічувалося 108,597 таких районів, але з часом, через процеси оптимізації та злиття, їхня кількість значно зменшилася — більше, ніж у сім разів. Це зменшення було зумовлено потребою адаптації освітньої системи до сучасних вимог, зокрема, у сільських районах, де дрібні шкільні райони не завжди могли забезпечити належне обладнання, лабораторії, спортивні засоби та інше необхідне для якісної освіти.

Що ж до спеціалізованих районів, то їхня кількість, у порівнянні з 1942 роком, коли їх було 8,299, значно зросла. Цікавим є той факт, що багато новостворених муніципальних об'єднань в США, особливо після 1950 року, на відміну від старих міст, не виконують багато традиційних міських функцій. Натомість вони звертаються за відповідними послугами до спеціалізованих районів, округів, інших муніципальних організацій або навіть до приватних компаній.

У контексті Сполучених Штатів, необхідно також врахувати організаційно-правові структури як шкільних, так і спеціалізованих районів. Згідно

з узагальненням Н.В. Мішиної, існують паралелі між організаційними формами цих двох типів районів [9, с. 121–122]. Н.В. Мішина визначила, що як для шкільних, так і для спеціалізованих районів характерні дві основні організаційно-правові форми управління: колегіальна форма та модель «колегія — суперінтендант». Це вказує на існування спільних управлінських принципів та підходів у різних сферах муніципального управління в США, незалежно від специфіки та області діяльності.

В контексті муніципального управління Сполучених Штатів Америки, яке включає в себе управлінські структури з універсальними повноваженнями, науковці пропонують різноманітні класифікації та термінології для опису основних моделей управління. Різні автори виділяють і називають ці моделі неоднаково, вносячи вклад у формування загальноприйнятого переліку.

Одним з досліджень, яке варто відзначити, є аналіз, представлений О.В. Чаплею [10], який визначає три ключові традиційні моделі місцевого самоврядування у США, сформовані внаслідок історичного розвитку. Ці моделі включають: модель «мер і рада», модель «рада і менеджер», а також комісійну модель управління. Серед них, найбільш традиційною вважається модель «мер і рада». О.В. Чапля підкреслює, що ці назви є широко вживаними у сучасній правовій літературі, відображаючи загальноприйняте розуміння муніципальних управлінських структур.

Л.Р. Михайлишин [11], з іншого боку, концентрує свою увагу не стільки на юридичних формах місцевого самоврядування, скільки на конкретних формах організації виконавчих органів в міських умовах США. Вона виділяє аналогічні трьом основні моделі: «рада і мер», «рада і менеджер», та комісійний устрій, зазначаючи, що ці моделі є фундаментальними в структурі управління американськими містами.

Обидва дослідники, хоча й виходять з різних наукових позицій, вказують на важливість розуміння структурних особливостей місцевого управління у Сполучених Штатах. Їхні роботи дозволяють глибше зрозуміти, як історичний розвиток та практичний досвід вплинули на формування управлінських моделей, які зараз є основою для муніципального управління в країні.

Ці форми управління відображають різні підходи до розподілу влади та відповідальності між виборними посадовими особами та професійними управлінцями. Ось короткий огляд трьох основних форм:

1. Форма «Рада-Мер» (Mayor-Council). Це одна з найпоширеніших форм місцевого самоврядування, яка передбачає наявність мера як виборної посадової особи, який виконує як виконавчі, так і представницькі функції, та міської ради, яка

відповідає за законодавчу владу. Ця форма існує у двох варіантах:

– «Сильний мер»: Мер має широкі виконавчі повноваження, включно з правом вето щодо рішень міської ради, призначенням керівників місцевих департаментів та, зазвичай, контролем над міським бюджетом.

– «Слабкий мер»: Міська рада має більше повноважень у виконавчій сфері, включаючи призначення керівників департаментів та, іноді, управління бюджетом. Мер виконує переважно представницькі та деякі виконавчі обов'язки.

2. Форма «Рада-Менеджер» (Council-Manager). У цій формі управління виконавчі обов'язки делеговано професійному міському менеджеру, якого призначає міська рада. Мер, як правило, обирається серед членів міської ради та виконує переважно представницькі функції. Основні обов'язки міського менеджера включають:

- виконання політик, визначених міською радою;
- призначення та звільнення співробітників муніципалітету;
- підготовка міського бюджету та звітів про його виконання;
- керівництво щоденною діяльністю муніципалітету.

3. Комісійна модель (Commission). Ця форма управління передбачає, що виконавчу владу в муніципалітеті здійснює комісія, члени якої обираються громадянами. Кожен член комісії очолює окремий департамент муніципалітету та водночас виконує законодавчі функції разом з іншими членами комісії. Така модель була популярною на початку 20-го століття, але з часом втратила свою популярність на користь більш ефективних форм управління.

Кожна з цих форм має свої переваги та недоліки, вибір конкретної моделі залежить від історичних, політичних, економічних та соціальних особливостей місцевої громади.

Також варто додати, що доволі широко про особливості місцевого самоврядування у різних країнах, зокрема й у США, описано у статті Співака Д.П., а саме: «Основними рисами Англосаксонська моделі місцевого самоврядування є: відносна самостійність її від центральної державної влади, незалежність від уряду в рішенні багатьох питань місцевого життя; відсутність на місцях представника держави. Ця модель дозволяє місцевому населенню і його представницьким органам здійснювати всеохоплюючий контроль за діяльністю осіб і муніципальних радників по всіх питаннях місцевого життя, особливо у фінансах, їхній витраті, в адміністративній діяльності виконавчої влади, працівники якої в повному своєму складі (включаючи її главу) є найманими, одержують платню від муніципалітету» [12, с. 116].

Система управління на рівні графств у Сполучених Штатах заслуговує на детальний аналіз.

Це питання розглядається у науковій статті Олійника В. С., Олійника В. В. та Шумного Н. О., де вони відзначають, що: «Створення і функціонування місцевих органів влади в США регулюються виключно законодавством штатів, яке історично мало тенденцію до надання громадянам широкої свободи самоврядування. Найбільш поширеною адміністративною одиницею в складі штату традиційно є графство. Рада графства і основні посадові особи обираються населенням. На рівні влади округу здійснюється контроль за станом місцевих доріг, утриманням місць ув'язнення, лікарень, рекреаційних зон тощо» [13, с. 107]. В американському контексті, графство (відоме як «county») представляє собою ключовий елемент місцевої влади, що діє як адміністративно-територіальна ланка, розташована між штатом та місцевими громадами. Головними завданнями графств у США є виконання адміністративних функцій на території штату та надання послуг на місцевому рівні, включаючи освіту, догляд за дорогами, забезпечення громадської безпеки через шерифські відділення, управління земельними ресурсами, охорону здоров'я, соціальні послуги тощо.

Структура управління в графствах включає:

Виконавчий орган графства (County Executive). У графствах з великою кількістю населення може бути встановлена посада голови графства або виконавчого директора, який відповідає за денне управління та виконавчу владу.

Законодавчий орган (County Board/Council). Більшість графств мають раду або комісію, що здійснює законодавчі повноваження, зокрема, прийняття місцевих законів, бюджету та інших регулятивних актів. Члени ради можуть бути обрані шляхом загальних виборів або представляти конкретні райони графства.

Шериф. У багатьох графствах шериф відіграє ключову роль у забезпеченні правопорядку та керуванні в'язничними установами, будучи обраним населенням графства.

Інші виборні посади. В залежності від конкретного графства можуть існувати інші виборні посадові особи, такі як казначей, реєстратор, судді, кожна з яких має власну сферу відповідальності.

Структура муніципального управління графствами може суттєво варіюватися в залежності від штату та навіть в рамках одного штату, відображаючи різницю у функціях та обсязі відповідальності. Графства активно співпрацюють з містами та селищами на своїй території, особливо у питаннях, що стосуються надання послуг та розвитку інфраструктури. Система муніципального управління в графствах Сполучених Штатів представляє собою складну та багатоаспектну структуру, адаптовану до конкретних потреб і умов місцевих громад.

Також доцільним є описати більш широко, як здійснюється участь громадян у системі місцевого

самоврядування в Сполучених Штатах Америки — це фундаментальний принцип демократії, який забезпечує легітимність та ефективність управління на місцевому рівні. Выборчий процес та механізми громадської участі відіграють ключову роль у формуванні місцевих органів влади та впливі на рішення, що стосуються місцевих громад. Це питання ґрунтовно досліджене І. Л. Георгізовою і проаналізувавши її наукову статтю та окремі акти, що регулюють порядок проведення виборів (такі як закон про право голосу (Voting Rights Act) 1965 року) можна відзначити наступне: місцеві вибори в США включають вибори мерів, членів міських рад (сільських рад), окружних комісарів, шерифів, членів шкільних рад та інших посадових осіб [14; 15]. Характер виборів може варіюватися від прямих до непрямих, залежно від конкретних законів штату та муніципалітету. Вибори можуть проводитись за більшістю голосів або за системою першості пастки, а в деяких випадках можливий другий тур виборів. Громадська участь: участь громадян у місцевому самоврядуванні в США не обмежується лише виборами. До інших форм активної участі належать:

- Участь у громадських слуханнях та засіданнях місцевих рад, де громадяни можуть висловлювати свої думки, підтримувати або виступати проти певних рішень чи проєктів.
- Робота в громадських комітетах та радах, які займаються конкретними питаннями місцевої громади, наприклад, плануванням розвитку, освітою чи збереженням навколишнього середовища.
- Ініціювання референдумів та інших форм прямої демократії, які дозволяють громадянам безпосередньо впливати на прийняття чи відхилення законодавчих актів або політик на місцевому рівні.
- Волонтерство та участь у місцевих некомерційних організаціях, які займаються різноманітними аспектами громадського життя.

Неможливо переоцінити значення участі громадян у системі місцевого самоврядування, адже це сприяє збільшенню прозорості та відповідальності місцевої влади, підвищенню якості управління та послуг, а також зміцненню демократичних основ суспільства. Громадянська активність дозволяє населенню мати реальний вплив на рішення, що впливають на їхнє життя, та сприяє формуванню відчуття власної залученості та відповідальності за місцеве самоврядування.

Україна, як країна з перехідною економікою, пройшла через значні трансформації у своїй політичній та адміністративній структурі від часу здобуття незалежності у 1991 році. Ключовими нормативно-правовими актами при дослідженні місцевого самоврядування в Україні є Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Закон України «Про

співробітництво територіальних громад» [16; 17; 18]. Однією з основних проблем, яка впродовж цього часу стояла перед Україною, була децентралізація влади та розширення повноважень місцевого самоврядування. Попри значні кроки, зроблені в напрямку децентралізації, зокрема після реформ 2014 року, місцеве самоврядування в Україні залишається доволі сильно централізованим з кількох причин. В першу чергу це пов'язано з тим, що спадщина радянської централізованої моделі управління досі впливає на структуру місцевого самоврядування в Україні. У радянські часи всі ключові рішення приймалися на центральному рівні, що залишило глибокий відбиток на адміністративні традиції країни. Це історичне навантаження ускладнює перехід до більш децентралізованої моделі управління. Також вагомим фактором є фінансова залежність місцевих бюджетів. Хоча децентралізація передбачає передачу фінансових ресурсів на місцевий рівень і з реалізацією реформи здебільшого місцеві бюджети справді отримали значно більше коштів для реалізації своїх повноважень, у реальності багато місцевих громад в Україні залишаються фінансово залежними від центрального уряду. Частка власних доходів місцевих бюджетів часто є недостатньою для покриття всіх потреб громад, що змушує їх звертатися по субвенції та дотації з державного бюджету. Важливо додати, що в Україні все ще існують суттєві обмеження місцевих повноважень. Попри формальне розширення повноважень на місцевому рівні, існують значні обмеження, які ускладнюють реалізацію місцевим самоврядуванням своїх повноважень. Це включає бюрократичні бар'єри та необхідність узгодження багатьох рішень з центральними органами влади. Одним з найбільш обтяжуючих елементів місцевого самоврядування є централізація адміністративних ресурсів. Це стосується не тільки фінансових ресурсів, але й контролю над земельними ресурсами, освітою, охороною здоров'я та іншими ключовими сферами. І також не можна не згадати про відсутність ефективних механізмів громадської участі. Незважаючи на наявність законодавчої бази для громадської участі в управлінні на місцевому рівні, на практиці ефективні механізми для реалізації цього принципу часто відсутні. Це обмежує можливість місцевих громад впливати на прийняття рішень, які безпосередньо їх стосуються. Попри значні зусилля та кроки, зроблені Україною в напрямку децентралізації, місцеве самоврядування залишається суттєво централізованим через низку структурних і системних проблем. Це включає історичну спадщину, фінансову залежність, обмеження повноважень, централізацію адміністративних ресурсів та відсутність ефективних механізмів громадської участі. Для подальшого розвитку децентралізації та зміцнення місцевого самоврядування в Україні

необхідне подальше реформування, спрямоване на зменшення централізованого контролю та збільшення автономії місцевих громад.

В Україні активно триває процес оновлення підходів до управління на місцевому рівні, в рамках якого відбувається переосмислення багатьох аспектів ведення місцевого самоврядування. Це призводить до появи все більшої різноманітності у методах вирішення місцевих питань, дозволяючи ефективніше враховувати потреби та бажання громадян, які живуть на певних територіях. Зокрема, громадяни мають змогу об'єднуватися в територіальні громади, що сприяє більш ефективному управлінню та кращій координації місцевих справ. Сучасна структура управління на місцевому рівні в Україні передбачає наступні форми організації:

- В містах та селах, а також у випадку об'єднаних територіальних громад, існує система, де ключові ролі відіграють рада та мер з широкими повноваженнями.
- На рівні районів та областей діє комісійний принцип організації управління.
- Київ, столиця України, має унікальну структуру місцевого самоврядування.

На основі американського досвіду, можна розглянути можливість запровадження альтернативних форм управління:

- Для міських та сільських громад, а також об'єднаних територіальних громад, запропонувати вибір між існуючою моделлю «рада — мер» з акцентом на сильні повноваження мера та новою можливою моделлю «рада — менеджер».
- На рівні районів та областей, пропонується варіативність між традиційною комісійною формою управління та новою моделлю «рада — мер», де мер має обмежені повноваження.

Висновок. У даному дослідженні було здійснено порівняльний аналіз систем місцевого самоврядування в Україні та Сполучених Штатах Америки, виходячи з історичного розвитку, законодавчої бази, структури управління та участі громадян у процесах місцевого самоврядування. Дослідження виявило ключові відмінності та схожості в підходах до місцевого управління в обох країнах, що має значний вплив на ефективність та демократичність управлінських процесів.

Однією з основних відмінностей є ступінь децентралізації влади. Система місцевого самоврядування в США характеризується високим рівнем децентралізації з сильними місцевими органами влади, які мають значну самостійність у вирішенні локальних питань. Натомість в Україні, хоча останні реформи спрямовані на збільшення повноважень місцевих органів, система все ще знаходиться на шляху до повної децентралізації.

Щодо структури управління, то в обох країнах існує розподіл на рівні: муніципальний (міста, селища), окружний (в Україні — райони,

в США — каунті) та штатний (в Україні — області). Проте, в США місцеве самоврядування має більш виражену автономію у вирішенні економічних, освітніх, інфраструктурних та інших питань, тоді як в Україні значна частина ресурсів і рішень все ще централізована.

В контексті участі громадян у місцевому самоврядуванні, обидві країни наголошують на важливості громадської активності та механізмів прямої демократії. Втім, в США існує більш розвинена культура громадської участі з різноманітними інструментами для впливу громадян на місцеве управління, такими як референдуми та петиції, порівняно з Україною, де такі механізми тільки починають набувати поширення.

На основі проведеного аналізу, можна зробити висновок, що обидві системи місцевого самоврядування мають свої переваги та недоліки. Система в США, будучи більш децентралізованою та зі стабільною практикою громадської участі, забезпечує міцнішу основу для ефективного управління на місцевому рівні. В той же час, Україна, реалізуючи реформи децентралізації та залучення громадян, має потенціал для підвищення ефективності та демократичності своєї системи місцевого самоврядування. Досвід США може слугувати цінним прикладом для подальшого розвитку української системи, з акцентом на зміцнення місцевої автономії, економічного самоврядування та активної участі громадян в управлінні своїми громадами.

Література

1. The Constitution of the State of California. 1879. URL: [https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=CONS&tocTitle="+California+Constitution+-+CONS](https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=CONS&tocTitle=) (дата звернення: 14.03.2024).
2. The Constitution of the State of Washington. 1889. URL: <https://law.justia.com/constitution/washington/> (дата звернення: 14.03.2024).
3. New York Consolidated Laws, Municipal Home Rule Law. 1963. URL: <https://codes.findlaw.com/ny/municipal-home-rule-law/#tid=N3D1079FE587644D3AB64A68B8CB1E373> (дата звернення: 14.03.2024).
4. Charter of the City of Los Angeles. 1997. URL: https://codelibrary.amlegal.com/codes/los_angeles/cae3fd37-c1c1-4dbb-9231-20516db8cd09/laocharter/0-0-0-1 (дата звернення: 14.03.2024).
5. San Francisco Municipal Code. URL: https://codelibrary.amlegal.com/codes/san_francisco/latest/sf_charter/0-0-0-52172 (дата звернення: 14.03.2024).
6. South Dakota v. Wayfair, Inc. 2018. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/17-494_j4el.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
7. The Constitution of the United States of America. 1787. URL: https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-Senate_Publication_103-21.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
8. Мішина Н.В. Муніципальне управління в США та в Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: порівняльно-правове дослідження: дис... канд. юр. наук: спец. 12.00.02. Одеса, 2002. 226 с.
9. Мішина Н.В. Адміністративно-територіальний устрій та організація муніципального управління у США. *Актуальні проблеми держави і права*, Одеса: Юрид. л-ра. 2005. Вип. 26. С. 116–123. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67b28c69-1afe-4231-a83e-5a01cb724e96/content> (дата звернення: 14.03.2024).
10. Чапля О.В. Щодо можливості впровадження нових організаційно-правових форм місцевого самоврядування в Україні. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 141–148. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30898/1/%D0%A7%D0%B0%D0%BF%D0%BB%D1%8F%20%D0%9E.%D0%92.%2C.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
11. Михайлишин Л. Моделі організації місцевого управління: порівняльний аналіз. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2008. Вип. 1. 11 с. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26474/lmukhaulyshyn.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
12. Співак Д.П. Сучасні теорії та моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2012. С. 112–124. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b35274da-86db-498e-971f-884c85f45b08/content> (дата звернення: 15.03.2024).
13. Олійник В.С., Олійник В.В., Шумний Н.О. Проблеми реформи місцевого самоврядування: зарубіжний досвід та українські реалії. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 104–111. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/19.pdf (дата звернення: 15.03.2024).
14. Георгізова І.Л. Виборча система в США: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. Ужгород : Гельветика, 2013. Вип. 21. Ч.ІІ, Т. 1. С. 118–121. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/853/1/%D0%92%D0%98%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%A7%D0%90%20%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%90%20%D0%92%20%D0%A1%D0%A8%D0%90.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
15. Voting Rights Act. 1965. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-350/pdf/COMPS-350.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).

16. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
18. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 34. Ст. 1167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

References

1. The Constitution of the State of California. 1879. URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=CONS&tocTitle=+California+Constitution+-+CONS>.
2. The Constitution of the State of Washington. 1889. URL: <https://law.justia.com/constitution/washington/>.
3. New York Consolidated Laws, Municipal Home Rule Law. 1963. URL: <https://codes.findlaw.com/ny/municipal-home-rule-law/#!tid=N3D1079FE587644D3AB64A68B8CB1E373>.
4. Charter of the City of Los Angeles. 1997. URL: https://codelibrary.amlegal.com/codes/los_angeles/cae3fd37-c1c1-4dbb-9231-20516db8cd09/laocharter/0-0-0-1.
5. San Francisco Municipal Code. URL: https://codelibrary.amlegal.com/codes/san_francisco/latest/sf_charter/0-0-0-52172.
6. South Dakota v. Wayfair, Inc. 2018. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/17-494_j4el.pdf.
7. The Constitution of the United States of America. 1787. URL: https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-Senate_Publication_103-21.pdf.
8. Mishina N. V. Municipal administration in the USA and in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland: a comparative legal study: *PhD thesis*. Odesa, 2002. 226 p. [in Ukrainian].
9. Mishina N. V. Administrative-territorial structure and organisation of municipal administration in the USA. *Actual problems of state and law*. 2005. Issue 26. P. 116–123. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67b28c69-1afe-4231-a83e-5a01cb724e96/content> [in Ukrainian].
10. Chaplya O. V. On the possibility of introducing new organisational and legal forms of local self-government in Ukraine. *Constitutional and Legal Academic Studies*. 2016. No. 1. P. 141–148. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30898/1/%D0%A7%D0%B0%D0%BF%D0%BB%D1%8F%20%D0%9E.%D0%92.%2C.pdf> [in Ukrainian].
11. Mykhailyshyn L. Models of local governance organisation: comparative analysis. *Scientific Bulletin “Democratic Governance”*. 2008. Issue 1. 11 p. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26474/lmykhaylyshyn.pdf> [in Ukrainian].
12. Spivak D. P. Modern theories and models of local self-government. *Actual problems of politics: a collection of scientific papers*. National University “Odesa Law Academy”, 2012. P. 112–124. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b35274da-86db-498e-971f-884c85f45b08/content> [in Ukrainian].
13. Oliynyk V. S., Oliynyk V. V., Shumnyi N. O. Problems of local self-government reform: foreign experience and Ukrainian realities. *Law and Society*. 2020. № 2. P. 104–111. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/19.pdf [in Ukrainian].
14. Georgizova I. L. Electoral system in the United States: advantages and disadvantages. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series: Law*. Uzhhorod: Helvetica. 2013. Issue 21. Part II, Vol. 1. P. 118–121. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/853/1/%D0%92%D0%98%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%A7%D0%90%20%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%90%20%D0%92%20%D0%A1%D0%A8%D0%90.pdf> [in Ukrainian].
15. Voting Rights Act. 1965. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-350/pdf/COMPS-350.pdf>.
16. Constitution of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
17. On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine of 21.05.1997 No. 280/97-ВР. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> ([in Ukrainian]).
18. On cooperation of territorial communities. Law of Ukraine of 17.06.2014. № 1508-VII. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [in Ukrainian].

УДК 343.235.4; 343.7

Винник Анна Олегівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Львівський державний університет внутрішніх справ

Vynnyk Anna
PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0001-8141-531X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9710

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ПІД ЧАС ВРУЧЕННЯ ПОВІСТОК CRIMINAL LEGAL ASSESSMENT OF THE ACTIONS OF THE EMPLOYEES OF THE TERRITORIAL RECRUITMENT CENTERS DURING THE DELIVERY OF SUMMONS

Анотація. Популяризація військової служби особливо в умовах війни є одним із найважливіших напрямків державної політики. Разом із цим, демократичні суспільства вирізняються дотриманням основоположних прав та свобод людини незалежно від того у яких турбулентних умовах свого існування вони перебувають. Вігтак, сьогодні, коли ми маємо справу із проявами середньовічних методів встановлення влади та захоплення міжнародно-визнаних територій нашої держави з боку РФ, саме те яким чином чинні державні інституції реагують на цю збройну агресію, які політичні, економічні та соціальні трансформації відбуваються в нашій державі, а також якими методами забезпечуються ті чи інші політичні цілі і розкриває відповідь на питання про підстави України належати до числа світових демократій.

У процесі дослідження встановлено, що початок повномасштабного вторгнення, на перший план цілком виправдано вивів питання обов'язку захищати вітчизну. І деякий час цей обов'язок громадянина України не супроводжувався жодною проблематикою. Черги добровольців, а також використання військового резерву робили свою справу у боротьбі із рф. Однак із плином часу ситуація докорінно змінилася. Виснаження особового складу, втрати, а також тривалість бойових дій, призвели до часткової зміни суспільних настроїв в питаннях мобілізації. І власне тут на противагу проявам небажання громадян України виконувати свій обов'язок та вступати до лав Збройних сил України почалися прояви зловживань і з боку відповідних державних інституцій.

Однак, якщо питання дезертирства, ухилення від мобілізації, втеча за кордон з цією метою досить швидко знайшли реагування з боку правоохоронних та судових органів, то інші проблеми, фігурантами яких є власне представники органів держави, залишається сьогодні мало обговорюваною в соціумі і фактично затабуваною в науковому середовищі. Центральною та такою, що набирає обертів є проблематика порушення порядку вручення повісток, яке супроводжується застосуванням сили та інших подібних зловживань.

Складовою замовчування цієї проблематики безумовно виступає етична сторона, яка на доточу супроводжується складнощами правової оцінки фактів вчинення таких дій через численні інформаційно-психологічні операції ворога у цьому питанні.

Разом із цим, правильна, а головне вчасна реакція держави на окреслену проблему є недооціненою, адже її наслідки матимуть значення щонайменше в двох аспектах. Передусім – це власне вирішення вказаної проблеми наприклад через розширення прав працівників які відповідальні за мобілізацію, що ми вже сьогодні можемо спостерігати під час процесу ухвалення нового закону про мобілізацію. Окрім того, і це також не менш важливо вирішення означеної проблеми позбавить ворога можливості використовувати прояви такої поведінки для дестабілізації нашого суспільства.

Ключові слова: воєнний стан; кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; військовий обов'язок, мобілізація.

Summary. *The promotion of military service, especially in times of war, is one of the most important areas of public policy. At the same time, democratic societies are distinguished by the observance of fundamental human rights and freedoms, regardless of the turbulent conditions of their existence. Therefore, today, when we are dealing with manifestations of medieval methods of establishing power and seizure of internationally recognised territories of our state by the Russian Federation, it is the way the existing state institutions respond to this armed aggression, what political, economic and social transformations are taking place in our country, as well as the methods used to achieve certain political goals that reveal the answer to the question of whether Ukraine belongs to the world democracies.*

The study found that the outbreak of a full-scale invasion rightly brought the issue of the duty to defend the homeland to the forefront. And in the first months and perhaps even a year of the war, this duty of a Ukrainian citizen was not accompanied by any problems. Lines of volunteers and the use of military reserves did their job in the fight against Russia. However, over time, the situation has changed radically. The exhaustion of personnel, losses, as well as the duration of hostilities and the future uncertainty of the situation on the battlefield, led to a partial change in public attitudes towards mobilisation. This is where, in contrast to the unwillingness of Ukrainian citizens to fulfil their duty and join the ranks of the Armed Forces, the relevant state institutions began to abuse this issue.

However, while the issues of desertion, evasion of mobilisation and flight abroad for this purpose were quickly addressed by law enforcement and judicial authorities, other problems involving representatives of state bodies remain little discussed in society and are actually taboo in the academic environment. The central and growing problem is the issue of violation of the procedure for serving subpoenas, accompanied by the use of force and other similar abuses.

The ethical side of this issue is undoubtedly a component of the silence, which is also accompanied by the difficulties of legal assessment of the facts of such actions due to the enemy's numerous information and psychological operations in this regard.

At the same time, the correct and, most importantly, timely response of the state to this problem is underestimated, because its consequences will be important in at least two aspects. First of all, it is the actual solution of this problem, for example, by expanding the rights of employees responsible for mobilization, which we can already observe during the process of adopting a new law on mobilization. In addition, and no less importantly, solving this problem will deprive the enemy of the opportunity to use such behavior to destabilize our society.

Key words: *martial law; criminal offence; criminal liability; military duty, mobilisation.*

Постановка проблеми. Питання готовності чинного законодавства України, як і її громадян до війни з РФ є не просто риторичним, а і провокативним. Очевидно, що законодавчі норми, заснування яких припадає на 90-ті роки, навіть за умови внесення до них окремих змін, не можуть відповідати вимогам сьогодення. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1] як і Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу» [2], які є базовим у сфері регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни не є виключенням. Прописані у них положення мають суттєві прогалини, які сьогодні стали інструментом численних зловживань з боку працівників територіальних центрів комплектування (Далі — ТЦК).

Зокрема, на офіційному сайті Державне Бюро Розслідувань (Далі — ДБР) міститься інформація про те, що у 2023 році цим органом розслідувалося 260 кримінальних проваджень, пов'язаних із роботою терцентрів комплектування та військово-лікарських комісій. До суду було направлено 21 обвинувальний акт стосовно 35 осіб. Також ДБР повідомило про підозру ще 58 особам. Вказані справи стосуються побиття підлеглих, отримання неправомірної вигоди, організації фальшивих операцій для так званих ухилянтів, сприяння виїзду чоловіків за кордон, видачі «білих квитків», побиття мобілізованих працівниками військомату [3].

І хоча факти проявів останніх із перелічених видів зловживань сьогодні стають дедалі частішими, одночасно із цим ми бачимо їх толерування з боку правоохоронних структур. Не зважаючи на кількісні показники задокументованих та розповсюджених у засобах масової інформації (Далі — ЗМІ) випадків застосування сили та інших порушень під час вручення повісток, в Єдиному реєстрі судових рішень сьогодні не можливо знайти ні Ухвал, ні тим більше Вироків які б стосувалися порушень працівниками ТЦК положень наприклад ст. 146 КК України (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини), або ж в частині застосування фізичної сили — від ст. 121 до ст. 126 КК України чи наприклад ст. 127 КК України (Катування) [4].

На фоні зростаючої практики притягнення до відповідальності тих громадян, які ухиляються від мобілізації, коли наприклад за перші три місяці 2023 року правоохоронці зареєстрували 1455 справ проти ухилянтів, що становить 60 відсотків від кількості подібних справ відкритих за весь 2022 рік [5] відсутність кримінальних проваджень щодо працівників ТЦК виглядає доволі дивно.

Положення чинного законодавства у цій сфері справді є недосконалим та зводяться до того, що з одного боку військовозобов'язані можуть бути призвані за мобілізацією, а з другого — працівники військоматів позбавлені реального механізму викликати таку людину, якщо вона ухиляється від

звірки даних. Однак, жодні умови, як то наприклад нагальна потреба поповнення мобілізаційного резерву не виправдовують застосування силових методів під час здійснення мобілізації з боку відповідальних за це осіб. Такі дії працівників ТЦК повинні знаходити правильну кримінально-правову оцінку, адже в іншому випадку є всі підстави говорити про вибіркоче правосуддя та як наслідок — стагнацію тих демократичних засад, які вибудувала наша держава протягом своєї незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє говорити, що сьогодні питання недосконалості мобілізаційного законодавства загалом, як і обраний напрямок державної політики недескредитації працівників ТЦК за окремі факти зловживання з боку останніх обговорюється виключно в ЗМІ та в політичній площині. У теорії кримінального права сьогодні майже відсутні дослідження, які б торкалися тією чи іншою мірою окресленої проблематики. Окремі наукові дослідження з питань кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією були зроблені такими науковцями, як В.В. Шаблистий [6], Р. Каторкін [7], Д.В. Бараненко [8]. Питання кримінальної відповідальності за ст. 146 КК України та за вчинення кримінальних правопорушень проти здоров'я особи досліджували такі вчені, як О.Саско [9], А.В. Андрушко [10], В.С. Затолочний [11], А.В. Воронцов [12], О.В. Капустін [13], Д.Цвігун [14] та інші. Разом із цим дослідження питань кримінально-правової оцінки дій працівника ТЦК на предмет наявності або відсутності в його діях ознак вказаних складів кримінальних правопорушень сьогодні відсутні, що обґрунтовує та робить актуальною обрану тему публікації.

Метою цієї статті є кримінально-правова експертиза дій працівників ТЦК під час виконання ними обов'язку по видачі повісток в розрізі чинного кримінального законодавства України.

Для цього у роботі було використано такі **методи дослідження**, як філософські, логічні, спеціально-юридичні, метод системного аналізу та формально-догматичні методи.

Виклад основного матеріалу. Питання порушень законодавства у сфері регулювання порядку мобілізації включно з таким її етапом як вручення повістки не є предметом вивчення кримінального права. Кримінально-правовий інтерес до нього виникає виключно тоді коли вказані порушення виходять за межі дисциплінарної чи адміністративної відповідальності особи, яка їх допустила, а вчинене діяння посягає на таку сферу суспільних відносин, яка перебуває під охороною кримінального Закону. В контексті вказаної проблематики, можна висунути гіпотезу та виокремити дві найбільш типові сфери суспільних відносин, на які можуть посягати дії працівників ТЦК під час виконання обов'язків по врученню повісток. Зокрема, суспільні відносини

у сфері життя та здоров'я, (ст. ст. 121–125 КК України — тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, а також ст. 127 КК України — катування), а також суспільні відносини у сфері волі честі та гідності (ст. 146 КК України — Незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Саме про вказані вище кримінальні правопорушення і буде іти мова далі.

Одним із обов'язків громадян України у положеннях ст. 65 Конституції України визначають захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів. На виконання цього обов'язку, відбувається призов військовозобов'язаних до лав Збройних Сил України на військову службу. Положеннями Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1], як і Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» [2] передбачається, що під час мобілізації громадяни, зокрема чоловіки віком від 18 до 60 років зобов'язані за викликом з'явитися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки для взяття на військовий облік. Такий виклик здійснюється шляхом вручення повісток. Разом із цим, чіткого порядку вручення такого документа сьогодні в законодавстві України не має.

До основних законодавчих положень, які регламентують порядок вручення повісток окрім вказаних вище законів можна віднести Постанову КМУ «Про затвердження порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів» [15], Постанову КМУ «Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на військову службу за контрактом» від 21 березня 2002 р. № 352 [16].

Зокрема у п. 56 Постанови КМУ «Про затвердження порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів» оповіщення громадян про призов на строкову військову службу та їх прибуття на призовні дільниці здійснюється за розпорядженнями керівників районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Положеннями п. 32 цього Порядку вказано про те що оповіщення зазначених у розпорядженні призовників, військовозобов'язаних та резервістів відбувається за місцем їх проживання шляхом вручення під їх особистий підпис у картках первинного обліку повісток.

Разом із цим в іншому п. 74 цього Порядку зазначається про вручення призовникам, військовозобов'язаним та резервістам повістки про явку за викликом до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки без вказівки на місцепроживання та під розписку. З цього висновується, що у разі, якщо прямої заборони на вручення повістки у інший спосіб аніж за місцем проживання особи та під розписку у законі

не міститься, то місцем вручення останньої може бути будь-яке місце: в тому числі і парк, блокпост чи інше публічне місце.

Законодавчі прогалини у питанні забезпечення призову і мобілізації власне і слугують підґрунтям зловживань, як з боку самих призовників, так і з боку працівників ТЦК. Сьогодні досить поширеними є випадки, коли особа не бажає отримувати повістку і відмовляється від неї, чи наприклад висловлюється нецензурно в адресу працівників ТЦК, або ж намагається утекти. Однак прояви такої поведінки не є суспільної небезпечними, на відміну від випадків застосування працівниками ТЦК сили, побиття, катування чи наприклад затримання особи та її примусового доставлення до центру комплектування. Очевидно, що такі дії містять ознаки кримінальних правопорушень, про будуть наступні декілька тез.

Під час кримінально-правовій оцінці вказаних дій необхідно виходити із ознак конкретного складу кримінального правопорушення. Найчастіше в ЗМІ зустрічаються інформація саме про побиття осіб під час вручення їм повісток чи іншого застосування сили. Однак, обидва із вказаних понять не мають нічого спільного із кримінальним правом, де вживаними є такі терміни, як тілесне ушкодження різного ступеня тяжкості (ст. 121–125 КК України), а також катування (ст. 127 КК України).

Якщо ми говоримо про умисне тілесне ушкодження, то незалежно від ступеня його тяжкості, важливо звернути увагу щонайменше на три аспекти. Передусім треба виходити з того, що суб'єкт кримінального правопорушення передбаченого ст. ст. 121–125 КК України є загальним, а відтак кримінальній відповідальності за таке діяння підлягатиме будь-яка особа, незалежно від роду її занять, тобто є він працівником ТЦК чи ні. Другим моментом є доведення того факту, що одночасно із врученням особі повістки працівник ТЦК вчинив і інші дії, якими бажав (прямий умисел) завдати особі шкоди у вигляді тілесних ушкоджень або хоч і не бажав але свідомо припускав, що в результаті таких дій вказані наслідки можуть настати (непрямий умисел). Саме наявність умислу на заподіяння такої шкоди, як тілесне ушкодження є чи не найважливішим чинником, який дозволяє говорити про наявність в діях особи складу розглядуваного кримінального правопорушення. І третій важливий чинник — це власне настання наслідків у вигляді конкретного виду тілесних ушкоджень, що повинно бути встановлено у визначеному законом порядку.

У разі наявності в діях працівника ТЦК вказаних ознак, цілком підставно говорити про необхідність притягнення його до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 121–125 КК України.

Застосування вказаного підходу є виправданим і у випадках коли в діях працівників ТЦК

під час вручення повістки проглядаються ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 127 КК України. Суб'єкт цього кримінального правопорушення є загальним, а саме діяння, як і у випадках вказаних вище, характеризується прямим умислом. При цьому, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є спеціальна мета його вчинення, яка полягає у тому, щоб 1) примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання; 2) покарати його чи іншу особу за дії вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється; 3) залякати його або інших осіб; 4) дискримінувати його чи інших осіб. Таким чином, такі умисні дії працівників ТЦК як побої, мучення або інші насильницькі дії можна кваліфікувати як катування лише за умови наявності однієї із вказаної вище мети їх вчинення, наприклад примушування потерпілого пройти лікарську комісію, примушування потерпілого підписати документи на вступ до лав добровольців і таке інше.

Що стосується випадків застосування працівниками ТЦК таких методів, як заштовхування осіб в автомобілі і подальше доставлення їх таким чином до центрів комплектування, то такі дії є не просто заборонені регулятивним законодавством, а вважаються протиправними і незаконними з точки зору кримінального Закону. Зокрема, відштовхуючись від реальних обставин дії працівників ТЦК можна кваліфікувати за ст. 146 КК України, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини.

У цьому випадку важливим є встановлення факту вчинення одного із таких діянь, як власне незаконне позбавлення волі або ж викрадення людини. За ст. 146 КК України незаконне позбавлення особи полягає у тому, що особі протиправно перешкоджають обирати за власною волею своє місцезнаходження [4]. Це може виражатися в утриманні потерпілого в тому місці, де він знаходиться не бажає, або приміщення його в таке місце, яке він не має змоги вільно залишити. По суті утриманням є обмеження волі особи на перебування там, де вона знаходиться не бажає. Трактуювання поняття «місце» при цьому не можна зводити виключно до поняття «приміщення» адже особа може не хотіти перебувати в конкретній точці відкритого середовища, наприклад на конкретній вулиці чи ділянці дороги.

Таким чином, в контексті розглядуваної проблематики такими діями могли б бути наприклад дії працівника ТЦК по утриманню особи біля себе в момент вручення повістки (тримання за руки, плечі, оточення людини з різних боків, створення умов за яких особа не може відійти, пройти чи вийти з приміщення) або наприклад ситуація коли особу доставляють без її згоди в приміщення

центрів комплектування або інше місце, яке вона позбавлена можливості покинути.

Вказані дії можуть супроводжуватися при цьому застосуванням насильства, наприклад зв'язування чи тримання, а також психічного насильства, як то наприклад — погроза застосування зброї, чи обману — коли особу заманюють в автомобіль для пред'явлення документів, після чого відвозять в центр комплектування.

Потрібно звернути увагу і на те, що кримінально караним відповідно до вказаної статті є лише незаконне позбавлення волі або викрадення людини, яке відбувається в супереч волі потерпілого. Таким чином по-перше, кримінальна відповідальність виключається у випадках правомірного затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38КК України), позбавлення волі внаслідок необхідної оборони (ст. 36 КК України), або крайньої необхідності (ст. 39 КК України). Виключається кримінальна відповідальність за ст. 146 КК України і в тих випадках, коли потерпілий сам дає згоду на вчинення щодо нього таких дій. Наприклад самостійно проходиться з працівниками ТЦК в автомобіль або погоджується щоб його доставили у центр комплектування.

З суб'єктивної сторони вказане діяння характеризується умисною формою вини, тобто обов'язковим є те, щоб працівник ТЦК усвідомлював незаконність свого діяння. В той час, як ні мотив, ні мета не мають значення для кваліфікації.

Отже, загальна характеристика вказаних кримінальних правопорушень дозволяє говорити про те, що окремі висвітлені в ЗМІ випадки зловживань з боку працівників ТЦК мають ознаки розглядуваних кримінально-протиправних діянь, про що свідчить і судова практика.

Так, наприклад 09 січня 2024 року Ухвалою Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області було призначено підготовче судове засідання у справі № 607/403/24 по обвинуваченню Особи 1 за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 122, ч. 3 ст. 127, ч. 2 ст. 146 КК України та Особи 2 за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 125, ч. 3 ст. 127 КК України [17].

Ще одним прикладом є скерування Львівською спеціалізованою прокуратурою у сфері оборони Західного регіону до суду обвинувального акту стосовно двох колишніх військовослужбовців Самбірського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки, яким інкримінують незаконне позбавлення волі людини і катування (ч. 2 ст. 146, ч. 1 ст. 127 КК України) [18]. Станом на момент підготовки цієї публікації по вказаній справі вирішено лише питання про продовження строку досудового розслідування до 20.02.2024 року [19] після чого жодних судових рішень не ухвалювалося.

Вказані кримінальні провадження є чи не єдиним прикладом коли дії працівників ТЦК розглядаються у суді і можуть знайти свою об'єктивну оцінку у Вироку. Варто вказати на те, що обставини обох цих справ спричинили резонанс у суспільстві, були розповсюджені численними ЗМІ, що власне і можна вважати каталізатором направлення матеріалів до суду. Відтак, результат їх розгляду може слугувати початком формування практики притягнення до кримінальної відповідальності працівників ТЦК, яка станом на сьогодні є відсутньою, а натомість панує практика замовчування та «прикриття» подібних фактів [20].

Література

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 04.03.2024).
2. Про військовий обов'язок та військову службу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 04.03.2024).
3. ДБР розслідує 260 кримінальних проваджень за фактами порушень у військкоматах та військово-лікарських комісіях. *Державне бюро розслідувань: вебсайт*. 2023. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-260-kriminalnih-provadhzen-za-faktami-porushen-u-vijskkomatah-ta-vijskovo-likarskih-komisiiyah> (дата звернення: 04.03.2024).
4. Кримінальний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 04.03.2024).
5. Бурдига І. Мобілізація в Україні: ухилення без покарання. *Закон і право*. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/mobilizacia-v-ukraini-uhilanna-bez-pokaranna/a-65349201> (дата звернення: 04.03.2024).
6. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія / В.В. Шаблистий, А.Ю. Александрова; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Шаблистого. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. 136 с.
7. Каторкін Р. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Nr. 6–1(28). P. 104–107.
8. Бараненко Д.В. Відповідальність за незаконне залишення території України військовозобов'язаними особами під час дії воєнного стану: проблеми теорії та практики. *Європейський вибір України, розвиток науки та*

національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 258–261.

9. Саско О. Тривалий час: оціночне поняття у ст. 146 Кримінального кодексу України. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1(15). С. 102–105. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18326/1/22.pdf> (дата звернення: 04.03.2024).

10. Андрушко А.В. Об'єктивна сторона незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 302–314.

11. Затолочний В.С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою: дис. ... к.ю.н., 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2022. 212 с.

12. Воронцова А.В., Кулик Л.М. Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою: аналіз окремих ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Південноукраїнський часопис*. 2022. № 3. С. 46–49. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.6>.

13. Капустін О.Б. Злочини проти здоров'я особи у кримінальному законодавстві України: проблема кваліфікації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 130–135. doi: <https://doi.org/10.15421/392059>.

14. Цвігун Д. Особливості кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 4. С. 328–333. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.56>.

15. Про затвердження порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Постанова КМУ від 30.12.2022 р. № 1487. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-п#Text> (дата звернення: 04.03.2024).

16. Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на військову службу за контрактом : Постанова КМУ від 21.03.2002 р. № 352. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-п#Text> (дата звернення: 04.03.2024).

17. Ухвала про призначення підготовчого судового засідання від 09.01.2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116228396> (дата звернення: 04.03.2024).

18. На Львівщині судитимуть двох ексвійськових, які катували та незаконно утримували чотирьох громадян. *Офіс Генерального прокурора: вебсайт*. 2024. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/na-lvivshhini-suditimut-dvoh-eksviskovix-yaki-katuvati-ta-nezakonno-utrimuvati-cotiryox-gromadyan> (дата звернення: 04.03.2024).

19. Ухвала Личаківського суду м. Львова від 15.11. 2023 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115003022> (дата звернення: 04.03.2024).

20. ДБР розслідує дії військових та правоохоронців у приміщенні Чернівецького міського військкомату *Державне бюро розслідувань: вебсайт*. 2023. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-dii-vijskovih-ta-pravoohoronciv-u-primishhenni-cherniveckogo-oblasnogo-vijskkomatu> (дата звернення: 04.03.2024).

References

1. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 44. St. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (date of access: 04.03.2024).

2. Pro viiskovyi obov'язok ta viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 27. St. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (date of access: 04.03.2024).

3. DBR rozsliduiє 260 kryminalnykh provadzhen za faktamy porushen u viiskkomatakh ta viiskovo-likarskykh komisiiakh. *Derzhavne biuro rozsliduvan: vebсайт*. 2023. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-260-kryminalnih-provadzhen-za-faktami-porushen-u-vijskkomatah-ta-vijskovo-likarskih-komisiyah> (date of access: 04.03.2024).

4. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 27. St. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (date of access: 04.03.2024).

5. Burdyha I. Mobilizatsiia v Ukraini: ukhlyanniia bez pokaranniia. *Zakon i pravo*. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/mobilizacia-v-ukraini-uhilanna-bez-pokaranna/a-65349201> (date of access: 04.03.2024).

6. Kryminalna vidpovidalnist za ukhlyenniia vid pryzovu za mobilizatsiieiu: monohrafiia / V.V. Shablystyū, A. Yu. Aleksandrova; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, dots. V. V. Shablystoho. Dnipro: Vydavets Bila K. O., 2019. 136 s.

7. Katorkin R. Dosvid pravovoho rehuliuвання pytanniia ukhlyenniia vid pryzovu na strokovu viiskovu sluzhbu, viiskovu sluzhbu za pryzovom osib ofiterskoho skladu okremykh krain postradianskoho prostoru. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Nr. 6–1(28). P. 104–107.

8. Baranenko D.V. Vidpovidalnist za nezakonne zalyshenniia terytorii Ukrainy viiskovozobov'язanyamy osobamy pid chas dii voiennoho stanu: problemy teorii ta praktyky. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava)*: u 2 t.: materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odessa, 17 chervnia 2022 r.) / za zah. red. S. V. Kivalova. Odessa: Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2022. T. 2. S. 258–261.

9. Sasko O. Tryvalyi chas: otsinochno poniattia u st. 146 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2020. № 1(15). S. 102–105. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18326/1/22.pdf> (date of access: 04.03.2024).
10. Andrushko A. V. Obiektivna storona nezakonnoho pozbavleniia voli abo vykradenniia liudyny. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2019. № 4. S. 302–314.
11. Zatolochnyy V. S. Kryminalna vidpovidalnist za zavidomo nezakonno zatrymannia, pryvid, domashniy aresht, trymannia pid vartoiu: dys. ... k.i.u.n., 12.00.08 — kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Lviv, 2022. 212 s.
12. Vorontsova A. V., Kulyk L. M. Zavidomo nezakonni zatrymannia, pryvid, domashnii aresht abo trymannia pid vartoiu: analiz okremykh oznak obiektivnoi storony skladu kryminalnogo pravoporushenniia. *Pivdenoukrainskyi chasopys*. 2022. № 3. S. 46–49. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.6>.
13. Kapustin O. B. Zlochyny proty zdorovia osoby u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy: problema kvalifikatsii. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2020. № 2. S. 130–135. doi: <https://doi.org/10.15421/392059>.
14. Tsvihun D. Osoblyvosti kvalifikatsii zlochiniv proty zhyttia ta zdorovia. *Pidpryiemstvo, gospodarstvo i pravo*. 2020. № 4. S. 328–333. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.56>.
15. Pro zatverdzhenniia poriadku orhanizatsii ta vedenniia viiskovoho obliku pryzovnykiv, viiskovozoboviazanykh ta rezervistiv: Postanova KMU vid 30.12.2022 r. № 1487. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-p#Text> (date of access: 04.03.2024).
16. Pro zatverdzhenniia Polozhenniia pro pidhotovku i provedenniia pryzovu hromadian Ukrainy na viiskovu sluzhu za kontraktom: Postanova KMU vid 21.03.2002 r. № 352. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-p#Text> (date of access: 04.03.2024).
17. Ukhvala pro pryznachenniia pidhotovchoho sudovoho zasidanniia vid 09.01.2021 roku. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116228396> (date of access: 04.03.2024).
18. Na Lvivshchyni sudytymut dvokh eksviiskovykh, yaki katuvaly ta nezakonno utrymuvaly chotyrok hromadian. *Ofis Heneralnogo prokurora: vebseit*. 2024. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/na-lvivshhyni-suditymut-dvokh-eksviiskovix-yaki-katuvali-ta-nezakonno-utrimuvali-cotiryox-gromadyan> (date of access: 04.03.2024).
19. Ukhvala Lychakivskoho sudu m. Lvova vid 15.11. 2023 roku. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115003022> (date of access: 04.03.2024).
20. DBR rozsliduie dii viiskovykh ta pravookhorontsiv u prymishchenni Chernivetskoho miskoho viiskkomatu *Derzhavne biuro rozsliduvan: vebseit*. 2023. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-dii-viiskovih-ta-pravoohoronciv-u-primishchenni-cherniveckogo-oblasnogo-viiskkomatu> (date of access: 04.03.2024).

Конюшин Юлія Іванівна

*асистентка кафедри кримінального процесу і криминології
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Konyushyn Yuliia

*Assistant Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminology
Ivan Franko National University of Lviv*

ORCID: 0000-0003-3151-7048

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9712

ДОПУСТИМІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ НАВІДНИХ ЗАПИТАНЬ У ПРЕД'ЯВЛЕННІ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ТА ОГЛЯДІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ADMISSIBILITY OF THE USE OF LEADING QUESTIONS IN PRESENTATION FOR IDENTIFICATION AND EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. Протиправна діяльність завжди була загрозою розвитку людства та нормальному функціонуванню суспільних правовідносин. Саме тому держава, на яку покладається функція забезпечення правопорядку, повинна через уповноважені нею органи вживати максимальних зусиль для своєчасного запобігання кримінальним правопорушенням, повного і всебічного їх виявлення (розкриття), розслідування та судового розгляду щодо них кримінальних справ. Не останнє місце тут належить наукам кримінального циклу, передусім, криминології й кримінальному процесу серед пріоритетних завдань яких і є, зокрема, нормативне урегулювання процедурних форм та розробка найефективніших методів і засобів протидії злочинності. За таких умов важливого значення набуває, крім іншого, постановка та вирішення завдань з напрацювань наукових знань щодо сутності та практичного застосування засобів криминологічної тактики, одним із яких є навідні запитання.

Мета. Метою дослідження є констатація нормативного закріплення й формування теоретичних засад навідних запитань як засобу комунікації в кримінальному провадженні та обґрунтування положень стосовно допустимості розширеного їх використання під час таких процесуальних дій доказового спрямування як пред'явлення для впізнання і огляд.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) кримінальне процесуальне законодавство, що регулює під час досудового розслідування та судового розгляду порядок проведення пред'явлення для впізнання та огляд; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінальної процесуальної діяльності, зокрема, щодо процедур слідчих та судових дій доказового спрямування.

Методологічну обґрунтованість вихідних теоретичних положень статті забезпечує діалектичний підхід до наукового пізнання соціальних явищ. Використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: аналіз (застосовувався з метою дослідження досудового і судового пред'явлення для впізнання і огляду, що дало можливість, зокрема, виокремити їх сутність та місце в системі процесуальних дій, як і допустимість застосування під час їх проведення навідних запитань), синтез (використовувався для виокремлення нормативних і матеріально-ситуативних підстав для застосування під час пред'явлення для впізнання й огляду навідних запитань), узагальнення (застосовувався з метою формування й розвитку на основі вже наявних у спеціальній літературі позицій і думок, нових наукових підходів щодо правової та психологічної сутності навідних запитань), структурно-функціональний метод (дав можливість виокремити етапи проведення пред'явлення для впізнання та огляду, передусім, в контексті функціонування в цих діях навідних запитань) та ін.

Результати. У науковій статті розкрито правові підстави й теоретичні основи функціонування навідних запитань у таких слідчих (розшукових) та судових діях як пред'явлення для впізнання і огляд, обґрунтовано актуалізовану реальними й потребами судочинної практики допустимість застосування навідних запитань у пред'явленні для впізнання і огляду. Навідні запитання як засіб тактики притаманний попередньому опитуванню (допиту) особи, якій будуть пред'являти для впізнання відповідні об'єкти. Законодавчо передбачений різновид цієї запитально-відповідної комунікації (опитування-допит) за структурою, змістом, прийомами й вимогами щодо її здійснення є тотожними комунікації в межах допиту у кримінальному провадженні. Зважаючи на відомі з юридичної психології чинники формування свідоцьких

показань, слідчий повинен з'ясувати зовнішні ознаки людини (у майбутньому впізнаваного об'єкта) за тією ж схемою, за якою складають криміналістично рекомендовані словесні портрети, в тім числі послуговуватися зрозумілою для суб'єкта впізнання мовою (уніфіковані зразки якої він йому і пропонує, демонстрацією наглядних елементів зовнішності та озвучуючи відповідні запитання).

Функціонування навідних запитань під час проведення різновигів досудового огляду притаманне ситуаціям, коли до проведення процесуальної дії залучаються за їх згодою свідки очевидці, свідки, які першими виявили ознаки правопорушення, потерпілі, підозрювані, зокрема тоді, коли без їх участі складно: а) виокремити об'єкт, який необхідно оглянути; б) визначити просторові межі місця огляду; в) встановити місце протиправного посягання; г) уточнити, які зміни були внесені в уречевлену обстановку місця події (себто, для здійснення усього цього за потреби їм ставлять відповідні запитання). Не передбачено заборону навідних запитань і у ст. 361 (що регламентує судовий огляд на місці) і ст. 357 (огляд (дослідження) в суді речових доказів).

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розробці вимог допустимості навідних запитань у кримінальному судочинстві. Щоби вони, як і кожен тактичний інструмент правомірного лінгвопсихологічного впливу, стали невід'ємним елементом змагального кримінального провадження, в рамках застосування якого, слідчий, прокурор, адвокат-захисник, суддя, враховуючи всі можливі ризики мав би змогу за відповідної процедурної форми продемонструвати своє бачення фактів з використанням показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів та інших осіб і отримувати додаткову, уточнюючу інформацію, контролювати відповіді допитуваного тощо.

Ключові слова: досудове розслідування, судове провадження, слідчі (судові) дії, навідні запитання, заперечення, допустимість.

Summary. Introduction. Illegal activity has always been a threat to the development of humanity and the normal functioning of social legal relations. That is why the state, which is entrusted with the function of ensuring law and order, must, through its authorized bodies, make maximum efforts for the timely prevention of criminal offenses, their full and comprehensive detection (disclosure), investigation and trial of criminal cases related to them. Not the last place here belongs to the sciences of the criminal cycle, first of all, criminology and the criminal process, among the priority tasks of which are, in particular, normative regulation of procedural forms and the development of the most effective methods and means of combating crime. Under such conditions, among other things, setting and solving tasks on the development of scientific knowledge regarding the essence and practical application of forensic tactics, one of which is leading questions, becomes important.

Goal. The purpose of the research is to establish the normative consolidation and formation of the theoretical foundations of leading questions as a means of communication in criminal proceedings and to substantiate the provisions regarding the admissibility of their extended use during such procedural actions of evidentiary direction as presentation for identification and examination.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) criminal procedural legislation, which regulates the procedure for presentation for identification and examination during pre-trial investigation and trial; 2) the works of domestic and foreign authors who conduct their scientific and practical research in the field of criminal procedural activity, in particular, in relation to the procedures of investigative and judicial actions of evidentiary direction.

The methodological validity of the initial theoretical propositions of the article is ensured by a dialectical approach to the scientific knowledge of social phenomena. Used general scientific and special legal methods: analysis (applied for the purpose of researching pre-trial and judicial presentation for recognition and review, which made it possible, in particular, to distinguish their essence and place in the system of procedural actions, as well as the admissibility of application during their conduct questions), synthesis (used to identify normative and material-situational grounds for application during the presentation for recognition and review of leading questions), generalization (used for the purpose of formation and development on the basis of positions and opinions already available in the special literature, new scientific approaches regarding the legal and psychological essence of leading questions), the structural-functional method (made it possible to single out the stages of presentation for identification and review, primarily in the context of the functioning of leading questions in these actions), etc.

The results. The scientific article discloses the legal grounds and theoretical foundations of the functioning of leading questions in such investigative (search) and judicial actions as presentation for identification and inspection. The admissibility of the use of leading questions in presentation for identification and inspection, updated by the realities and needs of judicial practice, is substantiated. Leading questions as a means of tactics are inherent in the preliminary survey (interrogation) of the person to whom the relevant objects will be presented for identification. The legally prescribed type of this question-and-answer communication (survey-interrogation) in terms of structure, content, techniques and requirements for its implementation are identical to communication within the framework of interrogation in criminal proceedings. Taking into account the factors of the formation of witness statements known from legal psychology, the investigator should find out the external signs of a person (in the future recognizable object) according to the same scheme, according to which criminalistically recommended verbal portraits are made, including using an understandable for the subject of recognition language (unified samples of which he offers him, demonstrating visual elements of appearance and voicing relevant questions).

Key words: pre-trial investigation, court proceedings, investigative (judicial) actions, leading questions, objections, admissibility.

Постановка проблеми. Протиправна діяльність завжди була загрозою розвитку людства та нормальному функціонуванню суспільних правовідносин. Саме тому держава, на яку покладається функція забезпечення правопорядку, повинна через уповноважені нею органи вживати максимальних зусиль для своєчасного запобігання кримінальним правопорушенням, повного і всебічного їх виявлення (розкриття), розслідування та судового розгляду щодо них кримінальних справ. Не останнє місце тут належить наукам кримінального циклу, передусім, криміналістиці й кримінальному процесу серед пріоритетних завдань яких і є, зокрема, нормативне урегулювання процедурних форм та розробка найефективніших методів і засобів протидії злочинності. За таких умов важливого значення набуває, крім іншого, постановка та вирішення завдань з напрацювань наукових знань щодо сутності та практичного застосування засобів криміналістичної тактики, одним із яких є навідні запитання.

Навідні запитання (хоча й не лише вони), передусім з огляду на їх сугестивно-гносеологічну природу, містять певну інформацію, яка тією чи іншою мірою спрямована на одержання адекватної відповіді, що особливо актуально для забезпечення, досягнення й виконання, відповідно, умов, мети і завдань кримінального провадження. Головне, щоби ця інформація була допустимою (не забороненою) у доказуванні. Відмінність забороненого навідного запитання від допустимого полягає в тому, що у забороненому відповідь наперед визначена настільки, що в того, хто відповідає, відсутня реальна підсвідома реакція свободи вибору. Отже, проблема полягає і в тому, наскільки з очевидністю в запитанні виражена визначеність бажаної відповіді.

Незважаючи на реальні підстави до плюралізму оцінок, у вітчизняній криміналістичній та кримінальній процесуальній доктрині панівною є позиція про несприйняття застосування навідних запитань у судочинному пізнанні й доказуванні, втім числі й під час проведення таких засобів цього двоєдиного процесу, як пред'явлення для впізнання та огляд. То ж постає необхідність визначення, принаймні, нормативного незаперечення й реально-практичного прояву і перспективного розширення застосування цього різновиду запитань в означених процесуальних діях на обох стадіях кримінального провадження (під час досудового розслідування й судового розгляду).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назагал, комунікативні аспекти професійної діяльності відповідних учасників кримінального провадження вже були в полі інтересу чималої кількості дослідників як науковців, так і практиків зі сфер кримінального процесу, криміналістичної тактики, юридичної психології, теорії й філософії права

і держави тощо: Л. Ю. Ароцкера, О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, І. Є. Биховського, П. Д. Біленчука, Р. І. Благути, Т. В. Варфоломєєвої, О. П. Ващук, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, Я. П. Зейкана, А. В. Іщенко, О. В. Капліної, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. О. Конової, М. В. Костицького, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, І. В. Мудрака, В. В. Навроцької, І. М. Охріменка, В. О. Попелюшка, І. В. Ракіпової, О. Д. Тихомирова, А. С. Токарської, Л. Д. Удалової, О. І. Федоренка, О. В. Фунікової, О. М. Цільмак, Ю. А. Чаплинської, В. Ю. Шепітька, Д. О. Шингарьова, М. О. Янкового та ін.

Що ж до проблематики застосування навідних запитань у тих чи інших процесуальних діях вітчизняного кримінального процесу, то безпосередніх наукових розвідок цьому, наразі, недостатньо. Лише дотично цей аспект був предметом уваги авторів монографії «Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти» [8] в якій було здійснено узагальнення нормативних і теоретичних основ та пізнавальних взаємообумовленостей судового спілкування назагал і судового перехресного допиту зокрема; розроблено низку рекомендацій, спрямованих на вдосконалення їх процесуальної регламентації, а також тактики, втім числі із застосуванням навідних запитань. Своєю чергою, в монографії «Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження» [9] також було з'ясовано сутність, правову природу та завдання судових комунікативних дій, передусім, допиту; узагальнено проблемні аспекти практики й перспектив застосування системи тактичних прийомів в суді, втім числі і з застосуванням навідних запитань. У дисертації «Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження» [23] з позицій міжгалузевого підходу розглянуті доктринальні й прикладні питання проведення огляду під час розгляду кримінальних проваджень в суді, напрацьовано сучасно затребувану модель судового огляду у кримінальному судочинстві.

Ю. М. Мирошніченко у серії наукових статей [17; 18; 19; 20] останнім часом чи не найдетальніше досліджує проблематику криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ назагал з акцентом на тактичному й методичному аспектах цього явища.

Однак, попри значний доробок поза увагою авторів залишається проблема виокремлення наукової сутності, оцінки правових підстав і прикладних основ функціонування навідних запитань у таких слідчих (розшукових) та судових діях як пред'явлення для впізнання і огляд.

Метою статті є констатація нормативного закріплення і формування теоретичних засад навідних запитань як засобу комунікації в кримінальному

провадженні та обґрунтування положень стосовно допустимості розширеного їх використання під час таких процесуальних дій доказового спрямування як пред'явлення для впізнання і огляд.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) кримінальне процесуальне законодавство, що регулює під час досудового розслідування та судового розгляду порядок проведення пред'явлення для впізнання та огляд; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінальної процесуальної діяльності, зокрема щодо процедур слідчих та судових дій доказового спрямування.

Методологічну обґрунтованість вихідних теоретичних положень статті забезпечує діалектичний підхід до наукового пізнання соціальних явищ. Використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: аналіз (застосовувався з метою дослідження досудового і судового пред'явлення для впізнання і огляду, що дало можливість, зокрема, виокремити їх сутність та місце в системі процесуальних дій, як і допустимість застосування під час їх проведення навідних запитань), синтез (використовувався для виокремлення нормативних і матеріально-ситуативних підстав для застосування під час пред'явлення для впізнання і огляду навідних запитань), узагальнення (застосовувався з метою формування та розвитку на основі вже наявних у спеціальній літературі позицій та думок, нових наукових підходів щодо правової та психологічної сутності навідних запитань), структурно-функціональний метод (дав можливість виокремити етапи проведення пред'явлення для впізнання та огляду, передусім, в контексті функціонування в цих діях навідних запитань) та ін.

Виклад основного матеріалу розпочнемо з констатації стрижневого аспекту пропонованого нами в межах означеної тематики положення, а саме, що конструкція, запропонована ч. 6 ст. 352 КПК України (надалі — КПК), себто: «навідні запитання — це запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї», як і теоретичні (доктринальні) підходи багатьох науковців до розуміння сутності навідних запитань (зокрема, що у навідному запитанні не повинно бути жодної первісної (так званої вихідної) інформації) — є, у більшому, поверхнева й однобічна.

Не вдаватимемось у деталі наших аргументів (їх вже неодноразово було викладено нами і в наукових публікаціях, і на наукових семінарах та конференціях [1; 9; 10; 11]), лише засвідчимо пропоновану чималою плеядою науковців природничу (психофізіологічну) сутність будь-яких, в тім числі й навідних запитань, а саме: що в принципі неможливо так нейтрально сформулювати запитання, щоби воно не впливало на очікувану відповідь, щоби цілковито унеможливило прояв в запитанні «...особистого судження особи, яка озвучує це за-

питання» (себто навіювального впливу (сугестії), який у більшому присутній у навідному запитанні, що, на думку опонентів більш предметнішого застосування цього засобу в різного рівня комунікаціях кримінального провадження, є чинником його неприйнятності у згаданій сфері).

У контексті кристалізації цієї сутності скористуюсь доводами Є. М. Кулішера (уродженця Києва, всесвітньо відомого американського юриста й соціолога), і не менш відомого криміналіста — психолога О. Р. Ратінова, які опонуючи майже віковим побоюванням дії вищезначеного чинника стверджували, що «... майже кожне запитання, запропоноване в будь-якій невинній формі, породжуючи у свідомості того, кого запитують певне уявлення, спонукає вмістити це відображення у збережену в його пам'яті картину стосовно явища, про яке його допитують». «Іншими словами, кожне запитання є в певній мірі навідним» [15, с. 213;] (для прикладу: в уточнювальному запитанні «Хто дзвонив підозрюваному після 19-ї години, і на який час була призначена зустріч підозрюваного з потерпілим?» не лише щось запитується, але і повідомляється (себто сугестується), що існує людина, яка телефонувала підозрюваному після 19 години, а також більш ніж чітко окреслюється призначений час зустрічі підозрюваного з потерпілими. Приховано також стверджується, що не кожну людину можна вважати такою, яка телефонувала підозрюваному в означений час, і не будь-який час можна вважати часом домовленої зустрічі. Вихідна (попередня) інформація (засновок, пресупозиція), що міститься в запитанні, складає його логічну передумову. У ній очевидно (явно) або приховано поміщена вихідна інформація, необхідна і достатня для постановки запитання і необхідна, але недостатня для її підтвердження без очікуваної відповіді [6]).

Усе це наведено з тим, що навіть зі змісту низки правових норм чинного КПК, зокрема, ст. ст. 228–231; 237; 355; 357, 358, 361, в яких закріплена можливість проведення процесуальних дій — «пред'явлення для впізнання» (досудове й судове), досудовий і судовий «огляд» (різновиди слідчого огляду, судовий огляд на місці, судове дослідження речових доказів та документів), вбачаються такі їх складові частини як: а) попередній допит чи пропозиція пояснити (для досудового і судового пред'явлення для впізнання); б) запрошення потерпілого, підозрюваного та інших учасників кримінального провадження для допомоги слідчому (для різновидів слідчого огляду); в) постановка запитань з приводу речових доказів; г) постановка запитань щодо документів; г) постановка запитань пов'язаних з проведенням огляду (для різновидів судового огляду) тощо.

З вищенаведеного семантично й логічно випливає, що і допит, і запрошення, і пропозиція

пояснити чи полегшити щось зробити, все це закономірно й неunikно обумовлює постановку відповідних запитань тим, кого допитують, запрошують з пропозицією щось пояснити чи допомогти. І це — факт, який безпосередньо й буквально породжений змістом вищезазначених норм КПК (чи їх науково — практичними коментарями), зокрема: а) ч. 1 ст. 228 — «Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор, попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол»; б) ч. 3 цієї ж статті — «Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити за якими ознаками вона її впізнала» (розумій — їй ставлять запитання; так, зокрема зазначено в коментарі до ст. 228 КПК [14, с. 449]); в) ч. 1 ст. 229 знаходимо наступне: «Перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол»; г) ч. 3 ст. 237 передбачено, що: «Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний ... та інші учасники кримінального провадження». Себто, коментуючі цю норму науковці уточнюють: «... слідчий вживає заходів для забезпечення до моменту свого прибуття присутність поблизу від місця події осіб, які можуть дати необхідну інформацію: потерпілих, очевидців злочину, якщо вони відомі, інших свідків, наприклад, особи, яка виявила сліди злочину тощо. А згодом для збору попередніх відомостей опитати цих осіб і врахувати цю інформацію під час огляду з їх участю». «Під час підготовки до огляду місця події слідчому доцільно ... залучити свідків — очевидців події» [17, с. 122]; г) ч. 3 ст. 357 — «Учасники судового провадження мають право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали»; д) ч. 2 ст. 358 — «Учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо документів свідкам, експертам, спеціалістам»; ч.ч. 1–3 ст. 361 — «У виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, — за участю свідків, спеціалістів і експертів. ... Огляд на місці здійснюється згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для огляду під час досудового розслідування. На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду».

На основі вищенаведеного, виправдано як на нас констатувати, що в межах аналізованих про-

цесуальних дій, так чи інакше відбувається або допит або надавання пояснення. А відтак — і під час пред'явлення для впізнання (як досудового так і судового, так і під час різновидів оглядів (і досудових, і судових) постановки різновидових запитань уникнути неможливо, за аналогією, як і в кожному комунікативно-вербальному акті.

З метою певної деталізації міркувань щодо неunikного функціонування в межах проведення пред'явлення для впізнання та різновидів оглядів безпосередньо навідних запитань, зазначимо таке.

Перше. Навіть за бажанням складно заперечувати можливість постановки навідних запитань в межах судового різновиду пред'явлення для впізнання, передбаченого вже згадуваною статтею 355 КПК. Адже частина друга цієї статті зазначає, що «Пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ». Своєю чергою, означений допит в суді здійснюється за правилами проведення різновидів цієї судової процесуальної дії, в тім числі, й передбаченими ч. 7 ст. 352 КПК. Тобто, з можливістю постановки і навідних запитань.

Друге. Скоріш за все опоненти застосування навідних запитань під час допитів на стадії досудового розслідування в обґрунтування свого заперечення навідних запитань використовують аналогію закону (оскільки, як відомо, безпосередніх заборон цьому у нині чинному КПК немає). Тобто має місце поширення дії другого речення частини шостої ст. 352 КПК («Під час прямого допиту в суді не дозволяється ставити навідні запитання») і на досудові допити. Тобто — вважаючи, що всі допити на означеній стадії є прямими, оскільки суб'єктом їх організації й проведення є лише представники однієї сторони змагального процесу — обвинувачі.

Як на нас, це доволі спірне розуміння проблеми, хоча б тому, що і в таких допитах ситуативно і нормативно можуть брати участь представники й іншої сторони змагального процесу, приміром захисники підозрюваного. А вони, хай навіть лише з дозволу слідчого чи прокурора, все ж вправі також ставити запитання допитуваним особам. Відтак логічно констатувати, що ці запитання перебувають вже поза межами диференціювання допиту як прямого. Особливо, якщо захисник ставитиме запитання свідку (на допиті якого слідчим, присутній захисник підозрюваного), який за змістом показань є потенційним свідком обвинувачення.

Відтак, чи вправі захисник ставити такому свідку, а той потерпілому, навідні запитання (в тім числі і під час попереднього допиту як підготовчого етапу майбутнього проведення пред'явлення для впізнання)? На наше переконання — так!

Третє. Існує ще один аспект, який суттєво актуалізує можливість застосування навідних запитань як засобу комунікації в межах пред'явлення для

впізнання. Йдеться про те, що під час вже згаданого попереднього опитування (допиту) слідчому потрібно якісно і максимально повно з'ясувати всі обставини події, а також отримати від особи, яка згодом буде впізнавати, інформацію про загальні й характерні ознаки, риси та прикмети того чи іншого фігуранта кримінального провадження (зокрема, якщо мова йде про об'єкт впізнання — особу, тобто людину).

Необхідно зазначити, що в пам'яті людей є значні індивідуальні відмінності стосовно швидкості і точності запам'ятовування інформації, її тривалості збереження в пам'яті та готовності до її відтворення. Зважаючи на всі чинники, слідчий повинен у межах цього попереднього опитування (допиту) з'ясувати зовнішні ознаки людини (правопорушника тощо) за тією ж схемою, за якою складаються криміналістично рекомендовані словесні портрети, втім числі послуговатися зрозумілою для допитуваного (суб'єкта майбутнього пред'явлення для впізнання) мовою. Для забезпечення цього різновиду комунікації слідчий за потреби активізує пам'ять того, хто буде впізнавати, та допомагає йому пригадати якнайбільше ознак, що характеризують зовнішні прикмети особи, яку планують надати як об'єкт впізнання (умовно — особи правопорушника).

Іншими словами слідчий спонукає того, хто буде впізнавати спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати йому (слідчому) інформацію про правопорушника тощо. Звичайно, це не повинно мати вигляд «налаштування» потерпілих і свідків (підказку їм ознак, за якими вони мали б впізнавати), оскільки це призведе до визнання ходу і результатів майбутнього пред'явлення для впізнання як недопустимий доказ. Однак як відомо, ефективним рекомендованим криміналістикою впродовж багатоліт засобом актуалізації пам'яті того, хто буде впізнавати, є постановка арсеналу запитань із використанням слідчим синтетичних, мальованих або композиційно-мальованих портретів, а також різноманітних фотокомпозиційних портретів (фотороботу), у тому числі з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, що додаються до протоколу допиту. Крім цього, особливо якщо з моменту спостереження пройшов значний проміжок часу, слідчий повинен «оживити пам'ять», демонструючи попередні показання.

Все вищенаведене, як на нас, однозначно засвідчує, що тут навідні запитання можливі, якщо не сказати — неunikні. Адже демонстрація попередньо опитуваній (допитуваній) особі — так званому впізнавачу синтетичних, мальованих або композиційно-мальованих портретів (зокрема посібників (атласів) з типами і елементами зовнішності — ТЕЗ), а також різноманітних фотокомпозиційних портретів (фотороботів) у тому числі

з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, протоколів попередніх показань — це не що інше як навідні запитання.

Підтвердження цьому також можуть слугувати й тези у вступі до щойно означеного посібника «Типи і елементи зовнішності», а саме: «Запропоновані матеріали... призначені для орієнтування очевидців, свідків і співробітників органів внутрішніх справ у виборі найхарактерніших рис зовнішності для конкретного і об'єктивного формулювання їх інформацією про зовнішність конкретних осіб. ...Третій розділ призначений для вивчення й описання зовнішності (обличчя) людини з метою різних видів її ідентифікації, правильного застосування термінології словесного портрету, створення мальованого портрета злочинця, який переховується, ... допомоги у згадуванні допитуваною особою його зовнішності для належного формування її показань».

Четверте. Стосовно окремих деталей функціонування навідних запитань під час проведення огляду, зазначимо, що якщо це різновид досудового огляду (скажімо огляд місця події чи огляд місцевості (тобто просторового об'єкта на якому вчинено злочин чи є залишки (сліди) цього злочину, зовнішній огляд трупа поза місцем події, огляд предметів, транспортних засобів, огляд документів та поштово-телеграфної кореспонденції, огляд тварин та їх трупів, огляд ділянок місцевості і приміщень поза місцем події), то прояв таких запитань притаманний ситуаціям, коли до проведення процесуальної дії, як вже було зазначено, залучаються за їх згодою свідки очевидці, свідки, які першими виявили ознаки правопорушення, потерпілі, підозрювані.

Згідно чи не всіх літературно-вербалізованих на сьогодні практичних рекомендацій, потерпілих та свідків доцільно залучати до огляду місця події тоді, коли без їх участі складно: а) виокремити об'єкт, який необхідно оглянути; б) визначити просторові межі місця огляду; в) встановити місце протиправного посягання; г) уточнити, які зміни були внесені в уречевлену обстановку місця події. Також — тоді, коли свідки першими виявили ознаки кримінального правопорушення або ж були його очевидцями. Наприклад, потерпілий може безпосередньо вказати місце, де на нього було вчинено напад; свідки нападники прийшли; в якому напрямку покинули це місце та іншу важливу інформацію, що дозволить уточненню й розширенню меж огляду, цілеспрямованій організації пошуку слідів та інших об'єктів. Не позбавлено сенсу припущення, що під час цього потерпілому ставитимуться різного роду запитання і — не лише слідчим [13, с. 21–22]. Недарма у наведеному в практикумі зі складання процесуальних документів зразку протоколу огляду безпосередньо також запропоновано варіант постановки навідного

запитання: «Слідчий СВ Індустріального ВП Дніпропетровського ВП ГУНП в Дніпропетровській області капітан поліції ... на підставі заяви Сомова С.С. про груповий розбійний напад на нього ... у присутності понятих: ..., за участю потерпілого: Сомова Сергія Семеновича ... провів огляд... Перед початком огляду переліченим особам роз'яснено їхнє право бути присутніми при усіх діях...(і так далі за текстом)... Потерпілому Сомову С.С. запропоновано уточнити місце події, що відбулася з ним 18 лютого 2016 року на перехресті вулиць Калинової та Косіора в м. Дніпропетровськ, коли від нього двома невідомими з погрозою ножом було відібрано барсетку, вказавши напрям, в якому втекли нападники» [22, с. 43].

Своєю чергою, участь підозрюваного в огляді (винятково — за його згоди) може бути продиктована процесуальною й тактичною доцільністю. Зокрема, щоби він сам брав участь або ж був присутнім під час дослідження й фіксації обставин і обстановки на місці огляду, що своєю чергою згодом унеможливить його заяву про необ'єктивність або неповноту проведеного огляду (особливо актуально для оглядів, пов'язаних із дорожньо-транспортними кримінальними правопорушеннями та порушеннями правил безпеки виробництва тощо). Звичайно, цю участь недопустимо поєднувати з допитом зазначених учасників кримінального провадження. Повідомлювана ними інформація не має самостійного доказового значення на кшталт показань. Однак їхні пояснення у вигляді відповідей на запитання слідчого в межах огляду виправдано розглядати своєрідними джерелами, передусім, орієнтуючої інформації для відповідних пошукових дій у межах цієї процесуальної дії. А це, погодьось, аж ніяк не суперечить, а навпаки, сприяє забезпеченню об'єктивності, повноти і всебічності досудового розслідування.

Що ж до застосування навідних запитань у цьому різновиді комунікації в межах слідчого огляду із залученням підозрюваного, то жодних законодавчих заборон цьому не передбачено, особливо за ситуації залучення до цієї дії й потерпілого, на чому той часто, як свідчить слідча практика у таких кримінальних провадженнях, наполягає. То ж чи можуть (хай лише з дозволу слідчого) підозрюваний і потерпілий в межах огляду і своїх пояснень комунікувати? Априорі — так!

Не передбачено такої заборони і у вже згадуваних ст. 361 (що регламентує судовий огляд на місці) і ст. 357 — (огляд (дослідження) в суді речових доказів). Вільше того, на протигагу слідчому огляду, судовий огляд місця — це форма продовження судового засідання, тому в його проведенні мають брати участь суд, обвинувачений, потерпілий, прокурор, захисник. Коли це пов'язано з їх інтересами, в огляді беруть участь цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники. Перелік цих

осіб, а також мету огляду, час і тактичні прийоми його проведення визначає суд [23]. Своєю чергою, участь свідка в судовому огляді необхідна, якщо він може: а) допомогти суду у відновленні обстановки на місці події; б) показати на місці, які зміни в обстановці настали внаслідок злочину; в) коли його показання стосуються окремих деталей обстановки і з'ясувати їх без судового огляду складно.

Відтак, чи допустимі навідні запитання в переліку запитань обвинуваченому, потерпілому чи свідку як учасникам судового огляду? Видається, що так! У будь-якому разі, їх озвучування як і інші питання забезпечення виїзних судових оглядів відбуватиметься за дискреції головуючого [3, с. 102; 4].

Отже резюмуємо тезою, що допустимість (недопустимість) застосування навідних запитань у кримінальному провадженні має бути обумовлена не стільки ризиком їх сугестії, скільки умовами відповідності цієї їх закономірно-природної характеристики вимогам впливу на перебіг та результати тих чи інших видів (форм) комунікації в кримінальному провадженні. Виклад цих вимог потребує окремої наукової презентації (статті тощо), в межах якої необхідно проаналізувати головню зарубіжні наукові пошуки з означеної проблеми як і відповідний нормативний матеріал (передусім, унаслідок недостатньої уваги вітчизняного права й науки до цього предмета). Для прикладу, доречно в цьому контексті дослідити доробки, Джеймса Александра Тенфорда [2], а також низку правових джерел, принаймні, Каліфорнійський кодекс доказів (18 травня 1965 р.) [7]; Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. Практика ЄСПЛ [21]; Федеральні правила доказування [24] та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Можливість застосування навідних запитань у пред'явленні для впізнання притаманна у межах попереднього опитування (допиту) особи, якій будуть пред'являти для впізнання відповідні об'єкти. Законодавчо передбачений різновид цієї запитально-відповідної комунікації (опитування — допит) за структурою, змістом, прийомами й вимогами щодо її здійснення є тотожними комунікації в межах допиту у кримінальному провадженні. Для забезпечення цього різновиду комунікації слідчий за потреби активізує пам'ять того, хто буде впізнавати, та допомагає йому пригадати якнайбільше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинця, себто, запитаннями спонукає особу спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати слідчому відомості про нього. Заперечення можливості постановки навідних запитань в межах судового різновиду пред'явлення для впізнання у межах норм ст. 355 КПК — нераціональне, оскільки ч. 2 цієї статті зазначає, що «Пред'явлення для впі-

знання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ». Своєю чергою, означений допит в суді здійснюється за правилами проведення різновидів цієї судової процесуальної дії, в тім числі, й передбаченими ч. 7 ст. 352 КПК. Тобто, з можливістю постановки в тім числі і навідних запитань.

2. Потерпілих та свідків доцільно залучати до огляду місця події, коли: 1) без їх участі складно виокремити об'єкт, який необхідно оглянути; визначити просторові межі місця огляду; встановити місце протиправного посягання; уточнити, які зміни були внесені в уречевлену обстановку місця події; 2) свідки першими виявили ознаки кримінального правопорушення або ж були його очевидцями тощо, а підозрюваного (винятково — за його згоди) — щоби він сам брав участь або ж був присутнім під час дослідження й фіксації обставин і обстановки на місці огляду, що унеможливить його потенційну заяву про необ'єктивність або неповноту проведеного огляду. Цю їх участь недопустимо поєднувати з допитом; повідомлювана ними інформація не має самостійного доказового значення на кшталт показань, хоча їхні пояснення у вигляді відповідей на будь-які запитання слідчо-

го (в тім числі й навідних, стосовно застосування яких під час огляду в КПК немає) виправдано розглядати своєрідними джерелами орієнтуючої інформації для відповідних пошукових дій у межах огляду. На протипагу слідчому огляду, судовий огляд місця — це форма продовження судового засідання, тому до його проведення за потреби можуть бути залучені обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, свідки й експерти, яким, згідно ч. 3 ст. 361 КПК, можуть бути поставлені запитання без жодних заборон стосовно їх форми.

Що ж до перспектив означеної проблеми, то в подальших наукових дослідженнях виправдано зосередити увагу на розробці вимог допустимості навідних запитань у кримінальному судочинстві. Щоби вони, як і кожен тактичний інструмент правомірного лінгвопсихологічного впливу, стали невід'ємним елементом змагального судового розслідування, в рамках застосування якого прокурор, адвокат-захисник, суддя, враховуючи всі можливі ризики мав би змогу продемонструвати своє бачення фактів з використанням показань свідків, потерпілих, обвинувачених, експертів та інших осіб і отримувати додаткову, уточнюючу інформацію, контролювати відповіді допитуваного тощо.

Література

1. Konyushyn Y. I. Some aspects of the natural-scientific essence of the leading question as a means of communication in criminal proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2022. № 1. P. 51–57.
2. Tanford J. A. *The Trial Process: Law, Tactics and Ethics*. New Providence, NJ: LexisNexis, 22. URL: <https://law.indiana.edu/instruction/tanford/web/reference/06direct.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
3. Бобров Ю. О. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. *Публічне право*. 2019. № 3(35). С. 99–105. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-12.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
4. Виїзний судовий огляд у справі № 639/5012/17: суддя Труханович В. В. *Судова влада України: вебсайт*. 2019. URL: <https://ics.gov.ua/archive/853596/> (дата звернення: 02.02.2024).
5. Європейська конвенція з прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# (дата звернення: 26.02.2024).
6. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
7. Каліфорнійський кодекс доказів (18 травня 1965 р.). URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCod=EVID&tocTitle+=Evidence+Code+-+EVID> (дата звернення: 13.01.2024).
8. Когутич І. І., Бабунич В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 160 с.
9. Когутич І. І., Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: монографія. Львів: Видавництво ТзОВ «Колір ПРО», 2019. 240 с.
10. Конюшин Ю. І. «Комунікація» і «спілкування»: дотичність до криміналістичної діяльності та співвідношення понять. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.). ЧНУ імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2021. С. 85–90.
11. Конюшин Ю. І. Навідні запитання у кримінальному провадженні: окремі правові та загальнотеоретичні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.) та ін. Київ: Видавництво Ліра. 2023. Вип. 68. С. 228–244. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.23>.

12. Коношин Ю.І. Навідні запитання: окремі аспекти поняття й допустимості у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Вип. 76. С. 218–225. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.218>.
13. Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації. Науково-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції. Харків, 2018. 264 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7e32a07-d489-4d7e-bb50-1c8f53b1e8f7/content> (дата звернення: 06.02.2024).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х. : Одиссей, 2013. 1104 с. URL: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/КПК-коментар.pdf> (дата звернення: 06.02.2024).
15. Кулішер Є.М. Психологія показань свідків. *Вісник права*. 1904. С. 201–227.
16. Лисенков М.О. Збирання доказів в умовах особливого режиму досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 120–127. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2017/lysenkov.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).
17. Мирошниченко Ю.М. Базова медаль окремої методики судового провадження: завдання, зміст, структура. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С. 164–170. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-164-170>.
18. Мирошниченко Ю.М. Базові засади тактики судового допиту в кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 669–671. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/162>.
19. Мирошниченко Ю.М. Вплив особливостей судового допиту на зміст тактичних засобів його оптимізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 356–359. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.66>.
20. Мирошниченко Ю.М. Загальні положення тактики судових дій у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4(81) ч. 2. С. 172–177. doi: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-172-177>.
21. Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. Практика ЄСПЛ. *Українське право*. 2016. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminalnomu-protsesi/ (дата звернення: 26.02.2024).
22. Тимошук В.Є. Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософії: 081 «Право»; Львів, 2022. 264 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/diss_Tymoshuk.pdf (дата звернення: 26.02.2024).
23. Ухвала суду № 91904520, 30.09.2020, Гадяцький районний суд Полтавської області. *YOUCONTROL*: веб-сайт. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91904520/> (дата звернення: 26.02.2024).
24. Федеральні правила доказування. Title 28 — judiciary and judicial procedure (This title was enacted by act June 25, 1948, ch. 646, § 1, 62 Stat. 869). *Discover U.S. Government Information*. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2017-title28/pdf/USCODE-2017-title28.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).

References

1. Konyushyn Y.I. Some aspects of the natural-scientific essence of the leading question as a means of communication in criminal proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2022. № 1. P. 51–57.
2. Tanford J.A. *The Trial Process: Law, Tactics and Ethics*. New Providence, NJ: LexisNexis, 22. URL: <https://law.indiana.edu/instruction/tanford/web/reference/06direct.pdf> (date of access: 20.02.2024).
3. Bobrov Yu.O. Aktualnist stvorennia viiskovykh sudiv v Ukraini: ohliad rezultativ doslidzhennia. *Publichne pravo*. 2019. № 3(35). S. 99–105. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-12.pdf> (date of access: 26.02.2024).
4. Vyiznyi sudovy ohliad u spravi № 639/5012/17: suddia Trukhanovych V.V. *Sudova vlada Ukrainy: vebсайт*. 2019. URL: <https://ics.gov.ua/archive/853596/> (date of access: 02.02.2024).
5. Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny. Konventsiiu ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004# (date of access: 26.02.2024).
6. Lohika dlia yurystiv: pidruchnyk / V.S. Blikhar, V.V. Levkulych, M.M. Oleksiuk, B.B. Shandra, V.Iu. Svyshcho, O.I. Matviienko. Vyd. 2-he, pererob. ta dop. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU “Hoverla”, 2022. 316 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf> (date of access: 26.02.2024).
7. Kaliforniiskyi kodeks dokaziv (18 travnia 1965 r.). URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCod=EVID&tocTitle=+Evidence+Code+-+EVID> (date of access: 13.01.2024).
8. Kohutych I.I., Babunych V.M. Teoriia i praktyka perekhresnogo dopytu v sudi: protsesualni i kryminalistychni aspekty: monohrafiia. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2015. 160 s.
9. Kohutych I.I., Maksymyshyn N.M. Sudovy dopyt: protsesualne i kryminalistychnе doslidzhennia: monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo TzOV “Kolir PRO”, 2019. 240 s.

10. Koniushyn Yu.I. “Komunikatsiia” i “spilkuvannia”: dotychnist do kryminalistychnoi diialnosti ta spivvidnos-hennia poniat. *Naukovi chytannia pamiati Hansa Hrossa: zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Chernivtsi, 09 hrudnia 2021 r.). ChNU imeni Yurii Fedkovycha. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2021. S. 85–90.
11. Koniushyn Yu.I. Navidni zapytannia u kryminalnomu provadzhenni: okremi pravovi ta zahalnoteoretychni aspekty. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidom. nauk.-metod. zb.* Kyivskiy NDI sudovykh ekspertyz; redkol.: D.V. Zhuravlov (holov. red.) ta in. Kyiv: Vydavnytstvo Lira. 2023. Vyp. 68. S. 228–244. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.23>.
12. Koniushyn Yu.I. Navidni zapytannia: okremi aspekty poniattia y dopustymosti u kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna.* 2023. Vyp. 76. S. 218–225. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.218>.
13. Korzh V.P. Ohliad mistsia podii: protsesualni osoblyvosti, kryminalistychni rekomendatsii. Naukovo-praktychni posibnyk dlia slidchykh, prokuroriv, politseyskykh patrolnoi ta kryminalnoi politsii. Kharkiv, 2018. 264 s. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c7e32a07-d489-4d7e-bb50-1c8f53b1e8f7/content> (date of access: 06.02.2024).
14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychni komentar / Vidp. red.: S.V. Kivalov, S.M. Mishchenko, V.Iu. Zakharchenko. X.: Odissei, 2013. 1104 s. URL: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/KPK-komentar.pdf> (date of access: 06.02.2024).
15. Kulisher Ye.M. Psykholohiia pokazan svidkiv. *Visnyk prava.* 1904. S. 201–227.
16. Lysenkov M.O. Zbyrannia dokaziv v umovakh osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy.* 2017. № 4. S. 120–127. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2017/lysenkov.pdf> (date of access: 26.02.2024).
17. Myroshnychenko Yu.M. Bazova medal okremoi metodyky sudovoho provadzhennia: zavdannia, zmist, struktura. *Pravovyi chasopys Donbasu.* 2021. № 4 (77). S. 164–170. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-164-170>.
18. Myroshnychenko Yu.M. Bazovi zasady taktyky sudovoho dopytu v kryminalnomu provadzhenni. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2022. № 10. S. 669–671. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/162>.
19. Myroshnychenko Yu.M. Vplyv osoblyvostei sudovoho dopytu na zmist taktychnykh zasobiv yoho optymizatsii. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo.* 2022. № 5. S. 356–359. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.66>.
20. Myroshnychenko Yu.M. Zahalni polozhennia taktyky sudovykh dii u kryminalnomu provadzhenni. *Pravovyi chasopys Donbasu.* 2022. № 4(81) ch. 2. S. 172–177. doi: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-172-177>.
21. Pravovi standarty YeSPL shchodo dokaziv i dokazuvannia u kryminalnomu protsesi. *Praktyka YeSP L. Ukrainske pravo.* 2016. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminal%60nomu-protsesi/ (date of access: 26.02.2024).
22. Tymoshuk V. Ye. Sudovy ohliad: protsesualne i kryminalistychno doslidzhennia: dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. filosofii: 081 “Pravo”; Lviv, 2022. 264 s. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/diss_Tymoshuk.pdf (date of access: 26.02.2024).
23. Ukhvala sudu № 91904520, 30.09.2020, Hadiatskyi raionnyi sud Poltavskoi oblasti. *YOUCONTROL: vebsait.* URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/91904520/> (date of access: 26.02.2024).
24. Federalni pravyla dokazuvannia. Title 28 — judiciary and judicial procedure (This title was enacted by act June 25, 1948, ch. 646, § 1, 62 Stat. 869). *Discover U.S. Government Information.* URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2017-title28/pdf/USCODE-2017-title28.pdf> (date of access: 26.02.2024).

Rakul Oksana

*Doctor of Legal Sciences, Associate Professor
National Academy of Internal Affairs*

Ракул Оксана Володимирівна

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ*

ORCID: 0009-0008-1202-4188

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9748

FEATURES OF REGISTRATION OF DEEDS REGARDING REAL PROPERTY ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE AND EU COUNTRIES

ОСОБЛИВОСТІ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВОЧИНІВ ЩОДО НЕРУХОМОГО МАЙНА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Summary. The work has studied the basic provisions of national legislation and the legislation of the European Union of the certification of rights to real estate.

The relevance of the study of this issue is in the fact that in the legal doctrine of Ukraine in recent years there has been a steady trend of approximation of Ukrainian legislation to international standards, and to the standards of the European Union. Legislation in the field of legal regulation of notarial activity is no exception in this regard. It is the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation that can strengthen the position of the Ukrainian notary, and especially in the area of mandatory registration of real estate. The purpose of the article is to determine the features of notarial certification of real estate deeds under the legislation of Ukraine and the legislation of some foreign countries – members of the European Union and to determine the directions of reforming the Ukrainian notary system in accordance with the standards of the European Union by combining public and private law principles of notarial activity. In accordance with the set goal and in view of the subject of the research, a complex of scientific methods of cognition was used: induction and deduction, the method of systematic analysis, the formal-dogmatic method, the logical method, the method of generalization, the method of abstraction and concretization, the comparatist (comparative legal) method.

It is established that in world practice there are two types of registration of rights to real estate – deed and title, and it is proved that registration of real rights in Ukraine belongs to the title system, which includes most countries of the European Union. It is substantiated that notarization of transactions involving real estate belongs exclusively to civil law structures (it is an institute of civil law), both in terms of its content and legal nature, while in the European Union countries there is an administrative procedure for registration of rights to real estate.

The results of the study can be used in practical activities – directly during the conclusion, amendment and termination of transactions (contracts) which are subject to real estate, as well as in the consideration of cases arising from such legal relations; in the theoretical field – in further scientific research, in the educational process, etc.

Key words: notary, notary's certifying inscription, real estate, state registration, legislation, law of probability.

Анотація. В роботі досліджено засадничі положення вітчизняного законодавства та законодавства Європейського Союзу щодо посвідчення прав на нерухоме майно. Актуальність дослідження даного питання полягає в тому, що в правовій доктрині України протягом останніх років спостерігається стабільна тенденція наближення українського законодавства до міжнародних стандартів, і стандартів Євросоюзу, зокрема. Не винятком у цьому відношенні є законодавство у сфері правового регулювання нотаріальної діяльності. Саме адаптація законодавства України до законодавства ЄС може посилити позиції українського нотаріату, і особливо у частині обов'язкової реєстрації нерухомого майна. Метою статті є

визначення особливостей нотаріального посвідчення правочинів щодо нерухомого майна за законодавством України та законодавством деяких зарубіжних країн – членів Європейського Союзу та визначення напрямків реформування системи українського нотаріату відповідно до стандартів Євросоюзу шляхом поєднання публічно-правових та приватноправових засад нотаріальної діяльності. Відповідно до поставленої мети та з огляду на предмет дослідження було використано комплекс наукових методів пізнання: індукції та дедукції, метод системного аналізу, формально-догматичний метод, логічний метод, метод узагальнення, метод абстрагування та конкретизації, компаративістський (порівняльно-правовий) метод. Встановлено, що у світовій практиці виділяють два види реєстрації прав на нерухоме майно – актовий та титульний та доведено, що реєстрація речових прав в Україні належить до титульної системи, куди входять більшість країн Європейського Союзу. Обґрунтовано, що нотаріальне посвідчення правочинів, об'єктом яких є нерухоме майно належить виключно до цивільно-правових конструкцій (є інститутом цивільного права), як за своїм змістом, так і за юридичною природою, тоді як у країнах Європейського Союзу гіє адміністративна процедура реєстрації прав з нерухомим майном. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності – безпосередньо під час укладення, зміни та розірвання правочинів (договорів), предметом яких є нерухоме майно, а також під час розгляду справ, що виникають з таких праводносин; теоретичній сфері – подальших наукових дослідженнях, освітньому процесі тощо.

Ключові слова: нотаріус, посвідчувальний напис нотаріуса, нерухомість, державна реєстрація, законодавство, юридична вірогідність.

Introduction. The socio-economic reforms are implemented to improve all aspects of Ukrainian society and to enable Ukraine to enter the European space as a full-fledged partner have naturally led to an increase in the role of autonomous civil society institutions to which the state delegates the exercise of part of its powers to protect the rights and legitimate interests of citizens and legal entities, and to prevent offenses, including in the field of civil turnover.

The Constitution guarantees every citizen the right to receive legal aid (Article 59), the implementation of which is ensured by various legal institutions, an important place among which, not without reason, is assigned to the notary. Ukrainian legislation was established that one of the primary tasks to be solved by notary bodies is certification of rights and facts of legal significance. The main purpose of such a certificate is to give them legal credibility, and therefore to confirm that the actions taken prove the legality of the rights, that the content of the rights or legal facts that are confirmed (denied) meet the requirements of the law. Without exaggeration, it can be stated that effective legal regulation of notarial activity is one of the components of ensuring stability and development of society as a whole.

The historical aspect of the role of the notary in the formation of socio-economic relations of Italian society is reflected in the work of G.P.G. Scharf [27]. In particular, the importance of the notary's participation in the key elements of economic (financial) relations in the field of real estate alienation is emphasized, and especially in the case of the need to determine the method of ensuring the fulfillment of the obligation, which in fact was the notarized document itself, since it determined not only the property to be alienated, but also the instruments that ensure the fulfillment of the obligation and the compensation mechanism in case of non-fulfillment of the party's obligations.

Some provisions on notarization of transactions are disclosed in the scientific work of A. V. Barankevych [1]. In the context of the study of special ways to protect the rights of minors to inheritance, the author pays special attention to the inheritance of real estate or the possibility of obtaining monetary compensation instead of a mandatory share in the inheritance (in the form of real estate), which also requires the participation of a notary when giving legal effect to a transaction.

Reviewing the concept of notarization of transactions, Yu. Opanaschuk [20], distinguishes several approaches to the notarial process in general, noting that the certification of a transaction is a public law procedure and at the same time acts as a fixation of a separate form of transaction. A. V. Lazebna [14], studying notarization as an element of the transaction form, makes a fair conclusion: despite the fact that notarization of a transaction requires certain financial costs and additional time, it plays an important role in regulating civil law relations, ensuring their clarity, increasing the reliability of the transaction, and significantly reducing the risk of the transaction.

The scientific research of N. M. Denysiak [4], who substantiates the need to reform the notary in the context of European integration, has also gained some importance for highlighting the outlined issues. In particular, the author rightly emphasizes that the purpose of such reform is to some extent to follow the European law enforcement activities, where there is a single legal status of a notary and there is no division into public and private notaries.

The study of V. M. Marchenko [17] was also relevant, in which the scientist emphasizes that modern Europe is actively moving towards active digitalization of the provision of administrative and other services to participants in public legal relations, including notarial ones. In the twenty-first century, not only electronic means of communication, but also

electronic keys, signatures, etc. have become very widely used in civil circulation. The practice of exchanging information required for notarial acts, and in particular the certification of real estate transactions, through the use of electronic information exchange systems is becoming even more widespread. In France, a special network has been created and is functioning, which includes literally all notary offices existing in the country. The advantages of such a system are the ability to exchange the necessary documents and materials in the most appropriate (both in terms of procedure and time) manner and to have access to open internal and public databases.

Analyzing the jurisdiction of local governments and notaries in Montenegro, V. Korać [12] rightly points out the need to eliminate competition between these bodies and justifies the expediency of attributing the certification of legally significant acts to the exclusive competence of notaries. The article emphasizes that notarizations contribute to greater legal certainty and are also more accessible to citizens. One can agree with the author's conclusions that this will lead to the construction of legal certainty, protection of public interests and relief of the work of courts and administrative bodies, which was the main legal and political reason for the introduction of notaries.

Certain clauses of transactions requiring notarization, including those involving real estate, are outlined in electronic form by V. Khomenko [10]. The authors are noted that the positive determinants in the issue under study are changes in socio-economic relations, digitalization of public life, and the updating of information technologies. At the same time, naming negative factors such as quarantine restrictions, aggravation of the crime situation in Ukraine and the world, and the occurrence of unforeseen emergencies, they argue that they simultaneously encourage legal entities to apply for notarization of transactions in order to protect their property and ensure the fulfillment of obligations with counterparties.

The scientific research of A. V. Lila-Barska [16], in which the article is pointed out the special dualistic status of the notary, the content of which is revealed through the connection with the state — the notary acts on behalf of the state, but does not directly perform the functions of the state, is important for understanding the role of the notary in the field of civil relations, and in particular, for clarifying the peculiarities of notarization of real estate transactions. O. O. Karmaza [8; 9] emphasizes that the presence of a foreign element and the combination of two or more legal orders indicates the international nature of notarial activity and must be taken into account by the Ukrainian legal system.

Thus, despite a certain number of scientific developments, a number of issues in the field of notarial activity remain unresolved, and this is why this study is relevant. The purpose of this article is

to analyze the peculiarities of notarization of real estate transactions under the laws of Ukraine and some EU Member States, and to identify the ways to reform this system provided that public law and private law principles of notarial activity are combined.

One of the objects of civil-law relations is real estate. According to the civil legislation of Ukraine, land plots and other objects located on them are considered immovable property. A defining feature of an immovable thing is the impossibility of moving the latter without depreciating it or changing its purpose. In addition, the law declares the possibility of extending the regime of immovable property to air and sea vessels, space objects, i.e. things, the rights to which are subject to state registration. So, given the norms of civil legislation, real estate can be divided into several categories. The first category should include only the land plot, which according to Art. 79 of the Land Code of Ukraine is a part of the earth's surface with established boundaries, a specific location, and defined rights in relation to it.

The peculiarity of a plot of land as real property is that it is the main and independent object, regardless of its purpose and placement of anything on it. The second category of real estate consists of objects that are located directly on the land plot, but any movement of them can lead to the loss of their original purpose, up to the complete cessation of existence as a material object. It is also customary to divide these objects into two groups. The basis of this division is the method of their creation: depending/or regardless of the results of human activity — objects of natural real estate (objects of the nature reserve fund: national natural parks, nature reserves, sanctuaries, etc., including artificially created ones — botanical gardens, landscape parks, zoological parks) and land plots classified as water and forestry lands by the Land Code of Ukraine; objects created as a result of human activity — residential buildings and residential complexes, buildings, structures of enterprises, institutions and organizations, objects of unfinished construction. The third category of immovable property includes movable objects, which are covered by the relevant legal regime [6].

In the civil doctrine, the basis for qualifying property as immovable is the following criteria: natural origin; the impossibility of moving such property without their depreciation or change of purpose; registration of rights to such property; individual determination, as pointed out by V. Ya. Romaniv [25]. Other specialists, V. A. Kostenko & O. V. Zabrodina [13], propose to classify objects as immovable by having such features as: stationarity (permanent connection with the land) — objects cannot exist separately from the land plot, and their movement in space is allowed only by destroying or changing the intended purpose and causing damage that makes

it unfit for further use; materiality (the object has a valuable and natural-material expression); durability (long terms of use).

In general, characterizing the belonging of things/property to the “real estate” category, one should highlight such a feature as the obligation of notarial certification of transactions, the subject of which is real estate itself. It is worth emphasizing that currently, even in the conditions of martial law, in Ukraine, the largest number of transactions concluded by subjects of civil transactions relate to immovable property and property to which the legal regime of real estate is extended by law. Civil legal acts (contracts), the subject of which is immovable property and the obligation of their notarization can be determined by law or by agreement of the parties (Article 209 of the Civil Code of Ukraine).

These include: purchase agreement; mining contract; deed of Gift; lifetime maintenance contract; pledge agreement (mortgage agreement); marriage contract; an agreement on the transfer of immovable property to the child; inheritance contract; property management agreement and others. The conclusion of such transactions without their notarization leads to their nullity, that is, invalidity by virtue of the law (Part 1 of Article 219 and Part 1 of Article 220 of the Civil Code of Ukraine), which does not require challenging their validity in court (Part 2 of Article 215 of the Civil Code of Ukraine).

In the context of the above, the position of V.V. Komarov & V.V. Barankova [11], who emphasize the presence of a number of mandatory conditions that testify to the legality of the concluded contract. Such conditions contain general principles governing civil legal relations, as well as general conditions for the validity of transactions established by law, namely: will and expression of will, the required amount of civil capacity, time and place of its conclusion, content, essential and (or) additional conditions, the form of the transaction and the reality of the occurrence of legal consequences for the parties to the contract. Thus, the notarization of the contract is a way of confirming legality and legal certainty.

As far as European countries are concerned, a system of notarization of real estate transactions similar to the Ukrainian system operates in France and Poland. Certification by a notary is considered a preventive measure to protect the rights of individuals and to give legal force to transactions. Although there are certain differences. Thus, in Poland there is a registration procedure for registration of rights to immovable property, and proceedings in cases of registration of immovable property are carried out by local courts. That is, the peculiarity of certification of this type of deed is that the notary notarizes not the deed itself, but the signatures of the parties and is obliged to send an extract from the

notary register book to the court at the location of the immovable property within seven days from the date of execution of the deed for the court registrar to make an entry in land book [2]. In France, the main information link is not immovable property, but the transferee of such property. For the registration of property rights to immovable property, “registry books” are kept, which are open and have the name “Mortgage books”. By the way, in France in each district there is a special office where all formalities and actions aimed at registering real estate are carried out and centralized.

A similar registration form for registration of rights to immovable property also applies in another EU country — the Czech Republic, where the cadastre is, so to speak, the main “bank” of data about any real estate, which records the type of real estate, its location, geometric and other parameters, information about the owner (co-owners), etc.

Thus, real estate registration is carried out by local cadastre bodies, which are part of the general administration of geodesy and cartography. At the same time, ownership and other property rights to real estate are registered only in the form of making an entry, imposing a restriction or encumbrance on the property right [18].

Publicity and openness of registration of rights to real estate is inherent in a country like Spain. In particular, here, as in the previously mentioned countries, there is a registration system — the register is kept in special books, the form of which is determined by the Ministry of Justice, the maintenance of which is entrusted to special civil servants — registrars. All unregistered real estate rights are void. In this state, the general rule is followed; what is entered in the register is true and legal [23]. Italy and Switzerland also belong to those countries where the registration system of real estate ownership prevails. An entry in the real estate register is proof of the validity of the deed, the bona fide rights of the owner, as well as a circumstance that determines the legal status of this property [29]. In Bulgaria, the registration of real estate is carried out by a notary, who, according to the law, is obliged to carry out the registration regardless of the presence of an application from an interested person. Recording is carried out in register books and is open [18].

Germany also belongs to the category of countries in which the registration system of certification of real estate transactions operates. In particular, registration in the land register is possible based on the application of one of the parties to the transaction (in this case, the other party is represented by a notary) or a joint application. The application is accompanied by a notarized permission for registration from the person whose rights are affected by the registration, as well as an additional application

from the alienator and the transferee about the transfer of ownership. In addition to the listed documents, when transferring a land plot, it is required to provide an original certificate from the financial service, which confirms the payment of the tax for the purchase of the land plot and a certificate from the territorial community about the non-use of the right of preferential acquisition [18]. As for the specifics of performing notarial actions related to real estate, they are as follows: after signing the sales contract, the notary sends a letter to the state registrar about the reservation of the relevant real estate object, in order to avoid further resale of the real estate object; after the state registrar has confirmed the information about the absence of comments on the object of the contract, the buyer makes the payment; the buyer can pay the funds either to the seller's account or to the notary's trust account; if there is an existing mortgage, the notary sends two invoices to the buyer — for payment of the bank's mortgage balance and for payment of the remaining amount under the contract to the seller's account; the buyer can alienate the object already after the conclusion of the contract; one of the special conditions of the real estate purchase and sale agreement is information about what movable property is being sold with the house (kitchen, furniture, household appliances; the territorial community also has the right to purchase real estate; the draft of the purchase and sale agreement is sent to the parties in 2 weeks, in general the entire registration process takes about a month) [18].

Therefore, in some countries of the European Union [24] there is a registration system that is aimed at achieving uniform (common) standards in the field of certification of real estate deeds. It is worth noting that the electronic form of notarial activity has been introduced in many foreign countries. The experience of the Republic of Lithuania, where the electronic system “eNotaras” has been implemented and is functioning at the expense of the Lithuanian Notary Chamber, the purpose of which was to further develop the notary profession and expand its competence, increase trust in the notary institution, should be called useful. In addition to the direct performance of notarial acts, the electronic notary system allows interaction with other electronic databases of the country — the population register (demographic register), the register of disabled persons, the tax register, real estate registers, the mortgage register, the register of arrests, the register of pledges, the register of contracts, the registers of legal entities., shareholders and participants, the register of beneficiaries of legal entities, the register of powers of attorney, the register of wills, inheritance cases, the register of marriage contracts and the division of property, etc., which of course significantly simplifies the procedure itself

and allows to significantly reduce the financial costs of both citizens and relevant state institutions.

Thanks to the electronic notary system, notaries are able to: form client files and have information on all notarial actions performed for a person within the notary office; conduct internal exchange of documents; form accounts; to order notarial actions performed in offices or remotely (remotely); receive information about the progress of notarial acts, receive and send messages to notaries, order the transfer of inheritance cases from one notary office to another and perform a number of other actions necessary to ensure the rights and interests of all those who apply for notarial services, which undoubtedly has a positive effect on the quality and effectiveness of such services.

In other European countries, the introduction of the electronic format of notarial activities has also been successfully implemented. Yes, France has a MINITEL system that provides access to computers with databases and includes a secure database, data exchange between databases, and a secure connection. The electronic archive of authentic notarial acts exists in the form of encrypted file documents. The term of storage of such documents is 75 years. As of 2019, 85% of all notarial acts exist and are stored in digital format in France. In Germany, notaries use electronic signature cards (qualified electronic signature) issued by the Federal Chamber of Notaries, and not only for notaries, but also for lawyers and other entities. In Italy, notaries work with Notartel, an IT company for notaries, which was established in 1997 by the National Council of Notaries of Italy with the aim of computerizing the processes of drawing up notarial documents, document circulation, as well as access to information needed by notaries when committing notarial actions, using it [3, p. 90]. In most European countries, E-notary is considered as a single information and telecommunication system designed for collection, accumulation, processing, storage, protection and use of information related to notarial activity and provision of all types of information interaction (exchange).

When considering the specifics of certification of deeds, the subject of which is real estate, it is worth noting that in most European countries, certification of such deeds is classified as administrative procedures (services). However, it is worth noting that even in the presence of some elements of administrative relations, they do not lose their private legal regulation, because any action in relation to immovable property, by its essence (legal nature) is a deed, a manifestation of the implementation of a subjective civil right or an obligation. The connection between the subject and the transaction is exclusively an institution of civil law.

As of 2024, two types of registration of real property rights to immovable property are distinguished

in world practice: deed and title [28]. The legal system of registration of property rights to immovable property is mainly implemented in the United States of America and neighboring Canada. For example, in these countries the state does not act as the subject of verification of the legality of the acquisition of the corresponding right, but only records the fact of the concluded deed and acts purely as the registrar of the deed as the owner. The title system is characteristic of most countries of the European Union — France, Germany, Poland, Italy, etc. Ukraine also belongs to the countries that have a title system of registration of property rights to immovable property. The advantages of the title system include such elements as concluding a deed in the form and in the order established by law; verification by the state of the legality of the transaction; imposing responsibility on the state for any violation of the owner's rights.

An important factor in the improvement of notarial activity, including in the field of notarization of deeds, the subject of which is real estate, is the introduction of the so-called E-notary. From the point of view of A. V. Lila-Barska [15, p. 230], it is necessary to actively use the capabilities of electronic technologies in notarial activities. So, to carry out their professional activities, notaries have access to the Unified Register of Notaries, the Unified Register of Special Forms of Notarial Documents, the State Register of Encumbrances of Movable Property, the Inheritance Register, the Unified Register of Powers of Attorney, the State Register of Real Property Rights, the State Register of Civil Status Acts, the Unified state register of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations. The application of electronic technologies is emphasized by Z. Zhuravlyova [30], who notes that the existing methods of organizing notarial activity do not always meet the requirements set forth by law for the regulation of certain civil legal relations and contradict the actual will of persons who, by performing a certain notarial act actions try to give the deed (or the relations arising from it) probable force, and which, in the end, may lead to the recognition of such a deed as invalid. Thus, the use of the latest technologies, and in particular, the transition to an electronic form, the so-called digitalization, when a notary performs his professional duties, makes it impossible to use unverified, irrelevant or unreliable information, reduces the dubiousness of the documents that are drawn up, demonstrates compliance with the law, ensuring a more complete protection of rights and legitimate interests of persons applying for notarial acts.

The advantages of E-notary, outlined in the study on the example of a number of countries, are also confirmed by I. M. Iliopol [7, p. 87]. The researcher names the following advantages of the introduction of electronic notary, such as: approximation of

Ukrainian notary to European standards; ensuring interaction with state information systems and networks; automation of notarial processes, in particular record keeping, reporting, search and use of necessary information, etc.; improving the security and quality of notarial acts; transfer of the Register of notarial acts to electronic form, which will simplify the work of notaries, ensure accounting and registration of performed notarial acts, as well as protection and storage of notarial information; submission of electronic documents for notarial actions; certification by a notary of the authenticity of an electronic copy of a paper document or a paper copy of an electronic document or extracts from them; ensuring the availability of notarial acts. These features of E-notary, as shown above, are successfully used by a number of countries and, it can be noted, respond to the current challenges of notarial practice in cases of real estate registration in Ukraine. Thus, together with the assignment of the certification of real estate transactions to the competence of notarial authorities (real estate transactions), this will reduce the number of transactions related to the purchase of unregistered real estate and the number of multiple alienations of such property, as indicated by M. Povolakić [22, p. 300] on the example of Bosnia and Herzegovina and Serbia.

As V. M. Pasternak rightly emphasizes [21, p. 217], the importance of notarization of a transaction necessitates the mandatory observance of two indisputable requirements. The first requirement relates to the rule that notarial acts are performed within the limits clearly defined by law. The second rule relates to managed entities — notaries, who, on the one hand, are independent representatives of the state with special powers to perform notarial acts, and on the other hand, are called upon to perform functions related to the legal regulation of certain types of social relations. At the same time, it should be noted that the main axiom remains that taking into account the private interests of a person and the public interests of the state are equally important in the professional activities of a notary. In this regard, we should agree with the opinion [29, p. 63] that it is advisable to create a single formal registration system, the main task of which is to ensure the reliability and transparency of civil turnover of real estate, which will take into account both the interests of the state and citizens.

In the context of this research, it is worth noting the work of J. M. Ruždjak [26, p. 1334], who considers the institutions of notary insurance of claims to real estate as voluntary insurance by agreement of the parties. In particular, this refers to the insurance by public notaries of claims to real estate by establishing the right of pledge, mortgage, with special reference to the rules governing this institution. It is worth emphasizing that in this practice,

insurance documents must meet all the conditions in form and content for the mortgage to be entered into the land ownership register and for insurance coverage to be obtained. Insurance provided by notaries public through the transfer of ownership of real estate, trust insurance, is an institution of voluntary insurance, which, regardless of legal regulation, exists in practice almost exclusively as insurance by notaries public.

Conclusions. Thus, the comparative legal analysis of the national legislation and the European Union regulating the procedure for notarization of transactions involving real estate allows us to formulate a number of conclusions. Notarial activity is based on a combination of public law principles: notarial activity is regulated by the state; a notary acts on behalf of the state, performing his or her functions on the basis of state-sanctioned powers, in accordance with the law and cannot unreasonably refuse to perform notarial acts and private law principles: a notary is not a civil servant or local government official, although he or she provides public services, and carries out his or her activities independently, choosing his or her own area of competence.

An analysis of sectoral legislation and doctrine leads to the conclusion that in Ukraine and in most EU countries, a registration system for the registration of rights in transactions involving real estate has been introduced and is in place. Notarization of a transaction and its state registration cannot be qualified as the basis for the emergence of ownership of real estate. Such actions are a way of certifying an existing ownership right, confirming the legitimacy of the fact of ownership and good faith possession of the property by the owner specified in the transaction.

Despite some similarities, the legal procedures in this area have some differences. In Poland, the proceedings in cases of real estate registration are carried out in two stages: at the first stage, the

notary performs the relevant action, the essence of which is to certify the authenticity of the signatures of the parties and sends an extract to the court at the location of the real estate; at the second stage, on the basis of the notary's extract from the notary's register book, the court registrar enters the entry in the land register. In Ukraine, notarial acts in relation to real estate are usually performed at the place of its location. In the Czech Republic, the functions of the state real estate registrar are performed by local authorities that are part of the Department of Geodesy and Cartography. The same procedure for real estate registration is inherent in Spain, Italy, France, and Switzerland. In contrast to these countries, in Germany, the involvement of a notary is more significant, as registration of real estate transactions requires a notarized authorization for registration, which is not provided for in Ukraine.

The current system of notarial activities in Ukraine requires improvement. The need for such improvement is caused by many factors and is recognized both at the theoretical and practical levels. On the one hand, such changes are due to the choice of European development of Ukraine and its obligations to bring national legislation in line with the requirements of the European Union. On the other hand, such changes are caused by the inconsistency of legislation with the challenges of today, and therefore by the shortcomings of legal regulation of the notary sphere.

Elimination of the inconsistency of national legislation in the field of legal regulation of notarial activities with the requirements set by the EU, including the Agreement with the EU; modernization of notarial activities through the introduction of a nationwide electronic system, as is done in many EU countries, are the immediate prospects of the Ukrainian notary, which actualizes further research in these areas.

Literature

1. Баранкевич А. В. Особливі способи захисту спадкових прав неповнолітніх. *Соціально-правові студії*. 2022. Вип. 5(3). С. 38–44.
2. Belniak S. Rozwój rynku nieruchomości w Polsce na tle krajów wysoko rozwiniętych. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 2001. 204 s.
3. Бернацька І. Нотаріат Італії — огляд, доступ до професії, технології, відчуження нерухомості та Національна рада нотаріусів. *МЕН*. 2014. № 6 (78). С. 86–93.
4. Денисяк Н. М. Реформування інституту нотаріату в сучасних умовах євроінтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 547–551. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.95>.
5. Цифрові технології в сучасному нотаріаті: Олена Бунякіна взяла участь у міжнародній конференції. *Нотаріальна палата України*. 2019. URL: <https://npu.org.ua/news/it-v-notariati-conf/>.
6. Грущинська Н. Характеристика нерухомого майна як об'єкта цивільного права. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 2. С. 23–30. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.04> [in Ukrainian].
7. Іліополь І. М. Електронний нотаріус: переваги та ризики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 86–88.

8. Кармаза О.О. Міжнародний нотаріальний процес: правова природа. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 763–766.
9. Кармаза О.О. Зміна процесуальних прав у нотаріальному процесі України в умовах воєнного стану. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Д.Галицького*. 2022. № 13 (25). С. 165–171. doi: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.165-171.
10. Хоменко В.О., Крукевич О.М., Гетманцев М.О., Опанашук Ю.Й. Особливості вчинення електронних правочинів, які потребують нотаріального посвідчення. *Міжнародний журнал кримінології та соціології*. 2021. № 10. С. 423–429. doi: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2021.10.50>.
11. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні : підручн. Харків : Право, 2011. 384 с.
12. Korać, V. (2021). Competitive jurisdictions of local administration authorities and notaries for the certification purposes in montenegro. *Lex localis — Journal of Local Self-Government*. 2021. № 19 (3). P. 439–459.
13. Костенко В.А., Забродіна О.В. Земельна ділянка як об'єкт нерухомості згідно законодавства України та Німеччини, її примусове відчуження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 53 (1). С. 101–104.
14. Лазебна А.В. Нотаріальне посвідчення як елемент правової форми. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С. 592–596. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-124>.
15. Ліла-Барська А.В. Діджиталізація нотаріальної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 230–231.
16. Ліла-Барська А.В. Про публічно-правовий статус нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняного правознавства*. 2023. № 1. С. 130–134.
17. Марченко В.М. Окремі питання впровадження системи Е-нотаріат в Україні. *Прикарпатська юридична газета*. 2020. № 1 (30). С. 42–46. doi: [https://doi.org/10.32837/руув.v0i1\(30\).513](https://doi.org/10.32837/руув.v0i1(30).513).
18. Мартинюк Н.М. Зарубіжний досвід надання державних послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Права. UA*. 2020. № 3. С. 180–185. doi: 10.32782/LAW.UA.2020.3.27.
19. Реформа нотаріату за стандартами ЄС: саморегулювання, Е-нотаріат. *Нотаріат України*. 2019. № 4(35). С. 16–19.
20. Опанашук Ю. Парадигмальні підходи до сутності нотаріального посвідчення правочинів. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 10. С. 27–31. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.05>.
21. Пастернак В.М. Форма правочину є невід'ємною частиною його дійсності. *Вісник Київського університету права*. 2013. № 2. С. 215–218.
22. Повлакич М. Компетенція державних нотаріусів у Боснії та Герцеговині. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*. 2013. 63 (2). С. 245–310.
23. Ракул О. Свідectво про право власності на нерухоме майно: порівняльно-правовий аспект. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 1(29). С. 185–194. doi: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1\(29\)-185-194](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1(29)-185-194).
24. Звіт про робочу поїздку представників Нотаріальної палати України для участі в конференції «Латинський нотаріат у Литві — 30 років». Вільнюс, 3 грудня 2022 р. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2023/02/zvit-lytva.pdf>.
25. Романів В.Я. Поняття «нерухоме майно» за цивільним законодавством України. *Держава і право*. 2012. № 55. С. 364–369.
26. Ruždjak, J.M. Notaries public and insurance of money claims on realty. Javno bilježništvo I osiguranje novčanih tražbina na nekretninama. *Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu*. 2009. № 59 (6). Pp. 1321–1354.
27. Scharf, G. P.G. Notariato milanese e notariato aretino medievali a confronto (secoli XIII–XIV). *Italian review of legal history*. 2021. № 7. P. 677–689.
28. Тамарія Ю.В. Адміністративні процедури державної реєстрації речових прав на нерухоме майно: автореф. дис. кандидата юридичних наук. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 16 с.
29. Тамарія Я. Зарубіжний досвід державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 6 (22). С. 62–65.
30. Журавлова З. Адміністративно-правове регулювання функціонування електронного нотаріату. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 12. С. 148–151.

References

1. Barankevych, A. V. (2022). Special ways to protect the inheritance rights of minors. *Social and Legal Studios*, 5(3), 38–44 [in Ukrainian].
2. Belniak, S. (2001). Development of the real estate market in Poland compared to highly developed countries. Krakow: Krakow University of Economics Publishing House. 204 p.
3. Bernatska, I. (2014). Notary of Italy — overview, access to the profession, technology, alienation of real estate and the National Council of Notaries. *MAN*, 6 (78), 86–93 [in Ukrainian].
4. Denysiak, N.M. (2023). Reforming the notary institution in modern conditions of European integration. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.95> [in Ukrainian].

5. Digital technologies in modern notary: Olena Bunyakina took part in the international conference. (2019). *Notary Chamber of Ukraine*. URL: <https://npu.org.ua/news/it-v-notariati-conf/> [in Ukrainian].
6. Hrushchinska, N. (2020). Characteristics of immovable property as an object of civil law. *Enterprise, Economy and Law*, 2, 23–30. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.04> [in Ukrainian].
7. Iliopol, I. M. (2022). Electronic notary: advantages and risks. *Legal scientific electronic journal*, 1, 86–88.
8. Karmaza, O. O. (2015). International notarial process: legal nature. *A young scientist*, 2 (17), 763–766 [in Ukrainian].
9. Karmaza, O. O. (2022). Modification of procedural rights in the notarial process of Ukraine under the conditions of martial law. *Scientific and information bulletin of Ivano-Frankivsk University named after King D. Halytskyi*, 13 (25), 165–171. doi: [10.33098/2078-6670.2022.13.25.165-171](https://doi.org/10.33098/2078-6670.2022.13.25.165-171) [in Ukrainian].
10. Khomenko, V. O., Krukevych, O. M., Hetmantsev, M. O., & Opanashuk, Y. Y. (2021). Features of Conclusion of Electronic Transactions Requiring a Notarial Certificate. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, 423–429. doi: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2021.10.50> [in Ukrainian].
11. Komarov, V. V., & Barankova, V. V. (2011). Notary in Ukraine: textbook. Kharkiv: Pravo. 384 p. [in Ukrainian].
12. Korać, V. (2021). Competitive jurisdictions of local administration authorities and notaries for the certification purposes in montenegro. *Lex localis — Journal of Local Self-Government*, 19 (3), 439–459.
13. Kostenko, V. A., & Zabrodina, O. V. (2018). A plot of land as a real estate object according to the legislation of Ukraine and Germany, its forced alienation. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 53 (1), 101–104 [in Ukrainian].
14. Lazebna, A. V. (2019). Notarial certificate as an element of legal form. *A young scientist*, 10 (74), 592–596. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-124> [in Ukrainian].
15. Lila-Barska, A. V. (2021). Digitization of notarial activity in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, 8, 230–231.
16. Lila-Barska, A. V. (2023). About the public-legal status of a notary in Ukraine. *Actual problems of domestic jurisprudence*, 1, 130–134 [in Ukrainian].
17. Marchenko, V. M. (2020). Separate issues of implementation of the E-notary system in Ukraine. *Carpathian Legal Gazette*, 1 (30), 42–46. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(30\).513](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(30).513) [in Ukrainian].
18. Martyniuk, N. M. (2020). Foreign experience in providing public services in the field of state registration of real property rights. *Right*, 3, 180–185. doi: [10.32782/LAW.UA.2020.3.27](https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2020.3.27) [in Ukrainian].
19. Notary reform according to EU standards: self-regulation, E-notary. (2019). *Notary of Ukraine*, 4(35), 16–19 [in Ukrainian].
20. Opanashuk, Yu. (2020). Paradigmatic approaches to the essence of notarial certification of deeds. *Enterprise, economy and law*, 10, 27–31. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.05> [in Ukrainian].
21. Pasternak, V. M. (2013). The form of the deed is an integral part of its validity. *Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 215–218 [in Ukrainian].
22. Powlakić, M. (2013). Competence of Notaries Public in Bosnia and Herzegovina. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63 (2), 245–310.
23. Rakul, O. (2024). Certificate of ownership of real estate: comparative legal aspect. *Science and technology today*, 1(29). doi: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1\(29\)-185-194](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1(29)-185-194) [in Ukrainian].
24. Report on the working trip of representatives of the Chamber of Notaries of Ukraine to participate in the conference “Latin notary in Lithuania — 30 years” (Vilnius, December 3, 2022). URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2023/02/zvit-lytva.pdf> [in Ukrainian].
25. Romaniv, V. Ya. (2012). The concept of “immovable property” according to the civil legislation of Ukraine. *State and Law*, 55, 364–369 [in Ukrainian].
26. Ruždjak, J. M. (2009). Notaries public and insurance of money claims on realty. Javno bilježništvo I osiguranje novčanih tražbina na nekretninama. *Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu*, 59 (6), 1321–1354.
27. Scharf, G. P. G. (2021). Notariato milanese e notariato aretino medievali a confronto (secoli XIII–XIV). *Italian review of legal history*, 7, 677–689.
28. Tamarya, Y. V. (2018). Administrative procedures for state registration of property rights to immovable property. Autoref. thesis candidate of legal sciences. Zaporizhzhia National University. Zaporizhzhia. 16 p. [in Ukrainian].
29. Tamarya, Ya. (2016). Foreign experience of state registration of property rights to immovable property. *National Law Journal: Theory and Practice*, 66–69 [in Ukrainian].
30. Zhuravlova, Z. (2020). Administrative and legal regulation of the functioning of the electronic notary. *Entrepreneurship, economy and law*, 12, 148–151 [in Ukrainian].

Ільків Олег Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету*

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

Ilkiv Oleh

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Civil Law Disciplines
Faculty of Law*

International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demianchuk

ORCID: 0000-0002-0659-1855

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9755

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДОСТУПНИМ ЖИТЛОМ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

ANALYSIS OF THE PRACTICE OF PROVIDING AFFORDABLE HOUSING IN UKRAINE AND THE WORLD

Анотація. У статті досліджується стан та правові механізми формування соціального і доступного житла в Україні та закордоном, їх оцінка та надання рекомендацій щодо вдосконалення. Методологія дослідження соціального та доступного житла передбачає аналіз світових практик забезпечення населення житлом, оцінку вітчизняної нормативно-правової бази та дослідження попиту і пропозиції на житло.

Розглянуто основні напрямки житлової політики у сфері розширення соціальної доступності та поліпшення житлових умов малозабезпечених громадян. Доведено, що здійснення масової модернізації існуючої індустріальної бази житлового будівництва може забезпечити будівництво необхідного соціального житла в державі. Важливою умовою для цього є технічне переоснащення житлової бази на будівництво соціального житла. Пропонуються подальші шляхи вирішення проблем та перспективи розвитку сектору соціального житла при взаємодії місцевої влади, бізнесу та громадськості. Особливу увагу приділено соціально-економічному значенню цієї специфічної сфери, яка включає в себе виробництво та сферу послуг для населення.

Проаналізовано, що ринок житла та житлова політика України суттєво відрізняються від ринку житла та житлової політики європейських країн. Наведено основні причини такої ситуації, зокрема є надмірна частка нерухомості у приватній власності, застарілий житловий фонд та абсолютна нерегульованість ринку оренди житла. Крім того, відсутня цілеспрямована житлова політика та механізми функціонування ринку житла. Фонд соціального житла формується за рахунок будівництва нового житла, реконструкції існуючих будівель, переобладнання нежитлових будівель, безоплатно отриманого житла, та житла, конфіскованого за рішенням суду або визнаного безхазяйним, передачі часток житлової площі в новобудовах органам місцевого самоврядування та використання приватного житлового фонду на договірних засадах.

Доведено, що ринок житла потребує чіткого законодавчого регулювання та створення ефективної житлової політики в державі, яка в праві виступити інвестором та замовником будівництва соціального житла, спростити процес та здешевити його вартість за рахунок перенаправлення коштів з житлових субсидій на будівництво нового соціального житла.

Ключові слова: доступне житло, соціальне житло, реалізація права на житло.

Summary. The article examines the status and legal mechanisms for the formation of social and affordable housing in Ukraine and abroad, assesses them and provides recommendations for improvement. The methodology of the study of social and affordable housing includes analysis of global practices of providing the population with housing, assessment of the domestic regulatory framework and research of housing supply and demand.

The main directions of housing policy in the field of expanding social accessibility and improving the living conditions of low-income citizens are considered. It is proved that the implementation of massive modernisation of the existing industrial base of housing construction can ensure the construction of the necessary social housing in the country. An important condition for this is the technical re-equipment of the housing base for the construction of social housing. Further ways of solving problems and prospects for the development of the social housing sector in the interaction of local authorities, business and the public are proposed. Particular attention is paid to the socio-economic significance of this specific area, which includes production and services for the population.

It is analysed that the housing market and housing policy of Ukraine differ significantly from the housing market and housing policy of European countries. The main reasons for this situation are given, in particular, an excessive share of privately owned real estate, an outdated housing stock and an absolute lack of regulation of the rental housing market. In addition, there is no targeted housing policy and mechanisms for the functioning of the housing market. The social housing fund is formed through the construction of new housing, reconstruction of existing buildings, conversion of non-residential buildings, free housing, and housing confiscated by court decision or declared ownerless, transfer of shares of living space in new buildings to local governments, and use of private housing on a contractual basis.

It is proved that the housing market requires clear legislative regulation and creation of an effective housing policy in the State, which has the right to act as an investor and customer of social housing construction, to simplify the process and reduce its cost by redirecting funds from housing subsidies to the construction of new social housing.

Key words: affordable housing, social housing, realisation of the right to housing.

Постановка проблеми. Питання житлового забезпечення є складним і цікавим аспектом дослідження. Ця проблема є надзвичайно актуальною в сьогоденні, адже реалізація цивільних прав щодо житла є беззаперечною та надважливою в період воєнного стану в Україні. Вартість житла та його привабливість для будівництва визначаються різними суспільними чинниками, включаючи місце розташування, доступність, комфорт, сусідство, функціональність, якість тощо. Останні дві складові виступають основою для визначення собівартості будівництва, тоді як інші виступають лише додатковими чинниками, які впливають на ціну та привабливість. Великі міста нашої країни виступають центрами притягання для мешканців з периферії, тому житловий потенціал міст створює можливості для реалізації права на житло.

Особливу вагу в цьому контексті має питання доступності житла для населення, наділення житлом вразливих верств та малозабезпечених громадян, які потребують соціальної підтримки. Доступність житла є центральним аспектом аналізу у зазначеній статті і формується під впливом нормативних актів, вартості житла та доходів населення. Ці два фактори проявляються по-різному на різних територіях і вимагають ефективних рішень на національному та регіональному рівнях.

Для успішного вирішення цього питання ключове значення має ефективна державна політика, яка діє на рівнях національних та регіональних урядів, а також можливостей розвинутого суспільства. Сьогодні житло стало невід'ємною складовою нашого життя і визначає рівень нашого благополуччя, забезпечуючи не лише протистояння зовнішнім факторам, а й створюючи умови для відновлення сил та енергії, сприяючи суспільному відтворенню. Таким чином, дослідження механізмів формування доступного та соціального житла

в контексті соціально-економічного розвитку суспільства вимагає наукового підходу та вивчення вітчизняного та міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики доступності житла присвятили свої праці багато вчених, серед яких: Селевко В. [5], Сударенко О. [6] Данчак Л., Козик В. [10] та ряд закордонних науковців Boelhouwer P. [1], Scanlon K. [2], Hegedüs J. [4] тощо. Незважаючи на це, існує потреба у подальшому аналізі проблем попиту житла, виокремлення соціального та доступного житла в Україні.

Матеріал і методи дослідження. Значний досвід і практика формування ринку житла, забезпечення житлом, доступності житла та механізмів його функціонування досить повно розкриті в розвинених країнах Європи, США та деяких країнах Азії.

Метою дослідження є вивчення стану та правових механізмів формування соціального і доступного житла в Україні та закордоном, їх оцінка та надання рекомендацій щодо вдосконалення. Методологія дослідження соціального та доступного житла передбачає аналіз світових практик забезпечення населення житлом, оцінку вітчизняної нормативно-правової бази з цієї тематики та дослідження попиту і пропозиції на житло.

Пітер Белхаувер у своїй книзі «Житлові системи в Західній Європі: теорія і практика» детально описує досвід функціонування ринку житла в країнах Західної Європи [1]. Ґрунтовне дослідження соціального житла в Європі провели ряд дослідників з Лондона, які розкривають сучасну політику та практику соціального житла на прикладі європейських країн [2]. Особливу увагу науковці приділяють аналізу системи соціального житла на прикладі Австрії, Великобританії, Франції, Німеччини, Угорщини, Ірландії, Нідерландів та Швеції, а також країн Центральної та Східної

Європи. Дослідники визначають європейські тенденції в секторі соціального житла та можливості для інновацій і вдосконалення в їх дослідженні. Основними темами авторів є роль соціального житла в процесі відродження міст, приватизація соціального житла, моделі фінансування та вплив правил державної допомоги Європейського Союзу на визначення та фінансування соціального житла.

У своїй статті «Соціальне житло в Європі. Аналіз європейської політики» Кетлін Скенлон ретельно розглядає процес становлення соціального житла та житлової політики в Європі. У своєму дослідженні авторка висвітлює значення соціального житла як інструменту для інвестування в будівництво та регенерацію, а також як засобу забезпечення належної кількості доступного житла для широкого кола європейських громадян. Вони досліджують, хто саме та за яких умов проживає в соціальному житлі, висвітлюють причини цих тенденцій та їх наслідки для майбутнього забезпечення соціальним житлом. Автори також аналізують, як соціальне житло сприяє забезпеченню мешканців нормальним доступом до житла стандартного рівня за цінами, які вони можуть собі дозволити, у різних регіонах Європейського Союзу [3].

Юзеф Хегедюс досліджує механізми соціального житла в країнах з перехідною економікою, розкриває політику соціального житла в Центральній та Східній Європі. Описуються шляхи, пройдені країнами, розглядаючи зміни в політиці, умови роботи установ та рішення, прийняті для задоволення житлових потреб вразливих груп населення. Вони висвітлюють відмінності між країнами через затримку реформ, оцінюють наслідки особливостей соціалістичної економіки та їх вплив на формування житлової політики за радянських часів [4].

У міжнародних нормативно-правових актах використовується поняття «достатнє житло», під яким розуміти потрібно наявність таких ознак, як підведення електропостачання, води та інших життєво необхідних комунікацій. Українське законодавство використовує терміни «належне житло» та «придатне житло», які передбачають певні санітарні, будівельно-технічні та житлові умови [5].

Значні дослідження соціального та доступного житла проводяться українськими вченими, де питання забезпечення населення житлом стоїть надзвичайно гостро. Багато вчених стверджують, що проблеми житлової незабезпеченості та матеріальних можливостей населення зумовлюють підвищений попит на житло економ-класу не тільки в секторі державного фінансування будівельних програм, а й у приватному інвестиційному секторі.

Сергієнко І.Г. у своєму дослідженні аналізує проблеми і шляхи їх вирішення щодо забезпечення інклюзивності політики міського планування, розвитку та забезпечення врахування потреб всіх громадян, включаючи людей з обмеженими мож-

ливостями, людей похилого віку та інші вразливі групи. Наполягає на забезпеченні відкритого доступу до інформації щодо розвитку житлового будівництва в місті, підготовка місцевих програм будівництва доступного (соціального) житла (створення прозорих умов для будівельного бізнесу, як наслідок — поліпшення реалізації житлових програм «доступне соціальне житло»), розроблення цільових програм для вразливих груп населення як «Житло для молодих», «Житло для учасників АТО», з подальшою адаптацією до державних іпотечних програм, розробка пілотних проектів моделей доступного житла — «Доходні будинки», «Енергоефективні кампуси» тощо [6].

Багато інших авторів також часто розглядають основні напрямки житлової політики у сфері розширення соціальної доступності та поліпшення житлових умов малозабезпечених громадян. Основним посилом є розвиток некомерційних форм оренди житла та залучання до його будівництва інвесторів різними способами. Здійснення масової модернізації існуючої індустріальної бази житлового будівництва може забезпечити будівництво необхідного соціального житла в державі. Важливою умовою для цього є перехід існуючої та технічне переоснащення житлової бази на будівництво соціального житла. Стратегічно важливим завданням держави є не лише забезпечення громадян доступним житлом, а й створення комфортного та якісного середовища проживання. Більшість авторів пропонують подальші шляхи вирішення проблем та перспективи розвитку сектору соціального житла при взаємодії місцевої влади, бізнесу та громадськості. Особливу увагу автори приділяють соціально-економічному значенню цієї специфічної сфери, яка включає в себе виробництво та сферу послуг для населення. Задля забезпечення населення доступним житлом, необхідно створити привабливі умови для забудовників житла, забезпечити доступне кредитування будівельної галузі, щоб житлове будівництво залишалось рушійною силою будівельної галузі та економіки в цілому.

Однак ринок житла нашої країни та житлова політика України суттєво відрізняються від ринку житла та житлової політики європейських країн. Основними причинами такої ситуації є надмірна частка нерухомості у приватній власності, застарілий житловий фонд та абсолютна нерегульованість ринку оренди житла. Крім того, відсутня цілеспрямована житлова політика та механізми функціонування ринку житла. Разом з тим, проблема забезпечення населення житлом є досить гострою, формування соціального та доступного житла залишається проблемою в Україні протягом останніх десятиліть.

Так, поняття «соціальне» та «доступне» житло часто використовуються як синоніми в Україні, але вони не є повністю врегульованими законодавством. У Законі України «Про житловий фонд

соціального призначення» від 2006 року чітко визначено поняття «соціальне» житло. Це включає житло всіх форм власності з житлового фонду соціального призначення, крім соціальних гуртожитків, яке надається безоплатно на підставі договору найму (оренди) на визначений строк громадянам, які потребують соціального захисту. Соціальне житло не може бути орендоване, броньоване, приватизоване, продане, подароване, викуплене за іпотекою тощо.

Фонд соціального житла формується за рахунок будівництва нового житла, реконструкції існуючих будівель, переобладнання нежитлових будівель, безоплатно отриманого житла, та житла, конфіскованого за рішенням суду або визнаного безхазайним, передачі часток житлової площі в новобудовах органам місцевого самоврядування та використання приватного житлового фонду на договірних засадах.

Згідно із «Порядком надання соціального житла, а також урахування площі житла, що перебуває у власності громадянина, якому надається квартира або садибний (одноквартирний) житловий будинок з житлового фонду соціального призначення», громадяни, чії середньомісячні доходи на одного члена сім'ї не перевищують установлений законом прожитковий мінімум, можуть отримати соціальне житло. Житлове приміщення з житлового фонду соціального призначення безоплатно надається громадянину та членам його сім'ї, що перебувають разом з ним на соціальному квартирному обліку, за рішенням органу місцевого самоврядування, який веде облік, у порядку черговості за умови підтвердження громадянином підстав для отримання такого житла [7]. Багато європейських країн дозволяють мешканцям придбати соціальне житло пізніше за умови проживання в ньому протягом певного часу. Ідея соціального житла в цілому зрозуміла. Вона допомагає вирішити житлові проблеми громадян, які через проблеми зі здоров'ям, безробіття або обмежені доходи не можуть придбати житло за ринковими цінами. Хоча принципи надання соціального житла подібні у різних країнах світу, існують відмінності як у цінових критеріях, так і в рівнях доходів громадян. У всіх європейських країнах пріоритетними категоріями для державної підтримки у житлових питаннях є самотні матері, багатодітні сім'ї та пенсіонери з невеликою пенсією.

Ключовою умовою для забезпечення населення соціальним житлом є будівництво значної кількості житла за доступними цінами. Важливим етапом в цьому процесі є питання фінансування будівництва. Цікавий досвід Великобританії полягає у тому, що соціальне житло здається в оренду, а дохід від орендних платежів безпосередньо спрямовується на будівництво нового житла. У Німеччині кошти від приватизації соціального житла також використо-

вуються для нового будівництва. Загалом, досвід країн Європи показує, що створення сприятливих умов для партнерства між державою та приватним сектором є ключовим для успішного будівництва соціального житла. Дозвіл на приватизацію соціального житла за певних умов його використання та інших критеріїв дозволяє зробити соціальне житло більш доступним, ефективно вирішуючи житлові проблеми громадян і створюючи комфортні умови проживання для мешканців.

Досвід Швеції також є цікавим. Після війни там склалася система, завдяки якій кожен швед має право пожиттєво знімати квартиру, вартість якої контролює уряд. У Стокгольмі 57% квартир перебувають у приватній власності, решта — виділені державою як доступне житло. Як свідчить практика, малозабезпеченим верствам населення вдається отримати квартиру зареєстрованим в офіційній черзі в термін до 5 років. Однак існує дефіцит квартир, із-за так званої урбанізації населення [8].

На практиці, в Україні не відбувається будівництво соціального житла. Раніше, забудовники повинні були виділяти 15–20% квартир для безоплатної передачі громадянам, але такий розподіл часто супроводжувався корупцією та не сприяв ефективному формуванню соціального житлового фонду. З 2011 року, відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», заборонено вимагати від замовників будівництва будь-яких послуг чи матеріальних активів, включаючи будівництво об'єктів.

З 2021 року також скасовано обов'язкову оплату замовником будівництва пайового внеску на розвиток інфраструктури населених пунктів. Україна не має узагальненої інформації про обсяги соціального житла та попит на нього в країні та регіонах. Політика забезпечення населення соціальним житлом є нечіткою та фрагментарною.

Україна має тривалу історію формування доступного житла. У 2007 році був прийнятий Указ Президента України «Про заходи щодо будівництва доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян житлом» [9]. Пізніше у 2008 були прийняті такі законодавчі акти, як «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва», «Порядок надання державної підтримки для забезпечення громадян доступним житлом» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань житлового будівництва». Зміни та доповнення до цих законодавчих актів впроваджуються регулярно до потреб суспільства. Згідно з цими актами, «доступне житло» охоплює житлові квартири та будинки, які будуються за державною підтримкою [10].

Ці законодавчі акти передбачають виділення 0,5% ВВП щорічно на будівництво доступного житла, надання одноразової державної допомоги

громадянам, оренду житла на термін до 30 років з подальшою можливістю його викупу, безоплатне надання земельних ділянок для будівництва такого житла. Державна допомога передбачає оплату 30% вартості будівництва (придбання) доступного житла та/або надання пільгових житлових кредитів уповноваженими банками.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ринок житла потребує чіткого законодавчого регулювання та створення ефективної житлової політики в державі. Відсутність такої політики породжує низку різноманітних житлових програм, які не фінансуються належно та не можуть бути ефективними у вирішенні житлової проблеми більшості наших громадян. Як наслідок, процвітає нерегульований ринок оренди житла через неможливість людей знайти гроші на придбання власного житла.

Забезпечення населення соціальним житлом на сьогоднішній день здійснюється незадовільно і не має статистичного супроводу. Хоча в останні роки доступність житла покращилася завдяки зростанню доходів населення та збільшенню пропозиції нового житла, вона не може бути суттєво покращена без ефективного іпотечного кредитування.

Незважаючи на неефективність та фрагментарність програм підтримки житлового будівництва, доступна іпотека може стати гарною альтернативою у вирішенні житлової проблеми. Поєднання доступної іпотеки з підвищенням податку на нерухомість стимулювало б власників «зайвого» житла здавати його в оренду і збільшило б пропозицію на ринку.

Головною метою ефективної житлової політики є створення максимально сприятливих умов для придбання житла. Це включає можливості

для заможних верств населення купувати житло або орендувати його шляхом створення чітких та сприятливих умов для іпотеки, а також розроблення ефективних житлових програм на місцевому та національному рівнях. Такий підхід сприяє підвищенню доступності житла, зокрема для середнього класу.

Формування соціального житла за рахунок державної підтримки призначено для вразливих верств населення. Воно ґрунтується на необхідності радикально змінити підходи до механізмів його формування. Держава повинна виступити інвестором та замовником будівництва соціального житла, спростити процес та здешевити його вартість за рахунок перенаправлення коштів з житлових субсидій на будівництво нового соціального житла. Також важливо чітко розмежувати соціальну та ринкову доступність житла. Соціальна доступність повинна враховувати термін, протягом якого відповідні верстви населення можуть реалізувати своє право на житло, з урахуванням диференційованої вартості проживання в межах «прийнятої» частки сімейного бюджету.

Є необхідність переглянути стандарти житла та умови нормування житлової площі, а також регулювання комунальних послуг та інших витрат на утримання житла. Розглядається можливість створення житлово-будівельних кооперативів або об'єднань для будівництва та управління соціальним житлом на відведених для цієї мети землях за участю місцевих органів влади, а також використання міжнародного досвіду у цьому питанні. До того ж, належний комфорт та якість житла, його ергономіка та дизайн, зручність місцевості, а також інфраструктурні можливості мають важливе значення у забезпеченні населення житлом.

Література

1. Boelhouwer P. Housing systems in Western Europe: Theory and practice. OTB Research. *Presentation transcript*. 2010.
2. Scanlon K., Arrigoitia M. F., Whitehead M. Social Housing in Europe. *John Wiley & Sons*, 2014. 496 p.
3. Scanlon K., Arrigoitia M. F., Whitehead M. Social housing in Europe. *European Policy Analysis*. 2015. Is. 17. P. 1–12.
4. Hegedüs J., Lux M., Teller N. Social Housing in Transition Countries. *Routledge*. 2012. 358 p.
5. Селевко В. Б. Правове визначення поняття «гідне житло». *Гуманітарний часопис*. 2019. № 3. С. 89–98.
6. Сергієнко І. Г. Інклюзивна урбанізація та стала міська мобільність як інструменти реалізації «національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». *Актуальні проблеми у сфері публічного управління*. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 197–202.
7. Деякі питання реалізації Закону України «Про житловий фонд соціального призначення»: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 року № 682.
8. Стасюк І. Доступне житло у Стокгольмі — недоступне для більшості шведів. *Хмарочос*. 2022. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/09/05/dostupne-zhytlo-u-stokgolmi-nedostupne-dlya-bilshosti-shvediv/> (дата звернення: 25.03.2024).
9. Про заходи щодо будівництва доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян житлом: Указ Президента України від 08.11.2007.
10. Козик В. В., Данчак Л. І. Соціальне та доступне житло: проблеми формування та фінансування. *Регіональна економіка*. 2009. № 3. С. 169–174.

References

1. Boelhouwer, P. (2010). Housing systems in Western Europe: Theory and practice. OTB Research. *Presentation transcript*.
2. Scanlon, K., Arrigoitia, M.F., & Whitehead, M. (2014). Social Housing in Europe. *John Wiley & Sons*.
3. Scanlon, K., Arrigoitia, M.F., & Whitehead, M. (2015). Social housing in Europe. *European Policy Analysis*, 17, 1–12.
4. Hegedьs, J., Lux, M., & Teller, N. (2012). Social Housing in Transition Countries. *Routledge*.
5. Selevko, V.B. (2019). Legal Definition of the Concept of “Decent Housing”. *Humanitarian Journal*, 3, 89–98 [in Ukrainian].
6. Serhiienko, I.H. (2023). Inclusive urbanisation and sustainable urban mobility as tools for the implementation of the “National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the period up to 2030”. *Actual problems in the field of public administration*, 34 (73), 1, 197–202 [in Ukrainian].
7. Some issues of implementation of the Law of Ukraine “On Housing Fund for Social Purposes”: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07/23/2008 No. 682 [in Ukrainian].
8. Stasiuk, I. (2022). Affordable housing in Stockholm is unaffordable for most Swedes. *Khmarochos*. Retrieved from <https://hmarochos.kiev.ua/2022/09/05/dostupne-zhytlo-u-stokgolmi-nedostupne-dlya-bilshosti-shvediv/> [in Ukrainian].
9. On measures to build affordable housing in Ukraine and improve the provision of housing for citizens: Decree of the President of Ukraine of 08.11.2007 [in Ukrainian].
10. Kozyk, V.V., & Danchak, L.I. (2009). Social and affordable housing: problems of formation and financing. *Regional economy*, 3, 169–174 [in Ukrainian].

УДК 004.89:347.78(477+73+510)

Маслова-Юрченко Катерина Олександрівна

кандидат юридичних наук,

*асистентка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Maslova-Yurchenko Kateryna

PhD, Assistant Lecturer of the Department of

Civil Law Policy, Law of Intellectual Property and Innovation

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-9114-4506

Музика Тетяна Олександрівна

кандидат юридичних наук,

*асистентка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Muzyka Tetiana

PhD, Assistant Lecturer of the Department of

Civil Law Policy, Law of Intellectual Property and Innovation

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-5267-0987

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9759

АВТОРСЬКІ ПРАВА В НАВЧАННІ ТА ВИКОРИСТАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ПРАВАЗАСТОСОВНА ПРАКТИКА ТА ЕТИЧНІ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

COPYRIGHT IN TEACHING AND USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: LAW AND PRACTICE WITH ETHICAL ASPECT IN UKRAINE AND ABROAD

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питань теорії та практики у сфері навчання та використання штучного інтелекту. Із використанням формально-юридичного, порівняльно-правового, системно-структурного, аксіологічного та телеологічного методів досліджено чинне законодавство України, яке регулює питання виникнення авторських прав та прав особливого роду, що пов'язані з використанням штучного інтелекту, а також зарубіжні законодавство та правозастосовну практику у цій сфері з огляду на засади справедливості, добросовісності, розумності, а також етичну проблематику. Розглянуто дві позовні заяви, подані в США, про захист прав авторів, чії твори, художні та літературні, використано для так званого «навчання» моделей генеративного штучного інтелекту, які, відповідно, генерують зображення та тексти. Розглянуто аргументи й приклади, якими позивачі обґрунтовують свої вимоги, підкреслено, що мова йде як про порушення майнових прав авторів, так і про особисті немайнові аспекти авторства, ціннісні та етичні.

Досліджено доводи компаній-розробників штучного інтелекту стосовно можливих змін у чинне законодавство США стосовно використання творів для навчання штучного інтелекту. Основним аргументом є необхідність забезпечення розвитку інноваційних технологій в суспільних інтересах. Водночас у статті підкреслено необхідність забезпечення балансу між суспільними та державними інтересами, інтересами ІТ-компаній та правами авторів, що залежатиме від сфери потенційного застосування штучного інтелекту та її впливу на економіку держави.

Проаналізовано також питання авторських прав на результати використання штучного інтелекту, акцентовано на оригінальності, оціночному понятті, яке дає змогу відмежувати твори від об'єктів права особливого роду. Зауважено, що судовою практикою по наданню авторсько-правової охорони в КНР відрізняється більшою ймовірністю такої охорони

для об'єктів, згенерованих штучним інтелектом, однак більш вираженим й етичним здається підхід, який запроваджено й в Україні, де автором твору може бути лише людина.

Ключові слова: авторське право, штучний інтелект, добросовісне використання об'єктів інтелектуальної власності, оригінальність, оціночні поняття, твір, об'єкти, згенеровані штучним інтелектом, інновації, етичні норми, етичний маркетинг.

Summary. The article is devoted to issues of theory and practice in the field of learning and using artificial intelligence. With the use of formal-legal, comparative-legal, systemic-structural, axiological and teleological methods, the current legislation of Ukraine, which regulates the issue of copyright and special rights related to the use of artificial intelligence, as well as foreign legislation and law enforcement practice, was studied in this area, taking into account the principles of justice, good faith, reasonableness, as well as ethical issues. Considered two lawsuits filed in the US to protect the rights of authors whose works, artistic and literary, were used to so-called «training» models of generative artificial intelligence, which, respectively, generate images and texts. The arguments and examples used by the plaintiffs to substantiate their claims are considered, and it is emphasized that it is a question of violation of property rights of authors, as well as personal, non-property, valuable and ethical aspects of authorship.

The arguments of companies developing artificial intelligence regarding possible changes to the current US legislation regarding the use of works for training artificial intelligence have been studied. The main argument is the need to ensure the development of innovative technologies in the public interest. At the same time, the article emphasizes the need to ensure a balance between public and state interests, the interests of IT companies and the rights of authors, which will depend on the field of potential application of artificial intelligence and its impact on the state economy.

The issue of copyright on the results of the use of artificial intelligence is also analyzed, with an emphasis on originality, an evaluative concept that makes it possible to distinguish works from objects of a special kind of law. It is noted that the legal practice of providing copyright protection in the PRC is characterized by a higher probability of such protection for objects generated by artificial intelligence, however, the approach introduced in Ukraine, where only a person can be the author of a work, seems more balanced and ethical.

Key words: copyright, artificial intelligence, fair use of intellectual property objects, originality, evaluative concepts, work, objects generated by artificial intelligence, innovation, ethical norms, ethical marketing.

Постановка проблеми. Результати інтелектуальної, творчої діяльності людини, не маючи по суті матеріального характеру, є підґрунтям успішного функціонування сучасної економіки будь-якої цивілізованої країни. Повага до результатів творчості людини є одним із наріжних каменів інституту інтелектуальної власності зокрема та розуміння гуманізму в праві взагалі. Водночас розвиток інформаційних технологій, програмування, що так само потребує творчого інтелектуального внеску людини, а отже й самі є творами та/або об'єктами прав особливого роду. Із поширенням використання алгоритмів для генерування малюнків, текстів і навіть музичних творів, що привертають увагу, оцінюються споживачами як продукт, що має естетичну й матеріальну цінність, виникає питання про правовий режим цих об'єктів. Більше того, сучасна юридична практика свідчить про те, що питання правової природи об'єктів, створених за допомогою штучного інтелекту, та пов'язаних із нею наслідків уже перейшли з площини наукових досліджень та філософських міркувань у законодавство, зокрема й України, та конкретну юридичну практику. Так, всесвітньо відоме видання *The New York Times* подало позов [16] до низки компаній, які розробляють та використовують штучний інтелект для генерування текстів, крім того, подано колективний позов до компаній, які розробляють програмне забезпечення для генерування зображень [8]. При цьому варто зауважити, що позивачі аргументують свої позовні вимоги як

ціннісними мотивами, так і комерційною оцінкою збитків, фактично говорячи як про особистий немайновий, так і майновий аспект прав автора. Мова йде фактично про те, щоб змінити правове розуміння творчості в контексті розвитку технологій штучного інтелекту.

Повертаючись до чинного законодавства України про авторське право, яке натеper є дійсно одним із найсучасніших у світі, маємо констатувати, що, хоча в Законі України «Про авторське право і суміжні права» і містяться норми про правовий режим об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, внесено в законодавчу термінологію поняття оригінальності як ключової ознаки твору, проте, наприклад, умови використання інших творів для навчання штучного інтелекту визначено побіжно, з указівкою на «дотримання ним прав суб'єкта (суб'єктів) авторського права або суміжних прав, твір (твори) або об'єкт (об'єкти) суміжних прав якого зазнав (зазнали) використання у процесі генерування такого неоригінального об'єкта» (ч. 7 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Але умови і порядок дотримання відповідних прав для використання творів для навчання штучного інтелекту в законі не встановлено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із правовим режимом генеративного штучного інтелекту та об'єктів, створених із його використанням, присвячена доволі велика кількість наукових розвідок. Дослідження у цій

сфері провадили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Так, Г. Андросчук, який розглядав вплив застосування штучного інтелекту на економіку та право інтелектуальної власності [1], Ю. Бисага, Д. Белов, В. Заборовський [2], В. Волинець [3], А. Гуадамус [13], В. Девіс [10], Ю. Капіца [4], К. Міліцина [5] з'ясовували авторсько-правові аспекти використання штучного інтелекту, зокрема можливість правової охорони зображень, для створення яких у тій чи іншій мірі було використано штучний інтелект. А. Штефан ставить те ж питання, але вже в контексті дослідження чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права», який було прийнято 1 грудня 2022 року, зазначаючи, що «зображення та інші об'єкти, автономно згенеровані ШІ, не втілюють творчий задум певної людини. Це унеможливує віднесення їх до сфери авторського права, яке поширюється лише на результати людської творчості, та водночас породжує питання, чи взагалі повинні охоронятися такі об'єкти і якщо повинні, то як належить їх охороняти» [7, с. 75]. Це питання вочевидь є одним із перших, яке виникає в дослідників у зв'язку з результатами використання штучного інтелекту і досі є дискусійним, однак правозастосовна практика, насамперед зарубіжна [8; 16], але яка безумовно вплине на стан охорони авторських прав в Україні, свідчить про виникнення ще однієї проблеми: дотримання прав авторів, твори яких використовуються для навчання генеративного штучного інтелекту.

У зв'язку з викладеним сформульовано такі завдання: зважаючи на чинні норми права і та сучасної етики, зробити висновки, по-перше, чи можна вважати виправданим фактичне копіювання творів (зображень, текстів) для так званого «навчання» штучного інтелекту та таким, що по суті тотожне навчанню людини, яке є випадком правомірного використання й копіювання твору. По-друге, чи об'єкти, згенеровані штучним інтелектом, мають таку саму цінність, як і твори, створені людиною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безперечно, однією з визначних подій у сфері правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, є прийняття європейського Акту про штучний інтелект [9]. Цей документ став результатом кількох років обговорень та визначив певні межі та зобов'язання, зокрема й етичні, для розробників та користувачів штучного інтелекту з метою забезпечити надійний та передбачуваний результат такого використання, а також встановити основу для адаптації, наприклад, бізнесу до технологічних змін. Так, у п. 105 цього Акту зазначено, що великі генеративні моделі надають унікальні інноваційні можливості, але й створюють виклики для художників, авторів та інших творців, оскільки для розробки та навчання таких моделей потрібен доступ до величезної

кількості тексту, зображень, відео та інших даних. Тому будь-яке використання вмісту, захищеного авторським правом, потребує дозволу відповідного власника прав, якщо не застосовуються відповідні винятки та обмеження авторського права [9]. Подібне положення міститься й у вже згаданій ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Водночас виникає питання саме про механізми забезпечення правомірного використання даних для навчання штучного інтелекту.

Крім того, не можна не погодитися з твердженням, що, ймовірно, до кінця десятиліття значну кількість мистецтва, літератури, музики, програмного забезпечення та веб-контенту створюватиме штучний інтелект, а не традиційні людські автори. При цьому твори, створені за допомогою штучного інтелекту, кидають виклик переконанням про винятковість людини і нормативні основи авторського права, які досі пропонували щось для кожного. Авторське право може стосуватися етики та авторів, а також захисту так званого поту чола та особистих прав [12]. Іншими словами виникає питання про можливість і доцільність, зокрема з погляду етики, порівнювати твори людини та об'єкти, згенеровані штучним інтелектом, які можуть бути так само складними й естетичними.

Водночас Ю. Капіца, по суті розглядаючи ще один аспект правового режиму об'єктів, згенерованих штучним інтелектом, слушно зауважує, що варто зважати на комерційний попит на об'єкти, які отримуються людиною за допомогою або безпосередньо AI. Тому «безумовно мають бути знайдені рішення, що дозволяють захищати такі об'єкти від недозволеного використання та сприяти, аналогічно моделі *sui generis* для баз даних, патентної охорони винаходів, авторського права, поверненню інвестицій та компенсації витрат на створення таких об'єктів» [4, с. 50].

Власне, зважаючи саме на ці питання в США було подано позови стосовно використання штучним інтелектом творів та забезпечення прав авторів цих творів. Цікавими для вивчення є аргументи, наведені в позовах, які засновані як на правових, так і на етичних міркуваннях.

Так, позивачі Сара Андерсен, Келлі МакКернан і Карла Ортіс («Позивачі») від свого імені та від імені всіх інших осіб, які перебувають у подібному стані подали колективний позов проти відповідачів Stability AI Ltd. і Stability AI, Inc., Midjourney, Inc., і DeviantArt, Inc. [8], тобто компаній-розробників штучного інтелекту, що генерує зображення. Позивачі твердять, що генератори зображень — це інструменти колажу XXI століття, які порушують права мільйонів художників. Відповідні програмні продукти завантажують копії мільярдів зображень, захищених авторським правом, генеруючи зображення «дифузиею» як стиснуті копії. При цьому всі «нові»

зображення, хоч і створюються з підказками користувачів, повністю базуються на навчальних зображеннях і є похідними роботами конкретних зображень.

Крім того, ці отримані похідні зображення конкурують на ринку з оригінальними зображеннями. Наприклад, якщо користувач штучного інтелекту хоче отримати нове зображення «у стилі» певного художника (мова не йде про загальну категорію робіт, як-от фентезі чи імпресіонізм), то цей художник не отримує жодної комісії за таке використання його робіт у Stable Diffusion. Натомість відповідачі, використовуючи свої продукти зі штучним інтелектом, отримують комерційну вигоду та значні прибутки від використання зображень, захищених авторським правом [8, с. 1–2]. При цьому у п. 100 позову зазначається, що успіх Stable Diffusion частково покладався на великий стрибок вперед у інформатиці, проте здебільшого річ у привласненні захищених авторським правом зображень [8, с. 22]. Крім того, у п. 222 позову зазначається, що через генерування зображень «у стилі» художників цінність їхнього мистецтва позивачів розвивається на ринку, заповненому копіями, створеними штучним інтелектом на основі унікальних художніх ідентичностей. Шкода завдається також через те, що авторам доводиться конкурувати з підробленими зображеннями, створеними з їхніх робіт і пов'язаними з їхніми іменами [8, с. 39]. Цікавим є те, що тут ставляться питання не тільки матеріального, а й нематеріального характеру, пов'язані із цінністю роботи людини-автора.

Водночас у позові, поданому виданням The New York Times [16], наголошено на дещо інших моментах, що, можливо, пов'язано із необхідністю захисту прав на інші об'єкти авторського права — не художні, а літературні твори, а саме журналістські статті. Фактично мова йде про Так, у виданні твердять, що використання їхніх текстів не є випадком «добросовісного використання», виправданого ніби новою «трансформаційною» метою. Однак «трансформації» під час використання контенту The Times без оплати для створення продуктів, які замінюють The Times і відбирають у неї аудиторію, не відбувається, вихідні дані моделей GenAI відповідачів конкурують із вхідними даними, які використовуються для їх навчання, і точно імітують їх, а отже — копіювання робіт Times для цієї мети не є добросовісним використанням [16, с. 2]. У позові наводяться конкретні приклади такого використання, які, на нашу думку, свідчать про неспівмірність зусиль, вкладених у створення матеріалів журналістами, та можливості несанкціонованого використання їхніх творів для навчання штучного інтелекту. Наприклад, у 2019 році The Times опублікувала серію з п'яти частин, яка отримала Пулітцерівську

премію, про хижачьке кредитування в індустрії таксі Нью-Йорка. 18-місячне розслідування містило 600 інтерв'ю, понад 100 запитів на документи, широкомасштабний аналіз інформацій та перегляд тисяч сторінок внутрішніх банківських записів та інших документів. Результатом стали кримінальні розслідування й прийняття нових законів для запобігання майбутнім зловживанням. OpenAI не брав жодної ролі у створенні цього вмісту, але з мінімальними підказками він дослівно продекларує його великі частини [16, с. 30]. Ще одним є плагін ChatGPT Browse with Bing, який також виводить неавторизовані копії та похідні роботи, захищені авторським правом, із The Times у формі синтетичних результатів пошуку, згенерованих із Times Works, які вперше з'явилися після закінчення квітня 2023 року для даних, які використовуються для навчання останнього OpenAI GPT-4 Turbo LLM. Перший відтворює перші два абзаци статті New York Times за травень 2023 року «Небезпечні, жажливі години після того, як жінку заштовхнули в поїзд» [16, с. 43]. Власне, створення відповідних творів людиною вимагає значних зусиль, інтелектуальних та емоційних, творчого та ціннісного підходу, які мають бути оцінені і в матеріальному, й у нематеріальному еквіваленті, зокрема й сумлінним використанням, а не механічним занесенням у базу даних для автоматичного генерування текстового матеріалу.

Водночас варто звернути увагу на те, що Бюро авторських прав США наразі збирає публічні коментарі щодо можливих нових правил використання генеративним штучним інтелектом захищених авторським правом матеріалів, і свої аргументи вже висловили найбільші компанії — розробники технологій штучного інтелекту, такі як Meta, Google, Microsoft, Adobe, Hugging Face, StabilityAI і Anthropic, а також Apple, відповідь якої зосереджена на захисті авторського права на код, написаний ШІ. Існують певні відмінності в їхніх підходах, але загальна думка для більшості одна: вони не вважають, що їм потрібно платити за навчання моделей ШІ роботі, захищеній авторським правом [10].

Вважаємо цікавим проаналізувати фрагменти відповідей деяких компаній, зібрані В. Девісом у статті [10], з погляду справедливості, добросовісності, розумності як засади правового регулювання відносин. Мова йде про співвідношення інтересів розробників сучасних технологій та авторів. Так, коментар від Meta зводиться до того, що власники авторських прав ніби все одно не отримують багато грошей, натомість розробники штучного інтелекту намагатимуться ідентифікувати мільйони й мільйони правовласників за дуже невелику вигоду [10]. Однак варто враховувати, що так само, як розробники штучного інтелекту за допомогою пошукових систем знаходять «навчальні» тексти чи

зображення, здається цілком можливим створити механізм ідентифікації їхніх авторів.

Іншого роду аргумент наводять у Google, стверджуючи, що навчання штучному інтелекту схоже на читання книги. У Microsoft також твердять, що моделі штучного інтелекту так само, як і люди, «вивчають» шаблони, кореляції, факти та методи з використання навчальних матеріалів [14, с. 3]. Із цього робиться висновок, що використання цими моделями даних відповідає принципам fair use. Однак, як ми бачимо на прикладах, наведених у позові The New York Times, таке «читання» цілком ймовірно має результатом копіювання фрагментів текстів, до того ж без посилання на джерело. Зрештою, матеріали, які добросовісно використовуються людиною для навчання, хоч і можуть копіюватися з цією метою, однак первинно перебувають у бібліотеках, книгарнях, у вигляді конспектів лекцій викладача тощо і передаються студентіві на відповідній правовій підставі особою, яка має на це право, первинне чи вторинне. Водночас набуття величезної кількості творів за допомогою пошукової системи і зрештою їх поєднання без указівки на першоджерело, добросовісним і справедливим не здається.

Крім того, у Microsoft аргументують, що зміна закону про авторське право може зашкодити малим розробникам штучного інтелекту, а будь-яка вимога отримати згоду на доступні твори, які будуть використовуватися для навчання, завадить інноваціям. Неможливо досягти масштабу даних, необхідного для розробки відповідальних моделей, навіть якщо відома особа власника твору. Такі схеми ліцензування також перешкоджатимуть інноваціям з боку стартапів і нових учасників, які не мають ресурсів для отримання ліцензій, залишаючи розробку штучного інтелекту невеликій групі компаній з ресурсами для виконання широкомасштабних програм ліцензування або розробникам у країнах, де використання творів, захищених авторським правом, для тренування штучного інтелекту не є порушенням. На необхідності обмежень авторського права для підтримки творчості, інновацій та інших цінностей наголошує й Anthropic [10].

Але факт у тому, що творчість та інновації одних суб'єктів — розробників штучного інтелекту — за таких умов по суті відбуватимуться за рахунок результатів творчої діяльності інших — авторів. Можливо збалансованим виходом із ситуації в цьому разі буде не дозволяти необмежене використання творів для навчання штучного інтелекту, а встановити межі, у яких таке використання буде правомірним без відповідних комісійних авторіві, наприклад, обсяг прибутку, який отримує розробник ШІ внаслідок його використання.

Водночас цікавими є аргументи StabilityAI, які посилаються на законодавства країн, де навчан-

ня моделі штучного інтелекту визнається добросовісним використанням. Мова йде про Сингапур, Японію, Європейський Союз, Республіку Корею, Тайвань, Малайзію та Ізраїль, які «реформували свої закони про авторське право, щоб створити безпечні гавані для навчання штучного інтелекту». Так, у Сполученому Королівстві головний науковий радник уряду рекомендував, якщо метою уряду є просування інноваційної індустрії алюмінію у Великобританії, він повинен дозволити аналіз доступних даних, тексту та зображень (вхідних даних) і використовувати існуючий захист авторського права та законодавства про інтелектуальну власність на результати роботи штучного інтелекту [15, с. 8].

Водночас, зважаючи на наведені аргументи, варто зауважити, що слід розмежовувати сфери, у яких застосовується штучний інтелект: чи мова йде про художні та літературні твори, про те чи інше мистецтво, яке має все ж більш гуманістичну, людиноорієнтовану природу, інтелектуальний та зрештою емоційний внесок автора, чи про розвиток певних промислових галузей, де штучний інтелект дійсно стане зручним інноваційним інструментом. І з цього випливає й етичне підґрунтя забезпечення балансу між суспільним та індивідуальним інтересом. У першому випадку, на нашу думку, інтерес автора, митця, однозначно превалює над інтересом корпорації-розробника штучного інтелекту. Іншими словами, важко назвати особливо суспільно важливим результатом функціонування штучного інтелекту згенероване зображення, яке використовується в особистих чи комерційних цілях. Тим більше, що, безперечно, виходячи й з маркетингових міркувань, для більшої соціальної привабливості, великі бізнеси наголошують саме на суспільній важливості своїх розробок, вимагаючи при цьому фактичного обмеження прав авторів творів, які використовуються для навчання генеративних моделей. Тож, на нашу думку, намагаючись створити собі певний позитивний імідж, компанії мали б турбуватися про тих, на результатах інтелектуальної діяльності, надаючи їм ресурси для творчості як такої.

Водночас маємо й друге етико-правове питання, пов'язане з наданням саме авторських прав на об'єкти, згенеровані штучним інтелектом. Так, у нормах чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права» це питання вирішено через оціночне поняття оригінальності, яке розглядається залежно від ступеня використання комп'ютерної програми для виникнення відповідного об'єкта. Так, у ч. 1 ст. 33 цього закону розмежовано правовий режим неоригінальних об'єктів, що згенеровані комп'ютерною програмою без безпосередньої участі фізичної особи (на них надаються права особливого роду (*sui generis*), які є тільки майновими), та творів, тобто оригінальних об'єктів, які створила фізична особа, використовуючи

програмне забезпечення як інструмент для творчості. Так, існує навіть особливий вид мистецтва — ШІ-арт, де для створення робіт автори спеціально вивчають техніки та методи, щоб створити дійсно оригінальний продукт.

Однак варті уваги ще й погляд на продукт використання штучного інтелекту ще в одній із найсильніших економік світу — в КНР, який відрізняється від європейського та північноамериканського. Так, К. Міліціна, досліджуючи відповідне законодавство КНР, ставить питання про тлумачення творчого внеску як фактично оціночного поняття та робить висновок про «доволі широкий підхід китайських судів до тлумачення творчого внеску, що збільшує вірогідність охороноздатності об'єктів, створених на основі ШІ,.. де людський внесок демонструє хоча б мінімальний рівень (кількісно і якісно) творчості» [5, с. 33]. Вважаємо, що це пов'язано з панівною в КНР ідеологією, де суспільне ставиться вище за індивідуальне. Вочевидь, законодавчий та судовий підхід спрямований насамперед на підтримку інновацій, а не на визнання пріоритетним безпосереднього внеску саме людини. Маємо сумніви стосовно того, що подібний підхід є виправданим з погляду сучасного «західного» гуманізму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сфера використання штучного інтелекту в економіках світу дедалі розширюється, відповідно й змінюється правове регулювання взаємодії правових режимів штучного інтелекту та результатів інтелектуальної діяльності, виникає й нова правозастосовна практика, питання якої становлять значний науковий інтерес. На наш погляд, вирішення питання про дотримання прав авторів, твори яких використовуються для навчання штучного інтелекту, та врахування інтересів розробників штучного інтелекту, має не тільки економічний, а й етичний, ціннісний зміст. Для його вирішення варто враховувати, по-перше, сферу, у якій використовується штучний інтелект, її залученість у розвиток економіки держави (мистецтво чи, наприклад, важка промисловість, у якій створюється зокрема велика кількість робочих місць); по-друге, пам'ятати про баланс між нерівносильними суб'єктами правовідносин: індивідуальним автором та великими ІТ-корпораціями.

Так, працюючи над складними технологіями штучного інтелекту, вони, безперечно, мають змогу розробити ще один механізм і так чи інакше ідентифікувати автора «навчального» твору та дотриматися його особистих немайнових та майнових прав на твір. Так, у досліджуваних у статті нещодавніх позовах, вочевидь, не йдеться про соціальну спрямованість штучного інтелекту, який генерує зображення або тексти. Водночас дійсно мають бути встановлені межі добросовісного використання творів, наприклад, тих, які перебувають у відкритому доступі та тих, які перейшли в суспільне надбання. При цьому, звісно, у випадках, якщо штучний інтелект, генеруючи текст чи зображення, майже або навіть повністю копіює оригінальний твір, не вказуючи посилання на першоджерело, мова про добросовісне використання йти не може. Якщо ж у завданні для штучного інтелекту міститься посилання на конкретний твір чи автора, які мають бути враховані в кінцевому результаті, то, на нашу думку, це є прямою підставою для виплати певної винагороди автору.

Стосовно ж прав на об'єкти, згенеровані штучним інтелектом, вважаємо натепер найбільш збалансованим варіант правового регулювання відповідних відносин, який міститься в чинному Законі України «Про авторське право і суміжні права», хоча він і заснований на застосування оціночного поняття оригінальності. Однак це цілком відповідає суті розглядуваних відносин.

Варто підсумувати, що насправді перелік юридичних та етичних, ціннісних питань, які виникають у зв'язку з розвитком технологій штучного інтелекту, є дуже широким, та має багато перспектив для правових досліджень. Мова йде, наприклад, про питання реєстрації авторських прав на, так би мовити, складні твори, які містять і фрагменти, згенеровані штучним інтелектом, і твори людини. Крім того, зважаючи на викладене в статті стосовно балансу індивідуальних інтересів авторів та суспільного інтересу в розвитку певних галузей економіки, вважаємо доцільним і перспективним визначення законодавчих використання «навчальних» матеріалів для створення творів архітектури та об'єктів архітектури, оскільки для України натепер будівництво й архітектура є пріоритетними функціями її як держави.

Література

1. Андрощук Г. Штучний інтелект: економіка, інтелектуальна власність, загрози. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 2. С. 57–74.
2. Бисага Ю. М., Белов Д. М., Заборовський В. В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 299–304.
3. Волинець В. Вплив штучного інтелекту на сучасне мистецтво: можливості та виклики. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2023. Т. 6, № 1. С. 21–31.

4. Капіца Ю.М. Тексти, музика, зображення, що створюються штучним інтелектом: до визначення моделі правової охорони. *Інформація і право*. 2021. № 1(36). С. 45–54.
5. Міліцина К.М. Перспективи об'єктів, створених на основі штучного інтелекту, з позиції авторського права Китайської Народної Республіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 95. С. 27–34.
6. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 57. Ст. 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> (дата звернення: 27.03.2024).
7. Штефан А. Об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (штучним інтелектом) без безпосередньої участі людини: перший світовий досвід правової охорони. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. № 1–2.
8. Andersen et al v. Stability AI Ltd. et al, Docket No. 3:23-cv-00201 (N.D. Cal. Jan 13, 2023), Court Docket. *Bloomberg Law*. 2023. URL: https://ipwatchdog.com/wp-content/uploads/2023/02/Andersen_et_al_v._Stability_AI.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
9. Artificial Intelligence Act adopted by European Parliament legislative resolution of 13 March 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
10. Davis W. AI companies have all kinds of arguments against paying for copyrighted content. *The Verge*. URL: <https://www.theverge.com/2023/11/4/23946353/generative-ai-copyright-training-data-openai-microsoft-google-meta-stabilityai> (дата звернення: 27.03.2024).
11. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj> (дата звернення: 27.03.2024).
12. Abbott R., Rothman E. Disrupting creativity: Copyright law in the age of generative artificial intelligence. *Florida Law Review*. 2022. P. 1141. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4185327 (дата звернення: 27.03.2024).
13. Guadamuz A. Artificial intelligence and copyright. *WIPO*. 2017. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2017/05/article_0003.html (дата звернення: 27.03.2024).
14. Notice of Inquiry and Request for Comment re Artificial Intelligence and Copyright [Docket No. 2023–06]. Microsoft Corporation. *DocumentCloud*. URL: <https://www.documentcloud.org/documents/24117936-microsoft> (дата звернення: 27.03.2024).
15. Stability.ai Responseto UnitedStates Copyright Office Inquiry into Artificial Intelligence and Copyright. *DocumentCloud*. URL: <https://www.documentcloud.org/documents/24117937-stabilityai-stable-diffusion-etc> (дата звернення: 27.03.2024).
16. The New York Times Company vs. Microsoft Corporation («Microsoft») and OpenAI, Inc., OpenAI LP, OpenAI GP LLC, OpenAI LLC, OpenAI OpCo LLC, OpenAI Global LLC, OAI Corporation, LLC, OpenAI Holdings, LLC: Case 1:23-cv-11195. Document 1 Filed 12/27/23. 69 p. URL: https://nytco-assets.nytimes.com/2023/12/NYT_Complaint_Dec2023.pdf (дата звернення: 27.03.2024).

References

1. Androshchuk H. Shtuchnyi intelekt: ekonomika, intelektualna vlasnist, zahrozy. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2021. № 2. S. 57–74 [in Ukrainian].
2. Bysaha Yu.M., Bielov D.M., Zaborovskiy V.V. Shtuchnyi intelekt ta avtorski i sumizhni prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. 2023. Vyp. 76. Ch. 2. S. 299–304 [in Ukrainian].
3. Volynets V. Vplyv shtuchnoho intelektu na suchasne mystetstvo: mozhlyvosti ta vyklyky. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnologii v sotsiokulturnii sferi*. 2023. T. 6, № 1. S. 21–31 [in Ukrainian].
4. Kapitsa Yu.M. Teksty, muzyka, zobrazhennia, shcho stvoriuiutsia shtuchnym intelektom: do vyznachennia modeli pravovoi okhorony. *Informatsiia i pravo*. 2021. № 1(36). S. 45–54 [in Ukrainian].
5. Militsyna K.M. Perspektivy obektiv, stvorenykh na osnovi shtuchnoho intelektu, z pozytsii avtorskoho prava Kytaiskoi Narodnoi Respubliky. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2022. № 95. S. 27–34 [in Ukrainian].
6. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2023. № 57. St. 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> [in Ukrainian].
7. Shtefan A. Obiekty, zghenerovani kompiuternoiu prohramoiu (shtuchnym intelektom) bez bezposerednoi uchas-ti liudyny: pershyi svitovyi dosvid pravovoi okhorony. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2023. № 1–2 [in Ukrainian].
8. Andersen et al v. Stability AI Ltd. et al, Docket No. 3:23-cv-00201 (N.D. Cal. Jan 13, 2023), Court Docket. *Bloomberg Law*. 2023. URL: https://ipwatchdog.com/wp-content/uploads/2023/02/Andersen_et_al_v._Stability_AI.pdf.
9. Artificial Intelligence Act adopted by European Parliament legislative resolution of 13 March 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf.
10. Davis W. AI companies have all kinds of arguments against paying for copyrighted content. *The Verge*. URL: <https://www.theverge.com/2023/11/4/23946353/generative-ai-copyright-training-data-openai-microsoft-google-meta-stabilityai>.

11. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>.

12. Abbott R., Rothman E. Disrupting creativity: Copyright law in the age of generative artificial intelligence. *Florida Law Review*. 2022. R. 1141. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4185327.

13. Guadamuz A. Artificial intelligence and copyright. *WIPO*. 2017. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2017/05/article_0003.html.

14. Notice of Inquiry and Request for Comment re Artificial Intelligence and Copyright [Docket No. 2023–06]. Microsoft Corporation. *DocumentCloud*. URL: <https://www.documentcloud.org/documents/24117936-microsoft>.

15. Stability.ai Responseto UnitedStates Copyright Office Inquiry into Artificial Intelligence and Copyright. *DocumentCloud*. URL: <https://www.documentcloud.org/documents/24117937-stabilityai-stable-diffusion-etc>.

16. The New York Times Company vs. Microsoft Corporation (“Microsoft”) and OpenAI, Inc., OpenAI LP, OpenAI GP LLC, OpenAI LLC, OpenAI OpCo LLC, OpenAI Global LLC, OAI Corporation, LLC, OpenAI Holdings, LLC: Case 1:23-cv-11195. Document 1 Filed 12/27/23. 69 p. URL: https://nytco-assets.nytimes.com/2023/12/NYT_Complaint_Dec2023.pdf.

УДК 342.519.12

Мигаль Роман Васильович
кандидат юридичних наук, докторант
Львівського університету бізнесу та права
Myhal Roman
PhD in Law, Doctoral Candidate of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-6155-7756

Мазур Юрій Миколайович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Mazur Yuriy
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0003-4968-029X

Працовитий Богдан Романович
аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права
Pratsiuvytyi Bohdan
Postgraduate Student of the
Scientific Institute of Public Law
ORCID: 0009-0000-1288-5617

Кузик Денис Олександрович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Kuzyk Denys
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0008-8171-2718

Захарчук Іван Володимирович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Zakharchuk Ivan
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-3983-7911

Любчинський Володимир Ігорович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Liubchynskiy Volodymyr
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0007-8572-6247

Мельник Дмитро Володимирович
аспірант
Львівського університету бізнесу та права
Melnyk Dmytro
Postgraduate Student of the
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0001-8011-8871

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9733

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF THE WORK OF THE LEGAL SERVICE AT THE ENTERPRISE

Анотація. Метою статті є дослідити особливості організації роботи юридичної служби на підприємстві в Україні. Встановлено, що у сучасному бізнес-середовищі, юридична служба стала не просто необхідною й важливою структурною складовою підприємства, але й ключовим інструментом для забезпечення його правової безпеки та успішного функціонування. Однак організація роботи юридичної служби на підприємстві має свої особливості, які варто врахувати для ефективного функціонування підприємства. Зазначається, що юридична служба підприємства, відповідно до покладених на неї завдань, забезпечує правильне застосування нормативно-правових актів та інших документів на підприємстві. Вона активно взаємодіє з керівництвом, надаючи рекомендації з вирішення правових питань, що виникають у діяльності підприємства. Крім того, юридична служба бере участь у розробці та експертизі документів, а також контролює їх відповідність законодавству. Важливою функцією служби є забезпечення захисту майнових прав підприємства та прав трудового колективу, включаючи надання правової допомоги працівникам. Крім того, юридична служба активно сприяє підвищенню правової культури та консультує працівників з правових питань. У висновках зазначено, що організація роботи юридичної служби на підприємстві визначається специфікою його діяльності, розміром та галузевими особливостями, що вимагає адаптації структури та складу цієї служби до конкретних потреб. Сучасні інформаційні системи і технології значно полегшують роботу юридичної служби, забезпечуючи ефективне управління документами та захист інформації в контексті забезпечення правової безпеки та успішного функціонування підприємства. Всі ці аспекти доцільно врахувати в перспективі при удосконаленні Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040. Також рекомендується дослідити вплив впровадження інноваційних технологій на ефективність та організацію роботи юридичної служби на підприємстві.

Ключові слова: підприємство, юридична служба, юридична підтримка, правовий аналіз, правове консультування, оптимізація правової роботи, законодавство України.

Summary. The purpose of the article is to study the peculiarities of the organization of the work of the legal service at the enterprise in Ukraine. It has been established that in the modern business environment, the legal service has become not just a necessary and important structural component of the enterprise, but also a key tool for ensuring its legal security and successful functioning. However, the organization of the legal service at an enterprise has its own characteristics that should be taken into account for the effective functioning of the enterprise. It is noted that the legal service of the enterprise, in accordance with the tasks assigned to it, ensures the correct application of regulations and other documents at the enterprise, she actively interacts with management, providing recommendations on resolving legal issues arising in the activities of the enterprise. In addition, the legal service participates in the development and examination of documents, and also monitors their compliance with the law. An important function of the service is to ensure the protection of the property rights of the enterprise and the rights of the workforce, including the provision of legal assistance to employees. In addition, the legal service actively promotes legal culture and advises employees on legal issues. The conclusion states that the organization of the work of the legal service at an enterprise is determined by the specifics of its activities, size and industry characteristics, which requires adaptation of the structure and composition of this service to specific needs. Modern information systems and technologies significantly simplify the work of the legal service, ensuring effective document management and information protection in the context of ensuring legal security and the successful functioning of the enterprise. It is advisable to take all these aspects into account in the future when improving the General Regulations on the Legal Service of a ministry, other executive body, state enterprise, institution and organization, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 26, 2008 No. 1040. It is also recommended to study the impact of the introduction of innovative technologies on efficiency and organizing the work of the legal service at the enterprise.

Key words: enterprise, legal service, legal support, legal analysis, legal consulting, optimization of legal work, legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. Основною функцією юридичної служби є забезпечення правової безпеки підприємства. Це включає контроль за дотриманням законодавства, розробку та участь в укладенні договорів, врегулювання інших правових питань чи конфліктів, що виникають у процесі діяльності, захист прав працівників та інтересів підприємства в судах та перед іншими органами тощо. Крім того, юридична служба відповідає за забезпечення внутрішньої дисципліни та виконання корпоративних стандартів, надає консультації та підтримку з питань, пов'язаних з оподаткуванням, ліцензуванням, дозвільною діяльністю та іншими аспектами регулювання. Завдяки професійним юристам, що входять до складу служби, підприємство може уникнути ризику порушення законодавства та пов'язаних з цим штрафних (фінансових) санкцій тощо. Юридична служба також здійснює аналіз та моніторинг змін у законодавстві, що регулює діяльність підприємства, та відповідає за їх вчасне впровадження. Важливою частиною роботи юридичної служби є участь у розробці питань взаємодії з органами влади та іншими сторонами. Юристи також захищають інтереси підприємства під час переговорів з партнерами, контрагентами та іншими структурами. Крім того, юридична служба забезпечує керівників підприємства необхідною інформацією про правові нюанси та обмеження. Ще одним важливим аспектом роботи юридичної служби на підприємстві є розробка та впровадження внутрішніх правил та процедур. Звідси очевидно, що юридична служба є невід'ємною складовою управління підприємством, сприяючи його стійкому розвитку та успішній діяльності. Однак організація роботи юридичної служби на підприємстві має свої особливості, які варто враховувати для ефективного функціонування підприємства. Всі ці аспекти обумовили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання, які стосуються основних завдань і напрямків роботи юридичної служби підприємств, установ, організацій, є предметом вивчення та досліджень багатьох вчених і практиків. Зокрема, ці питання досліджували: О. Бондарчук [1], Т. Волинець [2], В. Горевий, О. Кононенко [3], О. Кахович [4], А. Куліш [5], В. Луб'янський [6], Р. Мосейчук [7], С. Петков, О. Дрозд, В. Дрозд, Д. Журавльов [8], Р. Скриньковський та інші. Водночас встановлено, що особливості організації роботи юридичної служби на підприємстві залишаються недостатньо вивченими, виходячи з аналізу актуального законодавства та судової практики.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості організації роботи юридичної служби на підприємстві в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами дослідження теорії та практики встановлено, що у сучасному бізнес-середовищі, юри-

дична служба стала не просто необхідною й важливою структурною складовою підприємства, але й ключовим інструментом для забезпечення його правової безпеки та успішного функціонування.

Нагадаємо, що у п. 3 ст. 88 «Вимоги до змісту установчих документів» Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами) [9] зазначено, що в установчому акті установи (юридичної особи) вказуються їх мета, структура управління тощо. Згідно з п. 1 ст. 64 «Організаційна структура підприємства» Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змінами) [10] «підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо)» [10]. Пунктом 2 цієї статті [10] встановлено, що «функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами» [10]. Поряд з тим, «підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис» (п. 3 ст. 64 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV, із змінами) [10].

У Загальному положенні про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації (далі — Положення), затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040 (із змінами) [11], зазначено, що «юридична служба підприємства утворюється як самостійний структурний підрозділ, вид якого залежить від обсягу, характеру та складності правової роботи. На підприємстві функції юридичної служби може виконувати юрисконсульт відповідної категорії» [11]. Пунктом 4 зазначеного Положення [11] передбачається, що «основним завданням юридичної служби є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, інших нормативних актів органом виконавчої влади, підприємством, їх керівниками та працівниками під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків, а також представлення інтересів органу виконавчої влади, підприємства в судах» [11].

Враховуючи вищезазначене, на думку А. Куліша та В. Горєвого [5], «у суб'єктах господарювання основні обов'язки з організації договірної роботи та контролю за її здійсненням слід покладати на юридичну службу, про що зазначено у п. 11 Загального положення про юридичну службу. ... участь юридичної служби в договірній роботі повинна носити не епізодичній, а постійний

характер» [5, с. 6]. У п. 11 Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040 (із змінами) [11], зазначено, що «юридична служба підприємства відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) забезпечує правильне застосування на підприємстві нормативно-правових актів та інших документів, подає керівникові пропозиції щодо вирішення правових питань, пов'язаних з діяльністю підприємства;
- 2) розробляє та бере участь у розробленні проектів актів та інших документів з питань діяльності підприємства;
- 3) проводить юридичну експертизу проектів актів та інших документів, підготовлених структурними підрозділами підприємства, погоджує (візує) їх за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів або осіб, що їх заміщують. У разі виявлення невідповідності проекту акта чи іншого документа вимогам законодавства подає заінтересованому структурному підрозділу вмотивовані пропозиції щодо приведення його у відповідність із законодавством;
- 4) проводить разом із структурними підрозділами підприємства роботу з перегляду згідно з її компетенцією актів та інших документів з метою приведення їх у відповідність із законодавством;
- 5) інформує керівника підприємства про необхідність вжиття заходів для внесення змін до актів та інших документів, визнання їх такими, що втратили чинність, або скасування;
- 6) організовує роботу, пов'язану з укладенням договорів (контрактів), бере участь у їх підготовці та здійсненні контролю за виконанням, дає правову оцінку проектам таких договорів (контрактів). Проекти договорів (контрактів) погоджуються (візуються) юридичною службою за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів або осіб, що їх заміщують;
- 7) бере участь у забезпеченні захисту майнових прав і законних інтересів підприємства в разі невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань;
- 8) організовує претензійну та позовну роботу, проводить аналіз її результатів;
- 9) здійснює контроль за дотриманням структурними підрозділами встановленого на підприємстві порядку пред'явлення і розгляду претензій;
- 10) сприяє своєчасному вжиттю заходів до усунення порушень, зазначених у судових рішеннях, відповідних документах правоохоронних і контролюючих органів;
- 11) подає керівникові підприємства: пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення діяльності підприємства; висновки стосовно

правомірності списання матеріальних цінностей, дебіторської заборгованості, непродуктивних витрат та правову оцінку фактам нестач, крадіжок, безгосподарності, випуску недоброякісної продукції, псування майна;

- 12) розглядає матеріали про відшкодування матеріальної шкоди за рахунок винних осіб, що готуються відповідними структурними підрозділами на основі економіко-правового аналізу даних бухгалтерського обліку і статистичної звітності, інших документів фінансово-господарської діяльності підприємства та матеріалів перевірок, проведених правоохоронними і контролюючими органами;
 - 13) сприяє дотриманню законності у реалізації прав трудового колективу підприємства під час вирішення виробничих та соціальних питань;
 - 14) разом із заінтересованими структурними підрозділами підприємства бере участь у підготовці заходів щодо зміцнення трудової дисципліни, забезпечення охорони праці на виробництві;
 - 15) надає правову допомогу працівникам підприємства, які потребують соціального захисту;
 - 16) забезпечує правильне застосування норм трудового, житлового, пенсійного та іншого законодавства, що стосуються прав і законних інтересів працівників підприємства, подає пропозиції керівникові підприємства щодо поновлення порушених прав;
 - 17) веде облік актів законодавства і міжнародних договорів України, забезпечує підтримання їх у контрольному стані та зберігання;
 - 18) збирає інформацію про офіційне оприлюднення актів законодавства в друкованих виданнях;
 - 19) організовує і проводить роботу, спрямовану на підвищення рівня правових знань працівників підприємства, роз'яснює практику застосування законодавства, надає консультації з правових питань;
 - 20) надає правову допомогу в процесі створення, освоєння та впровадження науково-технічних розроблень, новітніх технологій, а також у здійсненні заходів щодо поліпшення якості продукції, робіт, послуг» (п. 11 Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040, із змінами) [11].
- Звідси очевидно, що «призначення юридичної служби полягає у покращенні всіх показників діяльності організації правовими засобами» [2, с. 88] (Т. Волинець). В контексті цього, В. Луб'янський [6] звертає увагу на те, що «організація юридичної служби може здійснюватися не лише за допомогою створення на підприємстві відповідного структурного підрозділу, а й шляхом укладення договору з юридичною чи фізичною особою — суб'єктом

підприємницької діяльності, який займається юридичною практикою, або з адвокатом, фірмою, чи іншим адвокатським об'єднанням» [6].

Поряд з цим встановлено, що організація роботи юридичної служби на підприємстві має свої особливості, які визначаються специфікою діяльності, розміром підприємства, масштабами діяльності та галузевими особливостями. Наприклад, у фінансовому секторі великий акцент робиться на регулюванні у сфері фінансів та банківської діяльності, тоді як на виробничих підприємствах основна увага зосереджена на правах промислової власності та нормах безпеки праці. Тому структура та склад юридичної служби мають бути адаптовані під конкретні потреби галузі та підприємства. Не менш важливою є також взаємодія і постійна комунікація юридичної служби з іншими структурними підрозділами підприємства з метою забезпечення координації та вирішення правових питань на всіх рівнях управління. Наприклад, у разі впровадження нових проектів або змін у організаційній структурі підприємства, юридична служба повинна брати участь у цьому процесі для визначення правових ризиків, вирішення інших важливих правових питань, що виникають у процесі цієї роботи та інших аспектів.

Сучасні інформаційні системи і технології, зокрема програмне забезпечення для управління документами, юридичними базами даних та системи автоматизації робочих процесів, значно полегшують роботу юридичної служби. Вони дозволяють створювати, збирати, отримувати, зберігати, використовувати й поширювати необхідну інформацію, зменшуючи час, необхідний на виконання завдань. Наприклад, електронні системи управління документами забезпечують централізований доступ до важливих правових документів, що особливо важливо під час аудитів або судових процесів. Тут також важливе значення мають технології охорони та захисту інформації. Крім того, інтеграція штучного інтелекту та машинного навчання в юридичні інформаційні системи може покращити процеси аналізу юридичних документів та прийняття рішень. Це дозволить юристам швидше і точніше виявляти ризики та знаходити оптимальні рішення для керівників підприємства.

У сфері права постійно відбуваються зміни та оновлення, тому для успішної роботи юристів необхідно постійно поглиблювати свої знання та навички. Участь у професійних тренінгах, семінарах

та курсах підвищення кваліфікації допомагає юристам здобувати нові або вдосконалювати раніше здобуті компетентності у межах професійної діяльності або галузі знань. Крім того, юридичні служби можуть взаємодіяти з зовнішніми юридичними консультантами або адвокатами для отримання експертної підтримки в складних справах або ситуаціях, де потрібен особливий професійний досвід.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження теорії та практики можна стверджувати, що у сучасному бізнес-середовищі, юридична служба стала не просто необхідною й важливою структурною складовою підприємства, але й ключовим інструментом для забезпечення його правової безпеки та успішного функціонування.

Юридична служба підприємства, відповідно до покладених на неї завдань, забезпечує правильне застосування нормативно-правових актів та інших документів на підприємстві. Вона активно взаємодіє з керівництвом, надаючи рекомендації з вирішення правових питань, що виникають у діяльності підприємства. Крім того, юридична служба бере участь у розробці та експертизі документів, а також контролює їх відповідність законодавству. Важливою функцією служби є забезпечення захисту майнових прав підприємства та прав трудового колективу, включаючи надання правової допомоги працівникам. Крім того, юридична служба активно сприяє підвищенню правової культури та консультує працівників з правових питань.

Організація роботи юридичної служби на підприємстві визначається специфікою його діяльності, розміром та галузевими особливостями, що вимагає адаптації структури та складу цієї служби до конкретних потреб. Сучасні інформаційні системи і технології значно полегшують роботу юридичної служби, забезпечуючи ефективне управління документами та захист інформації в контексті забезпечення правової безпеки та успішного функціонування підприємства. Всі ці аспекти доцільно врахувати в перспективі при удосконаленні Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040. Також рекомендується дослідити вплив впровадження інноваційних технологій на ефективність та організацію роботи юридичної служби на підприємстві.

Література

1. Бондарчук О. Г. Щодо розмежування понять «правова робота» та «юридична служба» у сфері господарської діяльності // *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 3(20). С. 88–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2011_3_21 (дата звернення: 03.01.2024).
2. Волинець Т. В. Основні завдання і напрями роботи юридичної служби в господарських організаціях // *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 80–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_1_11 (дата звернення: 03.01.2024).
3. Горевий В., Кононенко О. Участь юридичної служби суб'єктів господарювання в організації та веденні договірної роботи (практичний аспект) // *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 168–170.
4. Кахович О. О. Юридична служба як суб'єкт організації правової роботи // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 22, Ч. II, Т. 2. С. 32–35. URL <https://drive.google.com/file/d/1x-YNvdwCRM7mLoYkDNCgPGLWh4ZVFiQ8/view> (дата звернення: 03.01.2024).
5. Куліш А., Горевий В. Взаємодія юридичної служби суб'єкта господарювання з іншими структурними підрозділами // *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 10. С. 3–6.
6. Луб'янський В. Ю. Роль юридичної служби в діяльності підприємства. 2018. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/35652> (дата звернення: 03.01.2024).
7. Мосейчук Р. Функції юридичної служби підприємства в процесі відшкодування збитків // *Право України*. 2004. № 10. С. 50–53.
8. Петков С. В., Дрозд О. Ю., Дрозд В. Г., Журавльов Д. В. *Юридична служба підприємства, установи, організації. Актуальне законодавство та судова практика*. Київ: «Центр учбової літератури», 2021. 424 с.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 03.01.2024).
11. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-p#Text> (дата звернення: 03.01.2024).

References

1. Bondarchuk O. H. Shchodo rozmezhuвання poniat “pravova robota” ta “iurydychna sluzhba” u sferi hospodarskoi diialnosti // *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. 2011. № 3(20). S. 88–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2011_3_21 (date of access: 03.01.2024).
2. Volynets T. V. Osnovni zavdannia i napriamy roboty yurydychnoi sluzhby v hospodarskykh orhanizatsiiah // *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Yurydychna*. 2015. Vyp. 1. S. 80–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2015_1_11 (date of access: 03.01.2024).
3. Horevyi V., Kononenko O. Uchast yurydychnoi sluzhby subiektiv hospodariuvannia v orhanizatsii ta vedenni dohovirnoi roboty (praktychnyi aspekt) // *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2009. № 10. S. 168–170.
4. Kakhovych O. O. Yurydychna sluzhba yak subiekt orhanizatsii pravovoi roboty // *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2013. Vyp. 22, Ch. II, T. 2. S. 32–35. URL <https://drive.google.com/file/d/1x-YNvdwCRM7mLoYkDNCgPGLWh4ZVFiQ8/view> (date of access: 03.01.2024).
5. Kulish A., Horevyi V. Vzaiemodiia yurydychnoi sluzhby subiekta hospodariuvannia z inshymy strukturnymy pidrozdilamy // *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2010. № 10. S. 3–6.
6. Lubianskyi V. Y. Rol yurydychnoi sluzhby v diialnosti pidpriemstva. 2018. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/35652> (date of access: 03.01.2024).
7. Moseichuk R. Funktsii yurydychnoi sluzhby pidpriemstva v protsesi vidshkoduvannia zbytkiv // *Pravo Ukrainy*. 2004. № 10. S. 50–53.
8. Petkov S. V., Drozd O. Y., Drozd V. H., Zhuravlov D. V. *Yurydychna sluzhba pidpriemstva, ustanovy, orhanizatsii. Aktualne zakonodavstvo ta sudova praktyka*. Kyiv: “Tsentr uchbovoi literatury”, 2021. 424 s.
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 03.01.2024).
10. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (date of access: 03.01.2024).
11. Pro zatverdzhennia Zahalnoho polozhennia pro yurydychnu sluzhbu ministerstva, inshoho orhanu vykonavchoi vlady, derzhavnoho pidpriemstva, ustanovy ta orhanizatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.11.2008 r. № 1040 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-p#Text> (date of access: 03.01.2024).

Скриньковський Руслан Миколайович
кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права
Skrynkovskyy Ruslan
PhD in Economics, Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055

Петков Сергій Валерійович
доктор юридичних наук, професор
Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Petkov Sergey
D.Sc. (Law), Professor
Military Institute of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4160-767X

Корецький Олег Павлович
кандидат юридичних наук, адвокат
Koretskyi Oleh
PhD in Law, Lawyer
ORCID: 0009-0000-7463-7731

Гудима Віталій Валерійович
кандидат юридичних наук
Управління Служби безпеки України у Львівській області
Hudyma Vitaliy
PhD in Law
Office of the Security Service of Ukraine in Lviv region
ORCID: 0000-0001-6708-3910

Козяр Роман Якович
кандидат юридичних наук
Управління Служби безпеки України в Рівненській області
Koziar Roman
PhD in Law
Office of the Security Service of Ukraine in Rivne region
ORCID: 0000-0001-9669-2758

Чорній Богдан Ігорович
Львівський університет бізнесу та права
Chorniy Bogdan
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0009-0000-0440-895X

Корецька Вікторія Віталіївна
кандидат юридичних наук, суддя
Ківерцівський районний суд Волинської області
Koretska Viktoriia
PhD in Law, Judge
Kivertsi District Court of Volyn region
ORCID: 0000-0002-5685-5337

Чубенко Антон Григорович
доктор юридичних наук, професор, заступник начальника
Полтавська обласна військова адміністрація

Chubenko Anton
D.Sc. (Law), Professor, Deputy Head
Poltava Regional Military Administration
ORCID: 0000-0002-0887-5667

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9682

**ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УКРАЇНИ,
ІНШИМИ СКЛАДОВИМИ СИЛ ОБОРОНИ ТА
ПРЕДСТАВНИКАМИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ
ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**INTERACTION BETWEEN THE ARMED FORCES OF UKRAINE,
OTHER COMPONENTS OF THE DEFENSE FORCES AND
REPRESENTATIVES OF THE MEDIA IN THE CONDITIONS
OF MARTIAL LAW**

Анотація. Діяльність українських журналістів під час російсько-української війни є надзвичайно важливою, необхідною і відповідальною, оскільки саме завдяки їм світ дізнається правду про те, що відбувається в Україні та які воєнні злочини, інші міжнародні злочини вчиняє російська федерація проти України і українського народу. У зв'язку з збройною агресією російської федерації проти України актуальною та важливою проблемою є сучасні виклики й ефективне забезпечення організації роботи і безпеки журналістів на військових об'єктах та в районах ведення воєнних (бойових) дій в умовах воєнного стану, а також інші питання під час війни. З огляду на викладене вище, метою статті є дослідити юридичні аспекти і особливості взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації (ЗМІ) в умовах воєнного стану, у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України. Представлено нормативно-правові акти, що є правовою основою взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками ЗМІ в умовах воєнного стану. За результатами дослідження з'ясовано, що Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» потребує доопрацювання і удосконалення в частині забезпечення безпеки представників ЗМІ в умовах воєнного часу, під час війни. Ці аспекти необхідно врахувати у Рекомендаціях журналістам щодо організації роботи (професійної діяльності) на військових об'єктах та в районах воєнних (бойових) дій в умовах воєнного стану, розроблених Управлінням зв'язків з громадськістю Збройних Сил України. Сформульовано висновок про те, що необхідно відновити і розвивати підготовку військових журналістів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання (військового спрямування, у сфері національної безпеки і оборони), а також удосконалити і розширити можливості спеціальної підготовки воєнних журналістів, з урахуванням накопиченого практичного досвіду під час російсько-української війни. Також у перспективі доцільно розробити спеціальний закон про діяльність журналістів під час дії воєнного стану з урахуванням балансу між інтересами національної безпеки, питаннями оборони держави та правом на свободу слова.

Ключові слова: військове право, військова журналістика, національна безпека, оборона України, Збройні Сили України, засоби масової інформації, російсько-українська війна, воєнний стан.

Summary. The activities of Ukrainian journalists during the russian-Ukrainian war are extremely important, necessary and responsible, since it is thanks to them that the world learns the truth about what is happening in Ukraine and what war crimes and other international crimes the russian federation is committing against Ukraine and the Ukrainian people. In connection with the armed aggression of the russian federation against Ukraine, a current and important problem is modern challenges and effective provision of the organization of activities and safety of journalists at military facilities, and as well as other issues during war. Taking into account the above, the purpose of the article is to investigate the legal aspects and peculiarities of interaction between the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense forces and representatives of the media under martial law, in connection with the large-scale armed aggression of the russian federation against Ukraine. Normative-legal acts are presented, which are the legal basis for interaction between the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense

forces and media representatives under martial law. Based on the results of the study, it was established that the Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated 03/03/2022 No. 73 "On the organization of interaction between the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense forces and representatives of the media for the duration of the legal regime of martial law" requires revision and improvement in parts of ensuring the safety of media representatives in wartime conditions, during war. These aspects must be taken into account in the Recommendations for journalists on organizing work (professional activities) at military facilities and in areas of military (combat) operations under martial law, developed by the Public Affairs Office of the Armed Forces of Ukraine. The conclusion is formulated that it is necessary to resume and develop the training of military journalists in institution of higher education with specific training conditions (military, in the field of national security and defense), and as well as to improve and expand the opportunities for special training of war journalists, taking into account the accumulated practical experience under during the russian-Ukrainian war. Also, in the future, it would be advisable to develop a special law on the activities of journalists during martial law, taking into account the balance between the interests of national security, issues of state defense and the right to freedom of speech.

Key words: military law, military journalism, national security, defense of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, media, russian-ukrainian war, martial law.

Постановка проблеми. Відомо, що «з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни» (ст. 4 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ, із змінами [1]). У воєнний час відповідно до законодавства України вводиться воєнний стан в державі або в окремих її місцевостях. «Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII, із змінами [2]).

Разом з тим, відповідно до принципів демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони громадянське суспільство має право на отримання об'єктивної інформації (відомостей та/або даних) не тільки про діяльність Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, військово-цивільних адміністрацій чи інших установ та організацій системи органів державної влади, але й про стан справ, проблеми і результати Збройних Сил України, інших складових сил оборони, зокрема, в умовах воєнного стану. Провідна роль у цьому процесі, особливо під час війни, беззаперечно належить засобам масової інформації (далі — ЗМІ).

Діяльність українських журналістів під час російсько-української війни є надзвичайно важли-

вою, необхідною і відповідальною, оскільки саме завдяки їм українці і світ дізнаються правду про те, що відбувається в Україні та які воєнні злочини, інші міжнародні злочини вчиняє російська федерація проти України і Українського народу.

Водночас, слід зазначити, що з 2014 року Україна перебуває у стані відбиття злочинної збройної російської агресії, яка з 24 лютого 2022 року переросла у відкриту широкомасштабну російсько-українську війну, в якій територія Республіки Білорусь була використана росією (продумано і заздалегідь чітко сплановано) як плацдарм для вторгнення (нападу) на територію України і проти Українського народу. Все це не лише посилює вимоги до особистої безпеки представників ЗМІ, а також спричинило певні обмеження у їхній професійній діяльності, зокрема, пов'язаних із особливостями, специфікою і заходами правового режиму воєнного стану та правилами інформаційної безпеки [3–10].

У контексті вищезазначеного з'ясовано, що у зв'язку з збройною агресією російської федерації проти України актуальною та важливою проблемою є сучасні виклики й ефективне забезпечення організації роботи і безпеки журналістів на військових об'єктах та в районах ведення воєнних (бойових) дій в умовах воєнного стану, а також інші питання під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами аналізу останніх досліджень і публікацій у цьому напрямі, виходячи із актуальності та важливості питання для вирішення цієї проблеми, рекомендуємо звернути особливу увагу на наукові праці і публікації військових, правників, журналістів та інших фахівців, які стосуються, зокрема, таких аспектів, як: актуальні питання становлення і розвитку української військової журналістики, поточний аналіз військової журналістики в умовах воєнних дій в Україні, порядок взаємодії між Збройними Силами України та представниками ЗМІ в період дії воєнного стану — І. Копотун, І. Коропатнік (д-р юрид. наук, професор, начальник

кафедри правового забезпечення Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка), М. Микитюк (д-р юрид. наук, професор, професор спеціальної кафедри № 1 Інституту Управління державної охорони України КНУ імені Тараса Шевченка), О. Павлюк (генерал-лейтенант, командувач Сухопутних військ Збройних Сил України, станом на 29.02.2024 р.), С. Пасіка [11]; особливості діяльності журналістів в умовах війни — А. Червінчук [12], М. Дворовий [13, с. 61–67], Т. Грень (полковник, військовий журналіст) [14]; журналістські стандарти та професійна етика під час війни — Л. Куц [13, с. 78–82], П. Мірошніченко [15]; організація роботи журналістів на військових об'єктах та в районах бойових дій в умовах воєнного стану, під час російсько-української війни — Б. Сенік (полковник, начальник Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України) [10] та інші.

Визначивши теоретичну і практичну цінність вищезгаданих публікацій за проблемою, доцільно відмітити, що сьогодні недостатньо уваги приділено питанням взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками ЗМІ в умовах воєнного часу.

Мета статті. Метою статті є дослідити юридичні аспекти і особливості взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками ЗМІ в умовах воєнного стану, у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нагадаємо, що статус журналіста на війні вперше було визначено Гаазькою конвенцією «Про закони і звичаї війни на суходолі», підписаної 18 жовтня 1907 року, яка набрала чинності для України 24 серпня 1991 року [11; 16]. У ст. 13 Додатку до цієї Конвенції (Положення про закони і звичаї війни на суходолі) зазначено: «Особи, які супроводжують армію, але прямо не належать до неї, такі як кореспонденти газет і репортери, маркітанти та постачальники, які потрапляють до рук ворога і він вважає за доцільне затримати їх, користуються правами військовополонених за умови, що вони мають при собі посвідчення від військового керівництва тієї армії, яку вони супроводжували» [16].

В Україні, під час російсько-української війни [3–9], немає і не було монополії на поширення інформації, оскільки Україна не є тоталітарною державою, на відміну від російської федерації чи Республіки Білорусь.

Сьогодні існує дві категорії журналістів, які можуть працювати в зоні ведення воєнних (бойових) дій, у районах збройного конфлікту [11; 13, с. 63–64; 17; 18]: 1) військові кореспонденти (або журналісти, які відряджені до військових з'єднань, частин або підрозділів збройних сил) — мають статус цивільних осіб, відповідну акредитацію у збройних силах, супроводжують військові форму-

вання, але не є їх членами; 2) «незалежні» журналісти, які перебувають у професійних, службових відрядженнях, але небезпечних до зон ведення воєнних (бойових) дій або районів збройного конфлікту — мають статус цивільних осіб і редакційне (професійне) завдання на підготовку матеріалу у зоні ведення воєнних (бойових) дій, у районах збройного конфлікту. І перші, і другі перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, за винятком окремих випадків [13; 18; 19].

Водночас тут необхідно також зазначити, що відповідно до п. А-4 ст. 4 Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими (від 12 серпня 1949 року) [20] перша категорія журналістів має право, у розумінні цієї Конвенції, отримати статус військовополоненого у разі потрапляння у полон до противника. А якщо журналісти беруть безпосередню участь у воєнних (бойових) діях, розвідувальній діяльності чи застосовують зброю, то отримують статус комбатанта (ті, які воюють) і входять до складу збройних сил [19]. За таких обставин, під час війни, відповідно до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [21] та звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права (Норма 34 [22]), друга категорія журналістів не може розцінюватися як військовополонені, але журналісти користуються повагою і захистом, доки не беруть участі у воєнних (бойових) діях.

У контексті вищезазначеного нагадаємо, що «оборона України — система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту; ... військово формування — створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій» (ст. 1 Закону України (далі — ЗУ) «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ, із змінами [1]). «Сили оборони — Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави» (ст. 1 ЗУ «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, із змінами [23]).

«Збройні Сили України — це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом» (ст. 1 ЗУ «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ, із змінами [24]).

З'ясовано, що правовою основою взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками ЗМІ в умовах воєнного стану, у зв'язку з збройною агресією російської федерації проти України, є: Конституція України [25]; закони України — ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» [2], ЗУ «Про затвердження Указу Президента України — Про правовий режим воєнного стану» [26], ЗУ «Про національну безпеку України» [23], ЗУ «Про оборону України» [1], ЗУ «Про Збройні Сили України» [24], ЗУ «Про громадські об'єднання» [27], ЗУ «Про волонтерську діяльність» [28], ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [29], ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора» [30], ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» [31], ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» [32], ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [33], ЗУ «Про медіа» [34], ЗУ «Про інформацію» [35]; Укази Президента України (від 27.09.2021 р. № 487/2021 «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [36], від 17.09.2021 р. № 473/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року — Про Стратегічний оборонний бюлетень України» [37], від 25.03.2021 р. № 121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року — Про Стратегію воєнної безпеки України» [38], від 24.02.2022 р. № 65/2022 «Про

загальну мобілізацію» [39]); постанови Кабінету Міністрів України (від 08.07.2020 р. № 573 «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» [40], від 03.11.2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [41], від 29.12.2021 р. № 1450 «Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан» [42], від 29.12.2021 р. № 1455 «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан» [43], від 27.05.2022 р. № 627 «Деякі питання перебування на території України іноземців та осіб без громадянства, які прибули в Україну для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації» [44]); накази Міністерства оборони України (від 08.02.2022 р. № 36 «Про затвердження Інструкції про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти системи Міністерства оборони України» [45], від 23.03.2017 р. № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» [19]); Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» [46]; офіційні звернення Ради національної безпеки і оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України до цивільного населення, лідерів громадської думки, представників ЗМІ стосовно правил перевірки та поширення інформації, заходів безпеки тощо; роз'яснення Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, рекомендації Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України та Служби безпеки України для журналістів, які попри небезпеку висвітлюють війну (воєнні (бойові) дії, трагічні події тощо); міжнародні договори України, що регулюють відносини у сфері медіа в умовах збройної агресії, у сфері національної безпеки та оборони, відповідно до умов і особливостей воєнного часу, під час російсько-української війни.

При цьому, в умовах воєнного стану, за несанкціоноване поширення інформації (відомостей та/або даних) про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, будь-який рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань, сил безпеки і оборони, утворених відповідно до законів України, передбачено кримінальну

відповідальність відповідно до ст. 114-2 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами) [47; 48]. Тут також необхідно відмітити, враховуючи результати правової науки, юридичної практики і реальний стан справ, що у зазначених вище нормативно-правових актах існують деякі неузгодженості і суперечності, інші важливі проблеми, які потребують вирішення.

У Додатку 2 Наказу Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 визначено (доповнено та уточнено) перелік інформації (відомостей та/або даних), розголошення якої (яких) може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших військових формувань, складових сил оборони або негативно вплинути на хід і результати виконання завдань за призначенням в умовах воєнного стану, під час російсько-української війни [46].

Нагадаємо [3–9], що «російсько-українська війна — це не лише війна за незалежність України, а й війна України за цінності: життя, демократію та свободу в усьому світі. ... Дії вищого керівництва РФ і російської православної церкви — це продумана, послідовна і задалегідь чітко спланована російська політика геноциду Українського народу. Президент РФ В.Путін, вище політичне і військове керівництво Росії — це воєнні злочинці і терористи, а армія РФ — це виключно російський механізм вбивства, катування, гвалтування, зокрема й неповнолітніх дівчат і навіть немовлят, глумління над тілами вбитих і замучених, мародерства в Україні тощо» [9, с. 147].

Для довідки (стисло) — серед основних форм і методів вчинення російською федерацією геноциду в Україні під час збройної агресії є [49; 50]: «... факти вчинення Збройними силами Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях звірств (зокрема, в містах Буча, Ірпінь, Маріуполь, селища міського типу Бородянка, Гостомель та багатьох інших населених пунктах на території України), що виявлялися у численних випадках вбивств, викрадення, позбавлення свободи людей, їх катування, гвалтування, глумління над тілами вбитих і замучених, розстріли людей, цілих сімей, включно з дітьми, ... Окупанти умисно спрямовують військові дії на цивільне населення, цивільні об'єкти та об'єкти, що користуються особливим захистом (лікарні, школи, дитсадки), як у Маріуполі (скидання бомб на пологовий будинок, театр, де в укритті знаходилися люди, а біля самої будівлі був напис «Діти»), практично знищуючи цілі міста (Волноваха, Ізюм, Маріуполь, Охтирка, Чернігів, Щастя та низка інших населених пунктів). ... Примусове переміщення українських дітей на територію Російської Федерації та передача їх на виховання до чужого середовища свідчать про мету знищення їхньої самоідентифікації як українців. ... Цілеспрямовані дії з руйнування

українських музеїв, історичних пам'яток в Україні, місць богослужіння, знищення українських книг, заборона використання української мови на підконтрольних окупантам територіях — це ймовірна спроба стерти культурні, історичні та мовні ознаки, що є характерними та об'єднують Український народ. Такі дії доводять існування умислу фізичного знищення Українського народу. ...» (Пояснювальна записка до Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14.04.2022 р. № 2188-IX) [50].

Сьогодні всі злочинні дії і вбивства з боку російської федерації та її представників, злочинних союзників є відомими і не є новизною, документуються та розслідуються; загальна кількість воєнних злочинів, інших міжнародних злочинів росіян, які розслідуються в Україні та світі, просто зашкалює, шокуючи світову спільноту. Водночас відомо і слід зазначити, що станом на 29.02.2024 р., з 24 лютого 2022 року росія вбила 71 журналіста, в тому числі іноземних медійників, з яких 10 журналістів загинули під час виконання професійних завдань (обов'язків), а 61 — як учасники бойових дій або внаслідок злочинних російських обстрілів чи тортур (катувань) [51]. Поряд з тим, є багато журналістів, які вважаються зниклими безвісти, а також є ті, які отримали поранення різного ступеня важкості. Точних даних немає.

З огляду на вищенаведене, вважаємо, що всі росіяни мають понести повну колективну відповідальність та повинні бути засуджені й покарані світовою спільнотою за всі скоєні злочини і масові звірства на території України і проти Українського народу.

За таких обставин та в умовах воєнного часу очевидно, що рівень виконання Наказу Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 [46] і забезпечення безпеки представників ЗМІ, журналістів (як професійних, так і громадянських; як українських, так і іноземних) на час дії правового режиму воєнного стану повинен бути належним.

Систематизація і аналіз накопиченого практичного досвіду під час російсько-української війни дає можливість удосконалити юридичні, організаційні і безпекові аспекти діяльності журналістів під час війни, а також покращити взаємодію представників ЗМІ (журналістів) з органами військового управління та військовими частинами (підрозділами) Збройних Сил України, іншими складовими сил оборони в умовах дії правового режиму воєнного стану. У контексті цього і саме з цією метою необхідно звернути увагу та дотримуватись Рекомендацій журналістам щодо організації роботи (діяльності) на військових об'єктах та в районах воєнних (бойових) дій в умовах воєнного стану, розроблених Управлінням зв'язків

з громадськістю Збройних Сил України (далі — УЗГ ЗСУ) у 2024 році [10]. Ці Рекомендації УЗГ ЗСУ [10] потрібно час від часу критично переглядати й періодично їх доопрацьовувати, виходячи із виявлених нових обставин (фактів) чи подій, з метою удосконалення.

Так, для забезпечення роботи (професійної діяльності) в районах ведення бойових дій представникам ЗМІ спочатку рекомендується звернутися до служби зв'язків з громадськістю відповідного оперативного-стратегічного угруповання військ (далі — ОСУВ), в районі відповідальності якого планується робота (діяльність журналістів), а саме до: ОСУВ «Північ» — Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області; ОСУВ «Хортиця» — Харківська, Луганська та частина Донецької областей; ОСУВ «Таврія» — Запорізька та частина Донецької області; ОСУВ «Одеса» — Одеська, Миколаївська та Херсонська області [10]. Отримавши відповідні настанови (вказівки, рекомендації) від ОСУВ, українські журналісти повинні [10; 46]: висвітлювати правду, але не викривати інформацію (відомості та/або дані), інші важливі питання про позиції, дії чи завдання Збройних Сил України, інших складових сил оборони; поважати військових за їхню роботу; збирати та фіксувати факти, але не давати їм оцінку; дотримуватися правил фото- та відеозйомки у воєнний час, цифрової безпеки в часи війни; обов'язково мати з собою у зоні бойових дій шолом, бронежилет з маркуванням «PRESS» та медичну аптечку тощо.

Також позитивним є те, що Служба безпеки України розробила відповідні рекомендації для представників ЗМІ, щоб уникнути можливості того, щоб вони (журналісти) випадково не стали коригувальниками вогню. Зокрема, у зверненні Служба безпеки України наполегливо просить: не фотографувати, не знімати відео, а також не поширювати інформацію (будь-які відомості та/або дані) про українських військових, українську бойову техніку, блокпости (спеціально загороджувальні, укріплені контрольно-пропускні пункти, з відповідною озброєною охороною, на дорогах, в'їздах у населені пункти тощо), аеропорти, залізничні вокзали, нафтобази, об'єкти нафтогазопроводів, електростанції тощо; перебувати в місті під час комендантської години із дотриманням заходів безпеки [52]. Водночас УЗГ ЗСУ та Служба безпеки України застерігають, що у разі виявлення порушень представниками ЗМІ (журналістами) законодавства щодо охорони державної таємниці та захисту інформації з обмеженим доступом [53], то їх поточне чи заплановане відвідування об'єкта Сил оборони України припиняється, встановлюються причини цих порушень і вчиняються відповідні, спеціальні заходи із суворим дотриманням вимог законодавства України.

У Додатку 4 Наказу Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 [46] представлено основні правила роботи представника ЗМІ у районі ведення воєнних (бойових) дій, під час російсько-української війни. Ці правила визначають права і обов'язки представника ЗМІ, включають Звід відомостей, що становлять державну таємницю [53], затвердженого наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383 [54], а також перелік відомостей Міністерства оборони України та Збройних Сил України, які містять службову інформацію [55; 56], що не підлягає розголошенню представником ЗМІ [46]. Крім того, вони (правила) враховують деякі безпекові аспекти діяльності журналістів під час війни та інші важливі питання.

З урахуванням вищезазначеного, за результатами дослідження встановлено, що Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» [46] потребує певного доопрацювання і удосконалення в частині забезпечення безпеки представників ЗМІ в умовах воєнного часу, під час війни. Ці аспекти необхідно врахувати у Рекомендаціях журналістам щодо організації роботи (професійної діяльності) на військових об'єктах та в районах воєнних (бойових) дій в умовах воєнного стану, розроблених УЗГ ЗСУ. Водночас у цьому наказі [46] спостерігається проблема застосування єдиного підходу у використанні ключових термінів, виходячи із юридичної термінології у законодавстві України та змістовної наповненості. У перспективі доцільно також розробити спеціальний закон про діяльність журналістів під час дії воєнного стану з урахуванням балансу між інтересами національної безпеки, питаннями оборони держави та правом на свободу слова. Цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і ЗМІ є одними з найважливіших ознак демократичного суспільства. З огляду на це, також нагадаємо, що: «національна безпека України — захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; національні інтереси України — життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» (ст. 1 ЗУ «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, із змінами [23]).

При цьому важливо наголосити, що сьогодні Збройні Сили України, інші складові сили оборони, військова і цивільна журналістика під час війни зіштовхуються з численними та різноманітними,

часто дуже нетиповими викликами, але визнавати проблеми, говорити і писати про них навіть під час російсько-української війни — це крок до їх вирішення, це ознака зрілого і відповідального суспільства. В контексті цього хочеться згадати і підтвердити слова із звернення Головнокомандувача Збройних сил України, генерал-полковника О. Сирського, з нагоди другої річниці широкомасштабного вторгнення росії в Україну: «... Коли багатотисячні колони російських окупантів посунули з усіх напрямків в Україну, коли тисячі ракет і бомб падали на нашу землю, ніхто у світі не вірив, що ми вистоїмо. ... Ніхто не вірив, але вірила Україна! Вірила, прийняла бій і вистояла. ... ми продовжуємо битись із ворогом вздовж усієї лінії фронту. За нашу свободу, за те, щоб кожне українське місто чи село не стало черговою Бучею, Бахмутом чи Авдіївкою, ми платимо найвищу ціну. Гинуть найкращі сини і доньки українського народу. ... сьогодні як ніколи ми потребуємо єдності. Переконалий, що в єдності наша перемога. І вона обов'язково буде. Бо світло завжди перемагає темряву. Слава Україні! Героям слава!» (24.02.2024 р.) [57]. А далі відзначити і підтримати важливість слів Головнокомандувача Збройних сил України (2021–2024 рр.), генерала В. Залужного: «Битва за кожне місто і село нашої країни варта окремої книги. Кожен військовий і цивільний, хто чинив спротив окупанту, хто підтримує визволителів, вартий окремої розповіді. Ми пам'ятаємо всіх — і полеглих, і живих» (11.04.2022 р.) [58].

І насамкінець, військова і цивільна журналістика не лише допомагає зберігати історію та спадщину воєн і конфліктів чи висвітлює питання та/або виконує окремі завдання, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони, але й сприяє розумінню значення, підтриманню і зміцненню миру та розвитку міжнародного співробітництва, інших важливих питань, особливо сьогодні, під час російсько-української війни. Тому постає актуальне і важливе питання як про відновлення і розвиток підготовки військових журналістів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання (військового спрямування, у сфері національної безпеки і оборони), так і про удосконалення й розширення можливостей спеціальної підготовки воєнних журналістів, з урахуванням накопиченого практичного досвіду під час російсько-української війни. З цього приводу існують різні думки і твердження з відповідним обґрунтуванням, які заслуговують на особливу увагу, але потребують додаткового вивчення і дослідження. Це також обумовлено тим, враховуючи при цьому результати аналізу літератури [59–61], що сьогодні Військовий інститут КНУ імені Тараса Шевченка є єдиним закладом військової освіти в Україні, де готують профільних фахівців (бакалаврів і магістрів) з військової журналістики.

Питання «Як відродити військову журналістику?» і проблема підвищення її ефективності не нові [59–62]. До цієї справи слід залучити Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади України з метою вирішення зазначеної проблеми. Можливо, необхідно організувати і запровадити підготовку профільних спеціалістів з військової журналістики і соціальних комунікацій, інформаційно-медійного забезпечення військ (сил) у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного чи в Національному університеті оборони, або здійснити інші заходи, враховуючи думку військових, правників, журналістів та інших фахівців за проблемою, у цьому напрямі.

Висновки. Діяльність українських журналістів під час російсько-української війни є надзвичайно важливою, необхідною і відповідальною, оскільки саме завдяки їм світ дізнається правду про те, що відбувається в Україні та які воєнні злочини, інші міжнародні злочини вчиняє російська федерація проти України і Українського народу.

Правовою основою взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками ЗМІ в умовах воєнного стану є Конституція України, закони України, Укази Президента України, накази Міністерства оборони України, Головнокомандувача Збройних Сил України, офіційні звернення Ради національної безпеки і оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України до цивільного населення, лідерів громадської думки, представників ЗМІ стосовно правил перевірки та поширення інформації, заходів безпеки тощо, роз'яснення Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, рекомендації Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України та Служби безпеки України для журналістів, які висвітлюють війну (воєнні (бойові) дії, трагічні події тощо), а також міжнародні договори України, що регулюють відносини у сфері медіа в умовах збройної агресії, у сфері національної безпеки та оборони, відповідно до умов і особливостей воєнного часу, під час російсько-української війни.

Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» потребує доопрацювання і удосконалення в частині забезпечення безпеки представників ЗМІ в умовах воєнного часу, під час війни. Ці аспекти необхідно врахувати у Рекомендаціях журналістам щодо організації роботи (професійної діяльності) на військових об'єктах та в районах воєнних (бойових) дій в умовах воєнного стану, розроблених Управлінням зв'язків з громадськістю Збройних Сил України.

Необхідно відновити і розвивати підготовку військових журналістів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання (військового спрямування, у сфері національної безпеки і оборони), а також удосконалити і розширити можливості спеціальної підготовки військових журналістів, з урахуванням накопиченого практичного досвіду

під час російсько-української війни. Також у перспективі доцільно розробити спеціальний закон про діяльність журналістів під час дії воєнного стану з урахуванням балансу між інтересами національної безпеки, питаннями оборони держави та правом на свободу слова.

Література

1. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
3. *Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень* : монографія / Вановська І. М., Джус О. А., Іляшко О. О., Копотун І. М., Коропатнік І. М., Первак І. О., Петков С. В., Попков Б. О., Скрябін О. Л., Стецюк С. П., Скриньковський Р. М., Сопільник Л. І., Трубчанинов М. А., Хан С. В., Шемчук В. В.; за заг. ред. Б. Попкова, С. Петкова. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 272 с.
4. Скриньковський Р. М., Цюх С. І., Процевят О. С., Тиркало Ю. Є., Горбонос Ф. В. Тенденції і проблеми у сфері будівництва України в умовах війни // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2022. № 7(63). С. 63–71. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8146>.
5. Скриньковський Р. М., Горбонос Ф. В., Цюх С. І., Хмиз М. В., Процевят О. С., Князь С. В. Тенденції і питання продовольчої безпеки України в умовах війни // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2022. № 8(64). С. 38–48. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-8-8196>.
6. Скриньковський Р. М., Мазур Ю. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Чистоклетов Л. Г. Особливості роботи судів України в умовах воєнного стану // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 4(62). С. 51–59. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-4-8832>.
7. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Хитра О. Л., Комісаров О. Г. Державна охорона посадових осіб в Україні в умовах воєнного стану // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 5(63). С. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.
8. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Хмиз М. В., Чистоклетов Л. Г. Державна охорона в Україні щодо глав іноземних держав та посадових осіб міжнародних організацій в умовах воєнного стану // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 6(64). С. 114–128. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998>.
9. Скриньковський Р. М., Петков С. В., Хмиз М. В., Далик В. П., Катаєв А. В., Ільчишин С. М. Вплив російсько-української війни на туристичну галузь в Україні та світі // *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2023. № 9(77), т. 2. С. 140–153. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-9-9075>.
10. *Рекомендації журналістам щодо організації роботи на військових об'єктах та в районах бойових дій в умовах воєнного стану* // Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України; полковник Б. Сенік. Київ, 2024. 22 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/zmi/rekomendacii_dlia_ZMI_new24.pdf (дата звернення: 29.02.2024).
11. *Військова журналістика. Український аспект: становлення української військової журналістики; місце військової журналістики у медіапросторі в період воєнного стану; правові підстави діяльності військових журналістів під час воєнних дій* / Укл.: Копотун І. М., Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Пасіка С. П., Петков С. В. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 676 с.
12. Червінчук А. О. Журналіст в умовах війни: статус комуніканта та професійні орієнтири // *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Том 33(72), № 6, Ч. 2. С. 237–242. doi: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.2/40>.
13. *Саморегуляція українських медіа під час дії воєнного стану в Україні. З досвіду роботи Комісії з журналістської етики*: Аналітично-довідковий збірник / За заг. ред. Л. Кузьменко, Л. Куц, М. Дворового, О. Погорелова. Київ : Комісія з журналістської етики, 2022. 90 с. URL: <https://cje.org.ua/wp-content/uploads/Samorehuliatsiia-ukrai-nskykh-media-pid-chas-dii-voiennoho-stanu.pdf> (дата звернення: 29.02.2024).
14. Військовий журналіст Тарас Грень: «Не забувайте, що журналіст на війні є цілком номер один» // *Матеріали Національної спілки журналістів України*. 03.11.2023. URL: <https://nsju.org/novini/vijskovuj-zhurnalist-taras-gren-ne-zabuvajte-shho-zhurnalist-na-vijni-ye-czillyu-nomer-odyn/> (дата звернення: 29.02.2024).
15. Мірошниченко П. В. Професійні журналістські стандарти в умовах війни // *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі*: Матеріали ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 02.11.2022 р.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. С. 152–154.

16. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 29.02.2024).
17. Статус журналіста та підготовка до роботи під час війни // *Матеріали Центру демократії та верховенства права*. 03.03.2022. URL: <https://cedem.org.ua/news/status-zhurnalista/> (дата звернення: 29.02.2024).
18. *Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки* / за заг. ред. В.О. Жадька; ред.-упор.: О.І. Харитоненко, Ю.С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 356 с.
19. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України 23.03.2017 р. № 164 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
20. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 29.02.2024).
21. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 29.02.2024).
22. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми // *Український часопис міжнародного права*. 2006. № 2. С. 7–16. URL: http://www.jusintergentes.com.ua/images/2006/2_2006-1.pdf (дата звернення: 29.02.2024).
23. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
24. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
25. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
26. Про затвердження Указу Президента України «Про правовий режим воєнного стану» : Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
27. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
28. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
29. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
30. Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора : Закон України від 03.03.2022 р. № 2109-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
31. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
32. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
33. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
34. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 29.02.2024).
35. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
36. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
37. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : Указ Президента України від 17.09.2021 р. № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
38. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 29.02.2024).

39. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 65/2022 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
40. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-p#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
41. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-p#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
42. Про затвердження Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-p#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
43. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1455 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-p#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
44. Деякі питання перебування на території України іноземців та осіб без громадянства, які прибули в Україну для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2022 р. № 627. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/627-2022-p#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
45. Про затвердження Інструкції про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти системи Міністерства оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 08.02.2022 р. № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-22#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
46. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану : Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73.pdf (дата звернення: 29.02.2024).
47. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
48. *Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року* / За заг. ред. Копотуна І. М. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 888 с.
49. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
50. Пояснювальна записка до Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14.04.2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
51. Список загиблих журналістів. Журналісти, які загинули внаслідок широкомасштабного вторгнення Росії в Україну // *Матеріали Інституту масової інформації*. Дані станом на 29.02.2024. URL: <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagyblyh-zhurnalistiv-i45958> (дата звернення: 29.02.2024).
52. СБУ підготувала рекомендації для журналістів щодо висвітлення війни // *Матеріали Інституту масової інформації*. 04.03.2022. URL: <https://imi.org.ua/news/sbu-pidgotuvaly-rekomendatsiyi-dlya-zhurnalistiv-shhodovysvitlennya-vijny-i44187> (дата звернення: 29.02.2024).
53. *Державна таємниця як складова національної безпеки України: охорона та доступ до державної таємниці; законодавче забезпечення державної таємниці; відповідальність за розголошення державної таємниці; особливості дотримання державної таємниці під час відправлення правосуддя; особливості регулювання в особливий період та під час воєнного стану* / Укл.: Джус О. А., Золотарьова М. К., Копотун І. М., Макарова Т. П., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Пасіка С. П., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Сопільник Л. І., Чубенко А. Г., Шевченко А. М. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 438 с.
54. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.01.2021 р. за № 52/35674 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
55. Про затвердження Переліку відомостей Міністерства оборони України, які містять службову інформацію (ПСІ-2023) : Наказ Міністерства оборони України від 17.10.2023 р. № 605. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0605322-23#Text> (дата звернення: 29.02.2024).
56. Про затвердження Переліку відомостей Збройних Сил України, що становлять службову інформацію : Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 22.11.2017 р. № 408.
57. Олександр Сирський: «Наша перемога — в єдності» // *Матеріали Інформаційної агенції «Львівський портал»*. 24.02.2024. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2024/02/24/oleksandr-syrskij-nasha-peremoha-v-iednosti> (дата звернення: 29.02.2024).

58. Свиридчук Ю. Битва за кожне місто і село нашої країни варта окремої книги — Залужний // *Матеріали Інформаційного агентства «Українські Національні Новини»*. 11.04.2022. URL: <https://unp.ua/news/bitva-za-kozhne-misto-i-selo-nashoyi-krayini-varta-okremoyi-knigi-zaluzhniy> (дата звернення: 29.02.2024).
59. Кость С. *Журналістика і війна*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 414 с.
60. Гринівський Р. Як відродити військову журналістику? / *Матеріали Інтернет-видання газети «День»*. 12.12.2014. URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/yak-vidrodyty-viyskovu-zhurnalistyku> (дата звернення: 29.02.2024).
61. «Військовий журналіст має виховуватися в певному дусі, розуміти, що таке служба, розуміти себе в службі, любити армію і бути армійцем», — Тарас Грень // *Матеріали Національної спілки журналістів України*. 16.02.2024. URL: <https://nsju.org/publikaczi%20d1%97/viyskovyj-zhurnalist-maye-vyhovuvatysya-v-pevnomu-dusi-rozumity-shho-take-sluzhba-rozumity-sebe-v-sluzhbi-lyubyty-armiyu-i-buty-armijczem-taras-gren/> (дата звернення: 29.02.2024).
62. Тугарова О.К. Військовий стан vs свобода слова: окремі питання правового регулювання // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 446–450. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/107>.

References

1. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1932-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (date of access: 29.02.2024).
2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (date of access: 29.02.2024).
3. *Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiikosti kriz pryizmu naukovykh doslidzhen: monohrafiia* / Vanovska I. M., Dzhus O. A., Iliashko O. O., Kopotun I. M., Koropatnik I. M., Pervak I. O., Petkov S. V., Popkov B. O., Skriabin O. L., Stetsiuk S. P., Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Trubchaninov M. A., Khan Y. V., Shemchuk V. V.; za zah. red. B. Popkova, S. Petkova. Kyiv: Vydavnytstvo Lira- K. 2023. 272 s.
4. Skrynkovskyy R. M., Tsyuh S. I., Protseviat O. S., Tyrkalo Y. Y., Horbonos F. V. Tendentsii i problemy u sferi budivnytstva Ukrainy v umovakh viiny // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Ekonomichni nauky”*. 2022. № 7(63). S. 63–71. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8146>.
5. Skrynkovskyy R. M., Horbonos F. V., Tsyuh S. I., Khmyz M. V., Protseviat O. S., Kniaz S. V. Tendentsii i pytannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy v umovakh viiny // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Ekonomichni nauky”*. 2022. № 8(64). S. 38–48. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-8-8196>.
6. Skrynkovskyy R. M., Mazur Y. M., Koziar R. Y., Petkov S. V., Chystokletov L. H. Osoblyvosti roboty sudiv Ukrainy v umovakh voiennoho stanu // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Iurydychni nauky”*. 2023. № 4(62). S. 51–59. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-4-8832>.
7. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Y., Petkov S. V., Khytra O. L., Komisarov O. H. Derzhavna okhorona posadovykh osib v Ukraini v umovakh voiennoho stanu // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Iurydychni nauky”*. 2023. № 5(63). S. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.
8. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Y., Petkov S. V., Khmyz M. V., Chystokletov L. H. Derzhavna okhorona v Ukraini shchodo hlav inozemnykh derzhav ta posadovykh osib mizhnarodnykh orhanizatsii v umovakh voiennoho stanu // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Iurydychni nauky”*. 2023. № 6(64). S. 114–128. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998>.
9. Skrynkovskyy R. M., Petkov S. V., Khmyz M. V., Dalyk V. P., Kataiev A. V., Ilchyshyn S. M. Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na turystychnu haluz v Ukraini ta sviti // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Internauka”. Serii: “Ekonomichni nauky”*. 2023. № 9(77), t. 2. S. 140–153. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-9-9075>.
10. *Rekomendatsii zhurnalistam shchodo orhanizatsii roboty na viiskovykh ob'ektakh ta v raionakh boiovykh dii v umovakh voiennoho stanu* // Upravlinnia zviazkiv z hromadskistiu Zbroinykh Syl Ukrainy; polkovnyk B. Senyk. Kyiv, 2024. 22 s. URL: https://www.mil.gov.ua/content/zmi/rekomendacii_dlia_ZMI_new24.pdf (date of access: 29.02.2024).
11. *Viiskova zhurnalistyka. Ukrainskyi aspekt: stanovlennia ukrainskoi viiskovoi zhurnalistyky; mistse viiskovoi zhurnalistyky u mediaprostori v period voiennoho stanu; pravovi pidstavy diialnosti viiskovykh zhurnalistiv pid chas voiennykh dii* / Ukl.: Kopotun I. M., Koropatnik I. M., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pasika S. P., Petkov S. V. Kyiv. VD “Profesional”, 2023. 676 s.
12. Chervinchuk A. O. Zhurnalist v umovakh viiny: status komunikanta ta profesiini oriientyry // *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*. 2022. Tom 33(72), № 6, Ch. 2. S. 237–242. doi: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.2/40>.
13. *Samorehuliatsiia ukrainskykh media pid chas dii voiennoho stanu v Ukraini. Z dosvidu roboty Komisii z zhurnalistyky*: Analitychno-dovidkovyi zbirnyk / Za zah. red. L. Kuzmenko, L. Kushch, M. Dvorovoho, O. Pohorelova. Kyiv: Komisiia z zhurnalistyky, 2022. 90 s. URL: <https://cje.org.ua/wp-content/uploads/Samorehuliatsiia-ukrai-nskykh-media-pid-chas-dii-voiennoho-stanu.pdf> (date of access: 29.02.2024).
14. Viiskovy zhurnalist Taras Hren: “Ne zabuvaite, shcho zhurnalist na viini ye tsilliu nomer odyh” // *Materialy Natsionalnoi spilky zhurnalistiv Ukrainy*. 03.11.2023. URL: <https://nsju.org/novini/viyskovyj-zhurnalist-taras-gren-ne-zabuvajte-shho-zhurnalist-na-vijni-ye-czillyu-nomer-odyh/> (date of access: 29.02.2024).

15. Miroshnychenko P.V. Profesiini zhurnalistski standarty v umovakh viiny // *Suspilstvo i osobystist u suchasnomu komunikatsiinomu dyskurs: Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Zaporizhzhia, 02.11.2022 r.), Zaporizhzhia: NU “Zaporizka politehnika”, 2022. S. 152–154.
16. IV Konventsia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli. Haaha, 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (date of access: 29.02.2024).
17. Status zhurnalista ta pidhotovka do roboty pid chas viiny // *Materialy Tsentru demokratii ta verkhovenstva prava*. 03.03.2022. URL: <https://cedem.org.ua/news/status-zhurnalista/> (date of access: 29.02.2024).
18. *Hibrydna viina i zhurnalistyka. Problemy informatsiinoi bezpeky* / za zah. red. V.O. Zhadka; red.-upor.: O.I. Kharytonenko, Y.S. Poltavets. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2018. 356 s.
19. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy 23.03.2017 r. № 164 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (date of access: 29.02.2024).
20. Zhenevska konventsia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy vid 12.08.1949 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (date of access: 29.02.2024).
21. Dodatkovy protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zherty mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (date of access: 29.02.2024).
22. Zvychaieve mizhnarodne humanitarne pravo. Normy // *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*. 2006. № 2. S. 7–16. URL: http://www.jusintergentes.com.ua/images/2006/2_2006-1.pdf (date of access: 29.02.2024).
23. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (date of access: 29.02.2024).
24. Pro Zbroini Syly Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1934-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (date of access: 29.02.2024).
25. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (date of access: 29.02.2024).
26. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy “Pro pravovy rezhym voiennoho stanu”: Zakon Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (date of access: 29.02.2024).
27. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 r. № 4572-VI (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (date of access: 29.02.2024).
28. Pro volontersku diialnist: Zakon Ukrainy vid 19.04.2011 r. № 3236-VI (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (date of access: 29.02.2024).
29. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 r. № 3543-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (date of access: 29.02.2024).
30. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zaborony vyhotovlennia ta poshyrennia informatsiinoi produktsii, spriamovanoi na propahuvannia dii derzhavy-ahresora: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 2109-IX (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text> (date of access: 29.02.2024).
31. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu poshyrenniu informatsii pro napravlennia, peremishchennia zbroi, ozbroiennia ta boiovykh prypasiv v Ukrainu, rukh, peremishchennia abo rozmishchennia Zbroinykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viiskovykh formuvan, vchynenomu v umovakh voiennoho abo nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 r. № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (date of access: 29.02.2024).
32. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyhotovlennia ta poshyrennia zaboronenoj informatsiinoj produktsii: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (date of access: 29.02.2024).
33. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (date of access: 29.02.2024).
34. Pro media: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 r. № 2849-IX (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (date of access: 29.02.2024).
35. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (date of access: 29.02.2024).
36. Pro Natsionalnu stratehiiu spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021–2026 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021 r. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (date of access: 29.02.2024).
37. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku “Pro Stratehichni oboronni biuleten Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.09.2021 r. № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text> (date of access: 29.02.2024).

38. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku “Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 r. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (date of access: 29.02.2024).

39. Pro zahalnu mobilizatsiiu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 65/2022 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text> (date of access: 29.02.2024).

40. Pytannia zaprovadzhennia ta zdiisnennia deiakykh zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.07.2020 r. № 573 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text> (date of access: 29.02.2024).

41. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 r. № 996. (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (date of access: 29.02.2024).

42. Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia zaborony або обмеzhennia na vybir mistsia perebuvannia chy mistsia prozhyvannia osib na terytorii, na yakii diie voiennyi stan: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 r. № 1450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1450-2021-п#Text> (date of access: 29.02.2024).

43. Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia osoblyvoho rezhymu vizdu i vyizdu, обмеzhennia svobody pere-suvannia hromadian, inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, a takozh rukhu transportnykh zasobiv v Ukraini або v okremykh yii mistsevostiakh, de vvedeno voiennyi stan: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 r. № 1455 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-п#Text> (date of access: 29.02.2024).

44. Deiaki pytannia perebuvannia na terytorii Ukrainy inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, yakii prybuli v Ukrainu dlia roboty korespondentom або predstavnykom inozemnykh zasobiv masovoi informatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.05.2022 r. № 627. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/627-2022-п#Text> (date of access: 29.02.2024).

45. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok dopusku zhurnalistiv, pratsivnykiv zasobiv masovoi informatsii na obiekty systemy Ministerstva oborony Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 08.02.2022 r. № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-22#Text> (date of access: 29.02.2024).

46. Pro orhanizatsiiu vzaiemodii mizh Zbroinyomy Sylamy Ukrainy, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii na chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Nakaz Holovnokomandu-vacha Zbroinykh Syl Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73.pdf (date of access: 29.02.2024).

47. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 29.02.2024).

48. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Stanom na 10 sichnia 2024 roku / Za zah. red. Kopotuna I. M.* Kyiv: Vyd. “Tsentr uchbovoi literatury”, 2024. 888 s.

49. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini”: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14.04.2022 r. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (date of access: 29.02.2024).

50. Poiasniuvalna zapyska do Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini” vid 14.04.2022 r. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (date of access: 29.02.2024).

51. Spysok zahybylykh zhurnalistiv. Zhurnalisty, yakii zahynuly vnaslidok shyrokomasshtabnoho vtornhennia Rosii v Ukrainu // *Materialy Instytutu masovoi informatsii*. Dani stanom na 29.02.2024. URL: <https://imi.org.ua/informatics/spysok-zahybylykh-zhurnalistiv-i45958> (date of access: 29.02.2024).

52. SBU pidhotuvala rekomendatsii dlia zhurnalistiv shchodo vysvitlennia viiny // *Materialy Instytutu masovoi informatsii*. 04.03.2022. URL: <https://imi.org.ua/news/sbu-pidgotuvaly-rekomendatsiyi-dlya-zhurnalistiv-shchodo-vysvitlennya-vijny-i44187> (date of access: 29.02.2024).

53. *Derzhavna taiemnytsia yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy: okhorona ta dostup do derzhavnoi taiemnytsi; zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi taiemnytsi; vidpovidalnist za rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi; osoblyvosti dotrymannia derzhavnoi taiemnytsi pid chas vidpravlennia pravosuddia; osoblyvosti rehuliuвання v osoblyvyi period ta pid chas voiennoho stanu / Ukl.: Dzhus O. A., Zolotarova M. K., Kopotun I. M., Makarova T. P., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pasika S. P., Petkov S. V., Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Chubenko A. H., Shevchenko A. M.* Kyiv: VD “Profesional”, 2023. 438 s.

54. Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: Nakaz Tsentralnoho upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 23.12.2020 r. № 383, zareiestrovanyi v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 14.01.2021 r. za № 52/35674 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (date of access: 29.02.2024).

55. Pro zatverdzhennia Pereliku vidomostei Ministerstva oborony Ukrainy, yakii mistiat sluzhbovu informatsiiu (PSI-2023): Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 17.10.2023 r. № 605. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0605322-23#Text> (date of access: 29.02.2024).

56. Pro zatverdzhennia Pereliku vidomostei Zbroinykh Syl Ukrainy, shcho stanovliat sluzhbovu informatsiiu: Nakaz Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy vid 22.11.2017 r. № 408.

57. Oleksandr Syrskyi: “Nasha peremoha — v yednosti” // *Materialy Informatsiinoi ahentsii “Lvivskyi portal”*. 24.02.2024. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2024/02/24/oleksandr-syrskyj-nasha-peremoha-v-iednosti> (date of access: 29.02.2024).

58. Svyrydiuk Y. Bitva za kozhne misto i selo nashoi krainy varta okremoi knyhy — Zaluzhnyi // *Materialy Informatsiinoho ahentstva “Ukrainski Natsionalni Novyny”*. 11.04.2022. URL: <https://unn.ua/news/bitva-za-kozhne-misto-i-selo-nashoyi-krayini-varta-okremoyi-knygi-zaluzhnyi> (date of access: 29.02.2024).

59. Kost S. *Zhurnalistyka i viina*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2016. 414 s.

60. Hrynivskyi R. Yak vidrodyty viiskovu zhurnalistyku? / *Materialy Internet-vydannia hazety “Den”*. 12.12.2014. URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/yak-vidrodyty-viyskovu-zhurnalistyku> (date of access: 29.02.2024).

61. “Viiskovy zhurnalist maie vykhovuvatysia v pevnomu dusi, rozumity, shcho take sluzhba, rozumity sebe v sluzhbi, liubyty armiiu i buty armiiitsem”, — Taras Hren // *Materialy Natsionalnoi spilky zhurnalistiv Ukrainy*. 16.02.2024. URL: <https://nsju.org/publikaczi%dl%97/viyskovyj-zhurnalist-maye-vyhovuvatysya-v-pevnomu-dusi-rozumity-shho-take-sluzhba-rozumity-sebe-v-sluzhbi-lyubyty-armiyu-i-buty-armijczem-taras-gren/> (date of access: 29.02.2024).

62. Tuharova O.K. Voiennyi stan vs svoboda slova: okremi pytannia pravovoho rehuliuвання // *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 10. S. 446–450. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/107>.

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-3-9783

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

«АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ»

доцента кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
к.ю.н., доцента Добош Зоряни Андріївни

У сучасних умовах реалізація судового контролю потребує ґрунтовних наукових досліджень. Проблеми здійснення такого контролю, як правило, пов'язані з недоліками чинного законодавства, що регламентує діяльність органів публічного управління, визначає їхні дискреційні повноваження, нормативно-правових актів, які окреслюють порядок реалізації та захисту органами публічного управління прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Становлення правової держави потребує оновлення адміністративно-правових засад судового контролю за діяльністю органів публічного управління в Україні. Поряд з явними досягненнями в утвердженні пріоритетів захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері публічного управління, система судового контролю у цій сфері потребує удосконалення. Тому актуальність теми монографії не викликає сумнівів.

Проблеми реалізації судового контролю за діяльністю органів публічного управління тісно пов'язані зі захистом прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Тому, не випадково, авторка присвятила увагу концепції публічного управління в умовах формування публічно-сервісної держави, системно-функціональній характеристиці органів публічного управління в Україні, правам та законним інтересам особи у сфері публічного управління як предмета адміністративно-правового гарантування.

Поряд з цим, пошук нових шляхів підвищення ефективності реалізації судового контролю за діяльністю органів публічного управління — одне з головних завдань адміністративно-правової науки.

Положення монографії надають можливість отримати цілісну уяву про правові проблеми реалізації судового контролю за діяльністю органів публічного управління та шляхи їх подолання з огляду на результати досліджень представників вітчизняної та зарубіжної юридичної нау-

ки, обрану емпіричну, методологічну основу та нормативно-правову базу.

Науковою новизною вирізняється авторський підхід до визначення поняття судового контролю за діяльністю органів публічного управління. З позицій наукової новизни слід схвально оцінити правовий аналіз видів судового контролю за діяльністю органів публічного управління в Україні та напрямів його реалізації. Важливо, що авторкою з'ясовано нові тенденції реалізації судового контролю за діяльністю органів публічного управління у соціально-культурній, фінансово-економічній, адміністративно-політичній сфері в Україні.

Науковою новизною відзначаються положення, які стосуються дуалізму приватного та публічного інтересу в рамках суб'єктивного публічного права, видових проявів суб'єктивних публічних прав людини в Україні, специфіки правосуб'єктності судових органів як суб'єктів реалізації судового контролю у сфері публічного управління.

Цілком виправданим є твердження авторки, що головною метою судового контролю є захист прав та законних інтересів громадян та, водночас, забезпечення й захист публічних інтересів.

Заслужують на підтримку пропозиції авторки щодо усунення недоліків чинного законодавства, що регламентує діяльність органів публічного управління, визначає їхні дискреційні повноваження, нормативно-правових актів, які окреслюють порядок реалізації та захисту органами публічного управління прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Сформульовані у висновках наукові результати та основні положення розкривають новизну монографічного дослідження, яка відображається у вирішенні наукового завдання щодо представлення оновлених адміністративно-правових засад судового контролю за діяльністю органів публічного управління.

Дослідження будується на комплексному, системному підході, характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень. Авторкою

представлено теоретико-правові положення щодо змісту категорій «судовий контроль», «публічне управління», «дискреційні повноваження», «органи публічного управління» тощо.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у монографії, підкріплюються використанням ґрунтовної науково-теоретичної, нормативно-правової та емпіричної бази дослідження. Високий ступінь наукової обґрунтованості і достовірності результатів дослідження забезпечено використанням ряду загальнонаукових та спеціальних методів пізнання.

Монографія підготована на належному науковому рівні. Підкреслюючи самостійність та актуальність монографії, вважаю за потрібне зазначити, що теоретичні результати й наукові положення характеризуються єдністю змісту, науковою новизною, обґрунтованістю та практичною значущістю.

Вказане дозволяє зробити висновок, що монографія «Адміністративно-правові засади судового контролю у сфері публічного управління в Україні» виконана на високому науковому рівні, відповідає встановленим вимогам та може бути рекомендована для друку.

РЕЦЕНЗЕНТ —

*професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
факультету № 3 ІПФПНП*

*Львівського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор*

Олександра ХИТРА

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 3 (73)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.03.2024. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 16,97. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.